

**T.C.  
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ  
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ  
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI  
SOSYOLOJİ BİLİM DALI**

**SOSYAL HAREKETLİLİK SÜRECİNDE TOPLUMSAL  
KONUMLARIN AKTARIMI: KAYSERİ ÖRNEĞİ**

**EMİNE SENA TAŞ**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**DANIŞMAN:  
PROF. DR. AHMET KOYUNCU**

**KONYA-2022**

**T.C.  
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ  
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ  
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI  
SOSYOLOJİ BİLİM DALI**

**SOSYAL HAREKETLİLİK SÜRECİNDE TOPLUMSAL  
KONUMLARIN AKTARIMI: KAYSERİ ÖRNEĞİ**

**EMİNE SENA TAŞ**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**DANIŞMAN:  
PROF. DR. AHMET KOYUNCU**

**KONYA-2022**



T.C.  
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ  
Sosyal Bilimler Enstitüsü



**Bilimsel Etik Sayfası**

<b>Öğrencinin</b>	Adı Soyadı	Emine Sena TAŞ		
	Numarası	18810301020		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Sosyoloji		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	x	
		Doktora		
Tezin Adı	Sosyal Hareketlilik Sürecinde Toplumsal Konumların Aktarımı: Kayseri Örneği			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

**Öğrencinin Adı Soyadı  
İmzası**

**Emine Sena**



T.C.  
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ  
Sosyal Bilimler Enstitüsü



**ÖZET**

<b>Öğrencinin</b>	Adı Soyadı	Emine Sena TAŞ		
	Numarası	18810301020		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Sosyoloji		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	x	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Ahmet KOYUNCU		
Tezin Adı	Sosyal Hareketlilik Sürecinde Toplumsal Konumların Aktarımı: Kayseri Örneği			

Bu çalışmanın amacı sosyal hareketliliğin nasıl bir süreç dahilinde gerçekleştiğini anlamaya çalışmak ve bu süreç boyunca toplumsal konumların kuşaklararası aktarımına imkan tanıyan sosyal etkenleri keşfetmektir. Kayseri'nin merkez ilçeleri kapsamında gerçekleştirilmiş olan bu çalışmada nitel yöntem tercih edilmiş ve yarı yapılandırılmış mülakat tekniği ile 16'sı erkek 12'i kadın olmak üzere 28 katılımcı ile görüşülmüştür. Çalışmanın sonucunda ise Kayseri'deki sosyal hareketlilik sürecinde, ailelerin ve dönüşen toplumsal kurumların önemli bir belirleyen olduğuna ve bu doğrultuda başta aile olmak üzere kamu politikalarının, işgücü piyasalarının ve sivil toplum kuruluşlarının sosyal hareketliliğin ya da hareketsizliğin başat faktörleri olduğuna ulaşılmıştır. Araştırma boyunca bütün katılımcıların mevcut toplumsal konumlarına gelinceye değin pek çok sosyal etki ile kuşatılmış olduklarına rastlanmıştır. Katılımcıların mevcut toplumsal konumlarının toplumsal kökenlerinden bağımsız bir şekilde ele alınamayacağına ulaşılan bu çalışma ile toplumsal konumların kuşaklar boyunca aktarıla geldiği sonucuna varılmıştır. Bu sebeple bu çalışma, bireysel çaba ve kabiliyet merkezli açıklamalardan önce sosyal etkenlerin keşfedilerek tüketilmesinin, sosyal hareketlilik deneyimlerinin anlaşılmasında zaruri bir süreç olması gerektiğini ortaya çıkarmıştır. Nitekim sosyal hareketlilik kavramının kavramsal dizisinde de hareketlilik süreci sosyal sıfatı ile imlenir. Bu çalışmada da toplumsal konumların elde edilme sürecini ifade eden bu kavramsallaştırma yeniden doğrulanmış ve hareketlilik sürecinin sadece bireysel fenomenler ile anlaşılabilen sosyal bir birliktelik olduğu sonucuna varılmıştır.

**Anahtar Kelimeler:** Sosyal Hareketlilik, Toplumsal Konumun Aktarımı, Aile, Kamu Politikası, İşgücü Piyasası, Sivil Toplum.



T.C.  
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ  
Sosyal Bilimler Enstitüsü



**ABSTRACT**

<b>Author's</b>	Name and Surname	Emine Sena TAŞ		
	Student Number	18810301020		
	Department	Sociology		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	x	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Prof. Dr. Ahmet KOYUNCU		
Title of the Thesis/Dissertation	Transfer of Social Positions in the Process of Social Mobility: The Case of Kayseri			

The aim of this study is to try to understand how social mobility takes place and to explore the social factors that allow the intergenerational transfer of social positions throughout this process. In this study, which was carried out within the scope of the central districts of Kayseri, the qualitative method was preferred and 28 participants, 16 men and 12 women, were interviewed by semi-structured interview technique. As a result of the study, it has been reached that families and transforming social institutions are an important determinant in the social mobility process in Kayseri, and in this direction, especially the family, public policies, labor markets and non-governmental organizations are the dominant factors of social mobility or inactivity. Throughout the research, it was found that all participants were surrounded by many social influences until they came to their current social position. With this study, it was concluded that the current social positions of the participants could not be handled independently of their social origins, and it was concluded that social positions were transmitted over generations. For this reason, this study revealed that the discovery and consumption of social factors before individual effort and ability-centered explanations should be an essential process in understanding social mobility experiences. As a matter of fact, in the conceptual framework of the concept of social mobility, the process of mobility is marked with the adjective social. In this study, this conceptualization, which expresses the process of obtaining social positions, has been reaffirmed and it has been concluded that the mobility process is a social unity that cannot be understood only with individual phenomena.

**Keywords:** Social Mobility, Transfer of Social Position, Family, Public Policy, Labor Market, Civil Society.

## İÇİNDEKİLER

Bilimsel Etik Sayfası.....	iii
ÖZET .....	iv
ABSTRACT.....	v
İÇİNDEKİLER .....	vi
Kısaltmalar Dizini.....	ix
Tablolar Listesi .....	x
Fotoğraf Listesi .....	xi
<b>Giriş.....</b>	<b>13</b>

## BİRİNCİ BÖLÜM

### ARAŞTIRMANIN KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVESİ

1.1. Kavramsal Çerçeve .....	23
1.2. Kuramsal Çerçeve .....	27
1.2.1. Mesleki Hareketlilik Ölçümlerine Bağlı Olarak Geliştirilen Sosyal Hareketlilik Hipotezleri .....	27
1.2.2. Statü Kazanım Modeli .....	32
1.2.3. Sınıf Yönelimli Sosyal Hareketlilik Çalışmaları .....	36
1.2.4. Güncel Sosyal Hareketlilik Çalışmaları .....	48
1.2.4.1. Sosyal Hareketliliğin Dört Temel Bileşeni: Eğitim, İşgücü Piyasası, Kamu Politikaları ve Aile .....	48
1.2.4.2. Sosyal Hareketliliğe Niteliksel Yaklaşımlar .....	55
1.3. Türkiye’de Sosyal Hareketlilik Çalışmaları .....	57
1.3.1. Sosyal Hareketlilik Çalışmalarında Lisansüstü Yönelimler .....	59
1.3.2. Güncel Sosyal Hareketlilik Araştırmaları .....	63
1.3.2.1. Sibel Kalaycıoğlu ve Arkadaşlarının Çalışmaları .....	64
1.3.2.2. Lütfi Sunar ve Arkadaşlarının Çalışmaları .....	66
1.3.2.2.1. Türkiye Mesleki İtibar Endeksi (T-MİS).....	66
1.3.2.2.2. Türkiye Sosyo-Ekonomik Statü Ölçeği (TÜSES) .....	67
1.3.2.2.3. Türkiye’de Sosyal Hareketliliğin Yapısı ve Biçimi.....	69

## İKİNCİ BÖLÜM

### ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

2.1. Araştırmanın Yöntemi.....	70
2.2. Araştırma Grubu.....	71
2.3. Araştırmanın Kapsam ve Sınırlılığı .....	72
2.4. Araştırma Verilerinin Toplanması ve Analizi.....	73
2.5. Araştırmanın Soruları ve Mülakat Formu .....	76

## ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

### ARAŞTIRMANIN BULGULARI

3.1. Katılımcıların Demografik Özellikleri ve Sosyal Hareketlilik Süreçlerinin Genel Görünümü .....	77
3.2. Toplumsal Konumun Kuşaklararası Aktarım Süreci .....	81
3.2.1. Eğitim Sürecinde Ailenin Rolü .....	81
3.2.1.1. Ebeveynlerin, Kardeşlerin ve Yakın Çevrenin Eğitim Sürecine Etkisi .....	83
3.2.1.2. Aile İçi İlişkilerin Eğitim Sürecine Etkisi.....	90
3.2.1.3. “Kayıp Nesil”in Geri Dönüşü .....	92
3.2.1.4. Eğitim Sürecine Bakışta Farklılaşma.....	100
3.2.2. Mesleki Edinim Sürecinde Ailenin Rolü.....	107
3.2.2.1. Mesleki Konumun Doğrudan Aktarımı .....	108
3.2.2.2. Mesleki Pratiklerin Aktarımı .....	119
3.2.2.3. Evlilik Sürecinin Mesleki Konuma Etkisi .....	128
3.3. Sosyal Hareketlilik Sürecini Belirleyen Toplumsal Mekanizmalar.....	132
3.3.1. Kamu Politikaları.....	133
3.3.1.1. Eğitim Süreçlerinin Toplumsal Konumu Yeniden Üreten Yapısı.....	134
3.3.1.2. Eğitim Düzeyi ve Yaşam Süresi Arasındaki İlişki .....	146
3.3.1.3. İlkokul Öğretmeninin Belirleyiciliği .....	148
3.3.1.4. Belirli Bir Toplumsal Gruba Tanınan İmtiyaz.....	152
3.3.2. İşgücü Piyasaları.....	158
3.3.2.1. İşgücü Piyasalarındaki Dönüşümün Sosyal Hareketliliğe Etkisi.....	159
3.3.2.2. Siyasal Güdümün Etkisi Altındaki Sendikaların Toplumsal Konuma Etkisi .....	170
3.3.3. Sivil Toplum Örgütleri .....	179

<b>Sonuç</b> .....	<b>190</b>
<b>Kaynakça</b> .....	<b>199</b>





**Kısaltmalar Dizini**

**Akt..:** Aktaran

**Bkz:** Bakınız

**CASMIN:** Uluslararası Karşılaştırmalı Sosyal Hareketlilik Çalışmaları

**Çev. :** Çeviren

**ISA:** Uluslararası Sosyoloji Derneği

**RC28:** Sosyal Tabakalaşma Araştırma Komitesi

**SES:** Sosyo-Ekonomik Statü

**TÜİK:** Türkiye İstatistik Kurumu

**T-MİS:** Türkiye Mesleki İtibar Endeksi

**TÜSES:** Türkiye Sosyo-Ekonomik Statü Ölçeği

## Tablolar Listesi

**Tablo 1.1.** Goldthorpe'nin sınıf şemalarının olası birleşimi (Breen, 2014: 61).

**Tablo 1.2.** İş ve hizmet ilişkilerinin tanımlanmış olduğu EGP (Ericson-Goldthorpe-Portocarero) şeması (Godthorpe, 2000: 209; aktaran Sunar, 2018: 142).

**Tablo 3.1.** Katılımcıların demografik özellikleri.

**Tablo 3.2.** İşletmelerin çalışan sayısı ve yıllık hasılatına göre sınıflandırılması.



## Şekiller Listesi

**Şekil 1.1.** Hedefin kökene ve eğitime nasıl bağlı olduğuna ilişkin basitleştirilmiş yol diyagramı (Hout and DiPrete: 2006).

**Şekil 1.2.** Kemerlioğlu'nun Erzurum için Geliştirmiş Olduğu Mesleki İtibar Skalası (Kemerlioğlu, 1973:273)

**Şekil 1.3.** Kemerlioğlu'nun Erzurum ile Çeşitli Ulusların Sosyal Hareketlilik Oranlarını Karşılaştırmak için Hazırladığı Tablo (Kemerlioğlu, 1973: 23).

**Şekil 1.4.** Türkiye'deki ses gruplarının dağılımı (TÜSES).



## Fotoğraf Listesi

**Fotoğraf 3.1.** Katılımcı 3'ün babasının diploması.



## Giriş

Toplumsal eşitsizliklerin nedenine ilişkin her daim zihinlerde var olagelen kadim soruların günümüz sosyal teorisindeki tartışma alanı<sup>1</sup> sosyal hareketlilik çalışmaları olmuştur. Belirli yönetsel tercihlere bağlı olarak gerçekleştirilen sosyal hareketlilik çalışmaları toplumsal tabakalarının hiyerarşik yapısını ve bu yapının dönüşümünün anlaşılmasına ve açıklanmasına olanak tanıyan bir çalışma alanına karşılık gelmektedir. Literatürdeki hakim kanıya göre sosyal hareketlilik toplumsal konumlar arasındaki hareketlilik olarak tanımlanır. Toplumsal işbölümü dahilinde ele alınan toplumsal konumlar ise içinde bulunan bireye sağlamış olduğu maddi ve sembolik güç, yetki, kaynak, fayda, avantaj ve dezavantajlar ile karakterize olur (Sönmez, 2006: 164). Toplumun tabakalı yapısını ve bu tabakalar arasında bireylerin ya da grupların hareketliliğini yada hareketsizliğini konu edinen sosyal hareketlilik çalışmaları, aynı terminoloji ile anılmasa da klasik sosyoloji geleneğinin de en önemli ilgi odaklarından birisi olmuştur. Terminoloji farklılığının yanı sıra günümüz sosyal hareketlilik çalışmalarını klasik çalışmalardan ayıran en önemli nokta günümüz çalışmalarının saha yönelimli çalışmalar olmasıdır. Klasik çalışmalar toplumun tabakalı yapısına dair teori merkezli bir açıklama tarzına sahipken günümüz sosyal hareketlilik çalışmalarında toplumun tabakalı yapısı ampirik ya da nitel veriler eşliğinde sahadan hareketle ele alınmaktadır. Bu sebeple 1920’li yıllara değin toplumun tabakalı yapısının yanı sıra bu tabakalı yapının dinamizm kazanmasına ya da yeniden üretimine neden olan faktörlerin incelenmesinde sosyal tabakalaşma çalışmaları yeterli kuramsal ve metodolojik çerçeveye sahip değildir. Sosyoloji literatüründe ilk olarak Pitirim Sorokin bu boşluğu doldurma girişiminde bulunmuştur. Sosyal hareketliliğin kendine özgü terminolojisini geliştirmiş olan Sorokin *Social Mobility* (1927) metni ile sosyal hareketlilik kavramının sınırlarını belirleyerek kendisinden sonra gerçekleştirilen sosyal hareketlilik çalışmaları için kavramsal bir zemin oluşturmuştur. Zaman içinde kuramsal ve metodolojik yeniliklere konu olan bu

---

<sup>1</sup> Sönmez’in (2020) “Yapısallaşmış Toplumsal Eşitsizlikleri Tarif Etme ve Yorumlamada Bir Araç Olarak Toplumsal Hareketlilik Oranlarını Hesaplama Yöntemleri” başlıklı makalesi söz konusu tartışma için Türkçe literatürde başvurulabilecek ender metinlerden birisidir.

çalışma alanını toplumsal mekan kavramı üzerine kurgulamıştır. Bu kavrama göre toplum bireylerin ve grupların konumlarının toplamından oluşan bir koordinat sistemidir. Söz konusu konumların yerinin tespiti ise ancak diğer konumlarla ilişkisi dahilinde gerçekleşebilmektedir. Pek çok boyuta sahip olan koordinat sisteminin sosyal hareketlilik kavramı ile ilişkisini yine bu koordinat sistemi içerisinde bulunan yatay ve dikey eksen ile açıklığa kavuştur. Yatay eksen üzerinde yaşanan hareketlilik toplumsal konumda herhangi bir değişime neden olmayan hareketlilik serüvenlerine karşılık gelirken dikey eksen dahilinde yaşanan hareketlilik ise toplumsal konumda bir değişim meydana getiren, aşağıya ya da yukarıya doğru yaşanan hareketlilik hikayelerine karşılık gelir.

1950'lerle beraber sosyolojinin müstakil bir çalışma alanı olmaya başlayan sosyal hareketlilik çalışmaları, *International Sociological Association* (Uluslararası Sosyoloji Derneği) bünyesindeki *Social Stratification RC28*<sup>2</sup> (Sosyal Tabakalaşma Araştırma Komitesi 28) güdümünde, basit istatistiksel tekniklerin kullanımına dayanarak gerçekleştirilen nicel yönelimli saha çalışmaları dahilinde gerek ulusal gerekse uluslararası düzeyde karşılaştırmalı çalışmaların gerçekleştirilebildiği bir çalışma alanı haline gelmiştir. Bu dönemin ayırıcı özelliklerinden birisi de modern toplumların sosyal hareketlilik sürecine ilişkin ortaya çıkan hipotezler olmuştur. Bu hipotezlerden ilki yazarlarının ismi ile anılan LZ hipotezi olmuştur. Lipset ve Zetterberg'in (1956; 1959)'in bu tezine bir karşı çıkış olan "sanayicilik tezi" ise Fox ve Miller (1965) ve Treiman (1970) aracılığıyla savunulmuştur. İlerleyen yıllarda ise LZ hipotezinin revizyonu ve sanayicilik hipotezinin bir karşı tezi olarak FJH hipotezi sosyal hareketlilik çalışmalarının önemli bir gündem konusu haline gelmiştir. Endüstriyel toplumların sosyal hareketlilik süreçlerini konu edinmiş olan söz konusu hipotezlerin temel sorunsalı endüstriyel toplumdaki yapısal dönüşümlerin sosyal hareketlilik süreçlerine etkisi olmuştur. Bu bağlamda FJH hipotezinin *gözlemlenen hareketlilik* ve

---

<sup>2</sup> *Social Stratification RC28*, Uluslararası Sosyoloji Derneği (ISA) bünyesinde kurulan 57 araştırma komitesinden birisidir. Komite bünyesinde belirli aralıklarla toplantılar düzenlenirken aynı zamanda *Research in Social Stratification and Mobility* (Sosyal Tabakalaşma ve Hareketlilik Araştırmaları) dergisi ile güncel olarak yayın faaliyetlerine de devam edilmektedir.

*dolaşım hareketlilik* kavramları yapısal dönüşümler ve sosyal hareketlilik süreci arasında ilişkiyi sorunsallaştıran önemli bir kavramsal sete karşılık gelmiştir. Gözlemlenen hareketlilik modeli toplumun yapısal dönüşümüne bağlı olarak gerçekleşen hareketlilik sürecine atıfla tanımlanırken dolaşım hareketliliği ise başlangıçtaki sosyal konumdan varış noktasına kadar yaşanan hareketlilik süreci olarak tanımlanmıştır. Bu ikili ayrıma duyulan ihtiyacın sebebi ise salt yapısal dönüşümler ile açıklanan sosyal hareketlilik sürecinin, toplumun sosyal akışkanlığına ilişkin yanıltıcı bilgiler vermesidir. Zira sanayicilik tezi ile açıklanan hareketlilik modeli esasen gözlemlenen hareketliliğe karşılık gelerek, dolaşım hareketliliği ile açıklanabilen sosyal konumların durağanlığını gizlemektedir. Bu doğrultuda dolaşım hareketliliği ile bireylerin mevcut konumlarından yukarıya doğru bir hareketliliğin yaşanmadığı, söz konusu hareketliliğin toplumsal konumları etrafında bir *dolaşım*dan ibaret olduğu ima edilmiştir.

Sosyal hareketliliğin miktarını ölçmenin yanı sıra bu sürecin nasıl gerçekleştiğine ilişkin sorular *statü kazanım modellerinin* ortaya çıkması ile sonuçlanmıştır. Bu konuda Otis Dudley Duncan ve Peter M. Blau'nun çalışmaları ilerleyen yıllarda ciddi eleştirilere maruz kalsa da sosyal hareketlilik çalışmalarında önemli bir kaynak haline gelmiştir. Aynı zamanda Duncan (1961) sosyal tabakalaşma ve hareketlilik çalışmalarında toplumsal konumun ölçülebilir hale gelmesine imkan tanıyan Sosyo-Ekonomik Statü<sup>3</sup> çalışmalarına önemli yenilikler getirmiştir. Bu doğrultuda geliştirmiş olduğu SEI ölçeği ile mesleki konumun yanı sıra aynı zamanda eğitim ve geliri de toplumsal konumun göstergeleri olarak kabul etmiştir. Blau ve Duncan (1967) eğitimin “mesleki başarıdaki merkezi rolü nedeniyle” hem hareketliliği hem de yeniden üretime neden olabileceğini savunmuş olsa da oluşturmuş oldukları

---

<sup>3</sup> Sosyo-Ekonomik Statü (SES) sosyal tabakalaşma ve hareketlilik çalışmalarında “bir bireyin, hanenin veya grubun sosyal sistem içindeki hiyerarşik pozisyonunu” ölçme çabalarına yönelik ortaya çıkan bir kavramdır. Sosyal konumun niceliksel ölçümünde merkezi bir öneme sahip olan SES ölçümleri, mesleki itibar ya da üretim araçlarının mülkiyeti gibi tek bir değişkenle yapılırken meslek, eğitim, gelir, refah ve yaşanan yer gibi çeşitli değişkenler dahil edilerek de yapılmaktadır. Bugüne kadar geliştirilmiş olan SES ölçeklerini “prestij skalaları, sosyo-ekonomik endeksler ve etkileşim skalaları” olmak üzere üç farklı sosyal sınıflandırma modeli olarak geliştirilmiştir. SES ölçekleri geliştirilmiş olduğu ülkenin dışında da yaygınlık kazanmış olsa da özellikle ABD ve Britanya’da 20.yüzyıldan bu yana önemli bir gelişim süreci göstermiştir (Sunar, 123-126).

statü kazanım modeli ile sosyal kökenin eğitime etkisinin sosyal kökenden bağımsız olan her şeye göre daha az olduğunu ve eğitimin dikey hareketliliğin önemli bir aracı olduğunu iddia etmişlerdir.

Sosyal hareketlilik çalışmalarında toplumsal tabakalar arasındaki hiyerarşik ilişki, sosyo-ekonomik statü ölçekleri temelinde kurgulanırken aynı zamanda sınıfsal ayrışma temelinde de yaklaşımlar geliştirilmiştir. Bu doğrultuda Eric Olin Wright, Karl Marx'ın; John Goldthorpe, Max Weber'in; Gursky'nin küçük ölçekli analiz sınıf analiz birimi, Emile Durkheim'ın sosyal tabakalaşma teorilerinin temsilcileri konumunda olsa da sınıf yönelimli günümüz sosyal hareketlilik literatüründe Goldthorpe ve arkadaşlarının sosyal hareketlilik çalışmaları önemli bir yer edinebilmiştir. Goldthorpe ve arkadaşlarının geliştirmiş olduğu sınıf şeması sınıf yönelimli ampirik çalışmalarda yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Bu şemalar mesleklerin belirli özelliklerinden hareketle modern toplumdaki mesleki yapıya dair elde edilen kategorilerden oluşmaktadır. Goldthorpe ve arkadaşlarını sosyal hareketlilik literatüründe ön plana çıkartan bir diğer önemli etken ise ölçüm tekniklerindeki gelişmelerle beraber FJH hipotezinde karşılaşmış olduğumuz sosyal hareketliliğin iki farklı hareketlilik türünü CASMİN (Comparative Analysis of Social Mobility in Industrial Nations) projesinde ve Constant Flux (1992) isimli çalışmalarında başarıyla birbirinden ayırabilmiş olmalarıdır. Buna göre sosyal hareketlilik *mutlak* ve *göreceli hareketlilik* olarak ikiye ayrılır ve bu ikili ayrım toplumsal tabakalardaki ayrımın sınıf temelli gerçekleştiğinin önemli bir göstergesi haline gelir. *Mutlak hareketlilik* toplumun yapısal dönüşüme bağlı olarak gerçekleşen hareketlilik türüne karşılık gelirken *göreceli hareketlilik* ise belirli bir toplumsal kesimin belirli bir toplumsal kesime görece hareketlilik şansının ne kadar az ya da fazla olduğunu açığa çıkartabilen hareketlilik türüne karşılık gelir. Bu doğrultuda Goldthorpe ve arkadaşlarının İngiltere için gerçekleştirmiş olduğu *Constant Flux* çalışması için tercih edilen başlık mutlak ve göreceli hareketlilik ayrımını açıklayan veciz bir ifadedir. Buna göre İngiltere'deki yapısal dönüşüme bağlı olarak mutlak hareketlilik oranları yüksek bir seviyede seyretmiş olsa da göreceli hareketliliğin sahip olduğu düşük oranlar sebebi ile İngiltere'deki hareketliliğin sınıflar arasında geçişe imkan tanımayan



*değişmez bir akış* içinde gerçekleşmiş olduğu ifade edilmiştir. Bu sebeple sosyal sınıflar kalıcı eşitsizliklerin kaynağı olarak görülmüştür.

Güncel sosyal hareketlilik literatürü ise buraya değin gerçekleştirilen tartışmaları da konu edinen nicel yönelimli saha çalışmalarının yanı sıra nitel yaklaşımların da benimsendiği bir çalışma alanına tekabül etmektedir. Ampirik verilerden hareketle gerçekleştirilen saha çalışmalarında sosyal hareketlilik süreci eğitim, aile, kamu politikaları ve işgücü piyasaları temelinde açıklamaya çalışılmıştır. Bu bağlamda bahsi geçen değişkenlerden özel olarak birinin ele alındığı çalışmalar bulunmasına mukabil toplumsal eşitsizliğin kuşaklararası aktarımında söz konusu bütün değişkenlerin de önemli bir açıklayıcılığa sahip olduğunu savunan ve bu doğrultuda sosyal hareketlilik modelleri üretilmiş olan çalışmalar da mevcuttur.

Bu çalışmanın sosyal hareketlilik literatüründeki selefi ise sosyal hareketlilik sürecini nitel bir yaklaşımla anlamaya çalışan çalışmalar olmuştur. Bertaux ve arkadaşları (Bertaux & Thompson, 1997; 2017) bahsi geçen yaklaşımın en önemli temsilcileri arasındadır. Nitel yaklaşımı benimsemiş olan bu araştırmalar, nicel bir yaklaşım ile baba ve çocuğa ait operasyonel bilgiler dahilinde gerçekleştirilen analizlerin, sosyal hareketlilik sürecinin anlaşılmasına bir sınırlılık getirdiğini ifade etmiş ve kuşaklararası bir perspektiften hareketle “aile geleneğini” ön plana çıkarmışlardır. Çünkü Bertaux ve arkadaşlarına göre aileye giren herhangi bir “sermaye girdisi”nin sosyal hareketliliğe etkisi mekanik bir işleyiş ile gerçekleşmemektedir ve bu noktada ailelerin kendine özgü maddi, kültürel, ahlaki ve psikik kaynakları önemli bir rol oynamaktadır. Bu çalışmada da bu kaynaklar dikkate alınarak katılımcıların sosyal hareketlilik süreçleri anlaşılmaya çalışılmıştır. Böylece katılımcıların kuşakiçi hareketlilik süreçleri kuşaklararasındaki etkileşim ve aktarım süreci ile ilişkili bir şekilde anlaşılmaya çalışılmıştır. Bu noktada Bertaux ve arkadaşlarının sahip olduğu yaklaşım takip edilerek katılımcının ailesine ilişkin geliştirilmek istenen bakış sadece çekirdek ailesi ile sınırlandırılmamış; kuşaklararası bir perspektife ek olarak akrabaların ve kardeşlerin de etkinliği keşfedilmeye çalışılmıştır. Bu sebeple yine Bertaux ve arkadaşlarında olduğu gibi bu çalışmada da

aile, “aile” değil “aileler” olarak ele alınmış ve “aile geleneği”ne özel bir önem atfedilmiştir.

Katılımcıların içine doğmuş oldukları toplumsal konumdan halihazırdaki toplumsal konumlarına gelmelerine neden olan sosyal süreçlerin anlaşılmaya çalışılması bu çalışmanın temel amacını oluşturmaktadır. Söz konusu sosyal süreçler bağlamında aile, eğitim, kamu politikaları ve işgücü piyasası temel bir öneme sahiptir. Çeşitli yönetsel tercihlere bağlı olarak gerçekleştirilen pek çok güncel sosyal hareketlilik çalışmasında sosyal hareketlilik sürecinin bu dört bileşen dahilinde anlaşılmaya ve açıklanmaya çalışılması yaygın bir yönelim haline gelmiştir. Bu araştırmanın mülakat cetveli de sahada karşılaşılabilecek olası sürprizleri göz ardı etmeden bu dört bileşenin sosyal hareketlilik sürecine etkisini sorgulamak üzere kurgulanmıştır. Tüm bu sosyal süreçlerin katılımcıların sosyal hareketlilik sürecinde nasıl bir etkinliğe sahip olduğunu anlamak için ise katılımcıların yaşam öyküleri, eğitim ve meslek yaşamları etrafında ele alınmıştır. Bu doğrultuda bu çalışmanın temel araştırma sorusu Kayserili katılımcıların sosyal hareketlilik süreçlerinde yukarıda bahsi geçen sosyal etkenlerin (aile, eğitim, kamu politikaları, işgücü piyasaları) nasıl bir etkiye sahip olduğudur. Bu etkiyi anlamaya çalışmak önemlidir. Zira günümüz modern devletlerin en önemli meşruiyet zeminlerinden birisi eğitimde fırsat eşitliği sebebi ile bütün toplumsal kesimlerin yukarıya doğru hareketliliğinde herhangi bir engele sahip olmayışıdır. Bu meşruiyet zeminine göre modern toplumlarda toplumsal tabakalar arasında geçişe engel olacak bir kast sistemine rastlanmaz ve bu sebeple bireyler yeteri kadar çaba gösterdikleri takdirde istedikleri toplumsal konuma ulaşabilirler. Ancak bu kanının aksine bu çalışmada, sosyal hareketlilik sürecinin anlaşılması için öncelikle hareketlilik sürecine etki eden sosyal etkenlerin keşfedilmesi gerektiği iddia edilmektedir. Çünkü doğrudan bireysel çabaya bağlı olarak gerçekleştirilen açıklamalar bireylerin içinde bulunduğu toplumsal süreçlerin ıskalanmasına ve böylece katılımcıların muhatap kaldığı sosyal süreçlerden yalıtılmasına sebep olmaktadır. Çalışmanın sahip olduğu bu iddia, katılımcıların içine doğmuş oldukları ve sonrasında muhatap kalmış oldukları sosyal süreçler ile halihazırdaki toplumsal konumları arasında ilişkinin, bir nedensellik ilişkisi dahilinde okunmasına sebep olmamıştır. Söz konusu sosyal etkenlerin yanı sıra elbette

katılımcıların bireysel çabalarına konu olan sebepler de sosyal hareketlilik sürecinde önemli bir belirleyene karşılık gelebilir. İnsanı sadece içinde bulunduğu toplumsal koşullara hapsetmek bu çalışmanın sınırları dışındadır. Sosyal hareketlilik sürecinde sosyal etkenlerin tek belirleyen olduğunu iddia etmek bu çalışmanın test edilmemiş varsayımlara sahip olmasına neden olacaktır. Bu sebeple bu çalışmada dikkat çekilmek istenen esas nokta, bireylerin muhatap kaldığı sosyal süreçlere dair bir kavrayış geliştirmeden önce bireysel çaba temelli gerçekleştirilen açıklamaların sahip olacağı yanılısamalardır. Nitekim çalışmanın bulgular kısmında resmedilen sonuçlar, bireysel temayüle sahip açıklamalardan önce sosyal etkenlerin keşfedilerek tüketilmesinin, sosyal hareketlilik sürecinin anlaşılmasında zaruri bir süreç olması gerektiğini ortaya çıkarmıştır.

Bu araştırma Kayseri'nin merkez ilçelerinde ikamet eden ve farklı toplumsal konumlara sahip olan katılımcılar ile gerçekleştirilmiştir. Farklı toplumsal konumlara sahip katılımcıların tercih edilmesi ile toplumsal konumlardaki farklılaşmanın kuşaklararası aktarıma konu olan yönü keşfedilebilirken, araştırmanın Kayseri'de gerçekleştiriliyor olması ise söz konusu toplumsal farklılaşmanın çeşitliliği hususunda zengin bir araştırma grubu ile karşılaşılmasına sebep olmuştur. Kayseri'nin geçmişten bu yana kendine özgül toplumsal koşulları Kayseri şehrinin sosyal hareketlilik sürecini dikkat çekici bir hale getirmektedir. Bu doğrultuda gerek Cumhuriyet'in ilk yıllarında *Birinci Beş Yıllık Sanayileşme Planı* kapsamında Kayseri'de açılan ağır sanayi fabrikaları ile Kayseri ilinin sanayileşme planının ilk öznesi olması gerekse 1980'li yıllarla beraber uygulanmaya başlayan liberal politikaların Kayserili iş adamları lehine yaşanmış bir dönüşüme karşılık gelmesi, Kayserili katılımcıların yatay ve dikey hareketlilik serüvenlerinde önemli bir belirleyiciliğe sahip olmuştur. Kayseri söz konusu biricikliğine yakın geçmişte olduğu gibi pek çok tarihsel dönemde de sahip olmuş ve Kayseri ticari, siyasi ve ilmi açıdan kayda değer bir şehir kültürüne sahip olmuştur. Türkiye'nin toplumsal dönüşümünden bağımsız bir şekilde okuyamayacağımız bu özgül koşullar aynı zamanda pek çok akademisyenin de Kayseri'ye ilişkin çalışmalar gerçekleştirmesi ile sonuçlanmıştır (Keyman & Koyuncu- Lorasdağı, 2010; Gençoğlu, 2012; Cengiz, 2013; Nacak, 2015; Özsöz 2017; Karaarslan ve Dereli, 2017; Gençoğlu, 2020). Bütün bu çalışmalar arasında

Kayseri'nin toplumsal dönüşümünü zihinlerde var olan genel yargılar yerine Kayseri'nin içsel dinamikleri ve bu dinamiklerin ilişkiselliği doğrultusunda anlama eğiliminde olan çalışmaların sosyal bilimler literatürüne katkısı özel bir öneme sahiptir. Aksi doğrultuda gerçekleştirilen çalışmalar ise Nacak'ın, taşra olgusu için ifade ettiği ötekileştirme eğilimleri ile benzer bir yönelime sahip olabilmektedir. Ona göre bu yönelimin sebebi “zihinlerin, ötekileştirdiği muğlaklıkları, netleştirdiğini zannetmesinden kaynaklanmaktadır” (Nacak, 2018: 221). Bu sebeple bu çalışmada Kayseri'nin sosyal hareketlilik süreci araştırma sahasının özgül dinamikleri çerçevesince anlaşılmaya çalışılmış ve bu uğraş verilirken araştırmacının yargıları yerine katılımcıların beyanları merkeze alınmıştır. Ancak bu noktada, her araştırmanın kaçınılmaz bir şekilde sahip olduğu araştırma sorularının ve iddiaların, araştırmının analizindeki inşa edici rolünün bilincinde olunmuştur.

Araştırma sahasından elde edilen veriler analiz edilirken sosyal hareketlilik çalışmalarında ciddi bir yer edinmiş olan hipotezlerin, statü kazanım modellerinin ve sınıf yönelimli hareketlilik çalışmalarının sahip olduğu iddiaların da analiz sürecine dahil olduğu bir tartışma yürütülmüştür. Bu tartışma dahilinde araştırmının bulgularının mevcut sosyal hareketlilik literatürü ile ilişkilendirilme çabası, Kayseri'deki katılımcıların sosyal hareketlilik sürecinin nasıl işlediğine ilişkin ulaşılan sonuçları, belirli bir teorik arka plana dahil etme ya da başka bir ifade ile belirli bir teorik arka planı doğrulama çabasına karşılık gelmemektedir. Bu çalışmadaki analizlerin esas dayanak noktası, katılımcıların içinde bulunduğu toplumsal süreçlerdir. Bu doğrultuda bu çalışmanın analizi en nihayetinde, Bertaux ve arkadaşlarının çalışma yönteminde olduğu gibi, bir teorik arka plana değil görüşme bulgularına yani katılımcının içinde bulunduğu toplumsal dünyanın kendine özgü süreçlerine dayanmıştır. Bu doğrultuda araştırmacı araştırma sahasına dair zengin bir bakış geliştirebilmek amacıyla bugüne kadar gerçekleştirilmiş olan sosyal hareketlilik araştırmalarının temel sorunsallarını ve ulaştıkları sonuçları zihninin arka planını tutmuş fakat mevcut literatür ile kurulan bu bağın araştırma sahasının kendine özgü toplumsal süreçlerinin keşfine engel olmasına izin verilmemeye çalışılmıştır. Sonuç olarak Kayseri'nin kendine has koşullarına bağlı olarak gerçekleşen sosyal hareketlilik süreci, mevcut literatür ile yürütülmüş olan bir tartışma dahilinde sunulmuştur.

Bu çalışmada sosyal hareketliliğe ilişkin nitel bir yaklaşım benimsenmiş ve böylece sosyal hareketliliğe ilişkin betimsel bir sonuca ulaşmak yerine sosyal hareketlilik sürecine etki eden sosyal etkenlerin anlaşılması amaçlanmıştır. Bir toplumun ne kadar akışkan olup olmadığına dair elde edilen sonuçlar o toplumun sosyal hareketlilik serüvenine ilişkin açıklayıcı bir öneme sahip olmuş olsa da söz konusu toplumun sahip olduğu ilişkiler ağının çözümlenmesi nitel bir yaklaşımı gerektirmektedir. Sönmez'in de ifade ettiği gibi "biri kendisinde hareket edilen (köken) diğeri ise kendisine ulaşılan (menzil) olmak üzere tabakalaşma hiyerarşisindeki iki konumun karşılaştırılmasına dayanan bir toplumsal hareketlilik yaklaşımı" bireylerin ya da grupların sosyal hareketlilik süreçlerini nasıl tecrübe ettiklerine dair soruların cevaplanabilmesine imkan tanımamaktadır. Konuya dair anlık (sadece sonuçlara odaklanan) bir yaklaşımın geliştirilen bu yaklaşım ile köken ve menzil arasında hangi durakların olduğu gözden kaçırılmaktadır (Sönmez, 2020: 4-5). Bu yaklaşımın tersine bu çalışmada ise sosyal hareketlilik sürecine dair nitel bir yaklaşım geliştirilmiş ve bireylerin ya da grupların sosyal hareketlilik sürecini hangi kanallar yolu ile deneyimledikleri anlaşılmaya çalışılmıştır. Böylece bireylerin ya da grupların sosyal hareketlilik süreçleri bütünüyle sorunsallaştırılabilmiş ve toplumsal konumun ikamesinde önceki nesillerin ve toplumsal dönüşümlerin nasıl bir rolü olduğu sorularının cevaplarına ulaşmak olanaklı hale gelmiştir.

Çalışma üç temel bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünün ardından ele alınan birinci bölümün ilk başlığında sosyal hareketliliğe ilişkin kavramsal bir çözümlenme gerçekleştirilmiş ve böylece ilişkili kavram setleri dahilinde (yatay-dikey hareketlilik, hareketliliğin yoğunluğu-yaygınlığı, kuşakiçi-kuşaklararası hareketlilik, açık-kapalı tabakalaşma tipi toplumlar) açık tezin başat kavramının sınırları çizilmeye çalışılmıştır. Birinci bölümün ikinci başlığında ise sosyal hareketlilik literatüründe önemli bir yere sahip olan hareketlilik çalışmalarına ve kuramlarına yer verilirken bu bölümün son başlığında ise Türkiye'deki sosyal hareketlilik çalışmaları ele alınmıştır. Çalışmanın ikinci temel bölümünde ise çalışmanın metodolojik zeminini açıklığa kavuşturmak amacı ile çalışmanın yöntemi, evren ve örnekleme, kapsam ve sınırlılığı, verilerin toplanması ve analizi ele alınmış ve son olarak mülakat formunun genel bir izahına yer verilmiştir. Çalışmanın üçüncü temel bölümü ise araştırmanın bulgularını

ayrılmıştır. Bulgular üç farklı başlık altında ele alınmıştır. Bu doğrultuda ilk başlıkta katılımcıların demografik bilgilerine ve sosyal hareketlilik süreçlerinin genel görünümüne yer verilmiştir. İkinci başlıkta ise ailenin sosyal hareketlilik sürecine etkisi ele alınmıştır. Bu etkileşim süreci hem eğitim yaşamı hem de mesleki edinim süreci takip edilerek anlaşılmaya çalışılmıştır. Bulgular kısmının üçüncü başlığında ise sosyal sürecini etkileyen toplumsal mekanizmalara yer verilmiştir. Söz konusu mekanizmalar kamu politikaları, işgücü piyasaları ve sivil toplum örgütleri olmak üzere üç farklı başlık altında toplanmıştır.

Bu çalışmanın önemi, sosyal hareketlilik sürecine yön veren toplumsal koşulların neler olduğunun keşfedilmesi ile mevcut toplumsal eşitsizliklerin kuşaklararası aktarıma konu olan yönünün açığa çıkmasına imkan tanımada saklıdır. Bu sebeple bu çalışmada eşitsizliğin kuşaklararası aktarımının kamu politikalarını ilgilendiren yanının ortaya çıkartılması ile bu konuda inisiyatif almak isteyen ve adil bir toplumsal düzenin oluşumuna katkı sağlamak isteyen politika yapıcılar için bizatihi sahadan veri akışı sağlanması hedeflenmiştir. Bu çalışmanın bir diğer önemi ise sosyal hareketlilik çalışmalarının toplumsal değişimi anlamaya ilişkin önemli bir çıkış noktası olmasıdır. Toplumsal değişimi anlamaya yönelik geliştirilen tarihsel analizlerin aksine sosyal hareketlilik çalışmaları bizatihi araştırma sahasının öznelerinin yaşam öykülerini konu edinir ve böylece araştırma sahasından elde edilen verilerden hareketle toplumsal değişim teorilerinin geliştirilmesine imkan tanıyabilir. Bu çalışma ile Kayseri'nin toplumsal değişimine ve bu değişimin toplumsal eşitsizlik boyutuna ilişkin bir izlenim elde edilirken aynı zamanda ulaştığı parametreler ile şehirde yapılacak olan sosyal hareketlilik çalışmalarına mütevazı bir katkı sunulması amaçlanmıştır.

## BİRİNCİ BÖLÜM

### ARAŞTIRMANIN KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVESİ

#### 1.1. Kavramsal Çerçeve

Sosyal hareketliliğe dair yayınlanan ilk kuramsal çalışma *Social Mobility* (1927) metni ile Sorokin'e aittir. Konunun derinlikli ve kapsamlı bir şekilde ele alındığı bu metin sosyal hareketlilik kavramının sınırlarını belirleyerek günümüz sosyal hareketlilik çalışmaları için de kavramsal bir zemin oluşturmuştur. Tezin başat kavramı olan sosyal hareketlilik kavramını zihinlerde daha berrak bir hale getirmek için söz konusu zeminin kısa bir özetini sunmak yerinde olacaktır.

Sorokin toplumu statik ve dinamik olmak üzere iki ayrı veçhede ele alan sosyolojik bir perspektife sahiptir. Sosyal hareketlilik konusuna da yine bu perspektif dahilinden bakar. Bu doğrultuda *Social Mobility* kitabında sosyal hareketliliği sosyal tabakalaşma ve sosyal hareketlilik şeklinde iki temel başlık altında inceler. Sosyal tabakalaşma toplumun statik yönüne karşılık gelirken sosyal hareketlilik ise toplumun dinamik yönüne karşılık gelir. Ancak Sorokin söz konusu bölümlere geçmeden önce sosyal tabakalaşma ve sosyal hareketliliği anlamak için merkezi bir öneme sahip olan "Toplumsal Mekan" (*social space*) kavramını açıklar. Sorokin toplumu üç boyutlu öklid geometrisinin aksine pek çok boyutu olan bir koordinatlar sistemi olarak düşünür. Toplumsal mekan, grupların ve bireylerin konumlarının toplamından oluşan bu koordinatlar sistemidir. Toplumsal tabakalaşma koordinat sistemindeki grupların ve bireylerin yapılaşması anlamına gelirken toplumsal hareketlilik ise tabakalar içinde ve arasındaki yer değiştirmeleri anlamına gelir. Herhangi bir kişinin konumu, kendi içerisinde pek çok ilişkiyi barındıran söz konusu toplumsal mekanın içindedir. Bu anlamda Sorokin'e göre toplumsal mekanda bir kişinin konumunu belirlemek esasen o kişinin ilişki içinde olduğu diğer konumları referans alarak mümkün hale gelmektedir (Sorokin, 1927: 3-9). Böylece herhangi bir kişinin ya da olgunun konumunu belirlemek ile herhangi bir kişinin ya da olgunun diğer kişi ve olgularla ilişkisini belirlemek aynı şeydir (akt. Karakaya, 2016: 212-213).

Sorokin, toplumsal mekan kavramının izahının ardından ayrı başlıklar halinde sosyal tabakalaşma ve sosyal hareketlilik konularını ele alır. Bir nüfusun toplumsal mekan koordinatındaki konumlarının kısmen donması ile oluşan hiyerarşik

farklılaşma toplumsal tabakalaşma olarak ifade edilir. Toplumsal tabakalaşma esasen “hak ve ayrıcalıkların, ödev ve sorumlulukların, toplumsal değer ve ihtiyaçların toplumu teşkil eden üyeler arasında eşitsiz bir biçimde” dağılması ile meydana gelir. Statülerin bu eşitsiz dağılımı üç farklı tabakalaşma formu ile gerçekleşir: İktisaden tabakalaşmış toplum, siyaseten tabakalaşmış toplum ve mesleki bakımdan tabakalaşmış toplum. Birbiri ile etkileşim halinde olan bu tabakalaşma biçimleri toplumsal tabakalaşmanın genellikle gerçekleşen yollarına işaret eder. Sorokin’e göre tüm üyelerinin eşit olduğu toplumsal bir grup yoktur. Örgütlenmiş bir toplumsal grup yani var olan her toplum kaçınılmaz bir şekilde tabakalaşacaktır. Fakat bu durum her toplumun aynı türden bir tabakalaşmaya sahip olduğu anlamına gelmez. Toplumların kendine özgü koşulları sebebi ile tabakalarının niteliği ve niceliği çeşitlilik gösterir (Sorokin, 1927: 15-17). Son olarak Sorokin’e göre toplumsal tabakalaşma oluşumunun ya da gelişiminin sabit bir periyodu yoktur (Sorokin, 1927: 36-63). Eldeki kıt kaynaklardan hareketle tabakalaşmanın dönüşümüne dair genel bir teoriye ulaşılamasa da nihai olarak; eşitsizliği oluşturan “doğal kuvvetler” ve bu kuvvetlere karşı yapılan olağanüstü müdahaleler yoluyla toplumsal tabakalaşma “kısmen de olsa” dairesel bir dönüşüm içindedir (akt. Karakaya, 2016: 213-215)

Sorokin, toplumsal mekandaki yer değiştirmeleri ise sosyal hareketlilik kavramı ile inceler (Karakaya, 2016: 212) ve bir takım açıklayıcı kavram setleri ile sosyal hareketlilik kavramının genel çerçevesini belirler. Yukarıda da belirtildiği üzere toplumsal evreni çok boyutlu bir koordinatlar sistemi gibi düşünen Sorokin, söz konusu koordinat sistemini daha açıklanabilir hale getirmek amacı ile iki farklı eksen den bahseder: Yatay ve dikey eksen. Bu iki eksen sosyal hareketliliğin iki farklı türüne karşılık gelir: Yatay hareketlilik ve dikey hareketlilik. Yatay hareketlilik sosyo-ekonomik durumda belirgin bir değişime neden olmayan fiziksel mekan ve mesleki değişimleri ifade ederken dikey hareketlilik ise bir toplumsal tabakadan başka bir toplumsal tabakaya yükselmeyi ya da alçalmayı ifade eder (Sunar, 2018: 276). Genel olarak sosyal hareketlilik literatüründe sosyal hareketlilik ifadesi ile dikey sosyal hareketlilik türü anlaşılır ve aynı zamanda yükselme ve alçalma ifadeleri yerine sıklıkla *yukarıya doğru sosyal hareketlilik* ve *aşağıya doğru sosyal hareketlilik* olarak kullanılır. Sorokin, çok boyutlu olarak düşünmüş olduğu toplumsal evreni yatay ve



dikey olmak üzere iki farklı boyuta indirgeyerek toplumsal evreni sınırlı bir kavrayışa hapsedmiş olsa da bu sınırlandırma faaliyeti toplumsal evrene dair bir kavrayış geliştirebilmek için bir imkan olarak karşımıza çıkmıştır. Bu doğrultuda bu çalışmada, sonsuz bir uzama sahip olan söz konusu toplumsal mekan bu iki boyut aracılığıyla çözümlenmeye çalışılmıştır.

Sorokin, yukarıya ve aşağıya doğru hareketliliğin birbiri ile ilişkili bir halde iktisadi, siyasi ya da mesleki tabakalar arasında gerçekleştiğini belirtirken aynı zamanda söz konusu hareketliliğe sadece bireyi değil “toplumsal nesnelere” de dahil eder (Karakaya, 2016: 216). Hatta bu noktada Sorokin, toplumsal grupların tabakalar arasındaki yükselişine ve alçalışına daha büyük bir önem atfetmektedir: “Bireyin daha üstte bir tabakaya girmesi veya bireylerin daha üstteki bir toplumsal katmandan daha alttakine düşmesi örneği görece yaygındır ve anlaşılabilir. Onlar hiçbir açıklamaya ihtiyaç duymaz. Toplumsal yükselişin ve inişin ikinci biçimi olan grupların yükseliş ve düşüşlerinin daha dikkatlice ele alınması gerekir” (akt. Coser, 2003, 411). Bu sebeple Coser’e Sorokin, bireysel bir bakışın aksine toplumsal fenomenlere yönelerek döneminin tabakalaşma ve hareketlilik araştırmacılarından ayrılmaktadır.

Sosyal hareketlilik kavramı zaman boyutu göz önüne alındığında da iki tip kavramsallaştırmaya ayrılmaktadır: *Kuşaklararası sosyal hareketlilik* ve *kuşakiçi sosyal hareketlilik*. Kuşaklararası sosyal hareketlilik toplumsal konumun ebeveynlere göre farklılaşması anlamına gelirken kuşakiçi sosyal hareketlilik ise kişinin kendi yaşamı boyunca sahip olduğu hareketlilik serüveni anlamına gelir. Bu doğrultuda babası fırın işçisi olan birinin fırın sahibi olması babasına göre statü farklılaşması yaşadığı için kuşaklararası sosyal hareketlilik kavramına; kendisi fırın işçisi olan birinin de zaman içinde fırın sahibi olması da kendi yaşamı içinde statü farklılaşması yaşamaması sebebi ile kuşakiçi sosyal hareketlilik kavramına karşılık gelir. Aynı zamanda elbette her ikisi de yatay ve dikey hareketlilik şeklinde olabilir (Kemerlioğlu, 1973: 404; Sunar, 2018: 276).

Bir toplumun genel sosyal hareketlilik ölçüsü hareketliliğin *yaygınlık* ve *yoğunluk* derecelerine bağlı olarak ölçülmektedir. Sosyal hareketliliğin yaygınlığı tabakalar arasında hareket etmiş olan bireyin ya da toplumsal grupların toplam nüfusa oranı ile ölçülürken hareketliliğin yoğunluğu ise yine bir bireyin ya da toplumsal

grubun zaman içinde kat ettiği toplumsal mesafe ile ölçülür (Kemerlioğlu, 1998: 404). Toplumlar sosyal hareketliliğin yoğunluğu ve yaygınlığına göre *hareketli* ve *hareketsiz* olarak ikiye ayrılır. Ancak Sorokin bu ayrımın analitik bir ayrım olduğunu ve toplumların bu iki uç arasında bir yerde konumlandığını belirtir (Karakaya, 2016: 216). Hareketli ve hareketsiz toplumlar aynı zamanda *açık tabakalaşma tipi toplumlar* ve *kapalı tabakalaşma tipi toplumlar* olarak da ifade edilmektedir. Açık-tabakalaşma tipi toplumlar kapalı tabakalaşma tipi toplumlara nispeten sosyal hareketliliğin yoğunluğunun ve yaygınlığının yüksek olduğu toplumlardır. Toplumların açık ya da kapalı olması durumu aynı zamanda söz konusu toplumun toplumsal eşitlik derecesinin bir göstergesi olabilmektedir (Sunar, 2018: 277)

Sorokin'in toplumlarda dikey hareketliliğin gerçekleşebilmesi için toplumsal yapıdaki bazı kurumlara dikkat çeker. Bu kurumlar “aile, ordu, kilise, okul, devlet örgütü, politik örgütler ve mesleki örgütlenmeler ve kazanç sağlayan diğer örgütlenmeler”dir. Ancak üst tabakalara doğru dikey hareketlilik başladığı zaman söz konusu kurumlar aynı zamanda bir eleme mekanizması da olmaktadır. Sorokin'e göre bulunduğu konumdan en üst tabakalara geçebilen insan sayısı ise oldukça sınırlıdır. Ona göre bir toplum ne kadar canlı bir dikey hareketlilik akışına sahip ise toplumsal refahın paylaşımı konusunda da o kadar adil bir düzene sahiptir (Karakaya, 2016: 216-218).

20. yüzyılın ikinci yarısından sonra toplumsal tabakalaşma çalışmalarının yönü, Marx'ın üretim araçlarına erişim imkanı üzerinden şekillenen sınıf analizi ile Weber'in tüketim üzerinden şekillenen statü analizinin sentezlenmesine evrilmiştir. Sorokin ise henüz 20. yüzyılın başlarında toplumsal tabakalaşma ve toplumsal hareketliliğe dair yayınlamış olduğu çalışmasında, çözümlerinde tarihsel verilere de başvurarak, söz konusu sentez faaliyetini kendine özgü kavramsal bir şema ile gerçekleştirebilmiştir. Bu anlamda Karakaya'nın bizzat kendi ifadesi ile “modern sosyoloji kuramlarının, yapı ve işlevi merkeze alan “katı” hali ile çatışma ve devinizmi merkeze alan “akışkan hallerini”, üstelik biyografi ve tarihselliğin kesiştiği bir toplumsal felsefe içerisinde harmanlayan Sorokin, *son klasik ilk modern*” vasfını hak eden bir konuma sahiptir (Karakaya, s. 221).

## 1.2. Kuramsal Çerçeve

### 1.2.1. Mesleki Hareketlilik Ölçümlerine Bağlı Olarak Geliştirilen Sosyal Hareketlilik Hipotezleri

Sorokin'in sosyal hareketliliğe ilişkin kapsamlı çalışmalarına rağmen sosyal hareketlilik çalışmaları ancak II. Dünya Savaşı'nın ardından canlılık kazanmaya başlamıştır. Sosyal hareketlilik verilerini standartlaştırmak ve uluslararası karşılaştırmalı çalışmalar yapmak amacıyla daha sistematik çalışmalar önemli bir gündem konusu haline gelmiştir. Söz konusu sistematik çalışmaların ivme kazanmasında Uluslararası Sosyoloji Derneği (ISA) bünyesinde kurulan Sosyal Tabakalaşma Araştırma Komitesi (RC28) etkili olmuştur. 1950 yılında David Glass'ın teşviki ile ISA'nın Sosyal Tabakalaşma ve Sosyal Hareketlilik Araştırma Komitesi altında on iki ülkeden bir grup araştırmacı ortak bir çerçeveye bağlı olarak belirli ülkeler için veri toplamaya karar vermişlerdir. Söz konusu ortak çerçeveyi oluşturabilmek amacıyla her ülke için periyodik bir şekilde sosyal tabakalaşma ve hareketlilik anketlerinin gerçekleştirilmesi, sosyal hareketliliği etkileyen faktörlerin açıklanması ve her ülke için mesleki prestij ölçeği<sup>4</sup> geliştirmesi hedeflenmiştir. Planlandığı gibi her ülkede gerçekleştirilemese de bazı ülkeler için sosyal hareketlilik monografileri oluşturulabilmiştir (Hout and DiPrete, 2006: 3; Ganzeboom, Treiman ve Ultee, 1991: 279).

Glass<sup>5</sup> (1964), İngiltere için gerçekleştirdiği -uluslararası karşılaştırmalarda kullanılan-kuşaklararası hareketlilik çalışmasında İngiltere'nin açık bir toplum olmadığı sonucuna ulaşmıştır. İngiltere'deki hareketliliğin temel karakteristiği, uzun

---

<sup>4</sup> Bir sosyo-ekonomik statü ölçüm aracı olan prestij ölçeği toplumda mesleklere yönelik öznel ve hiyerarşik bir algı olduğuna dair bir varsayımdan hareketle oluşturulur (Sunar, 2018: 124-125) Toplumdaki öznel yargılar nesnel tabakalaşma ölçeklerine dönüştürülür (Bottore, 2005: 73) ve böylece meslekler ölçülmek üzere operasyonel hale getirilmiş olur (aktaran Sunar, 2018: 125).

<sup>5</sup> David Glass 1998 yılında İngiltere'ye dair bir kez daha sosyal hareketlilik çalışması gerçekleştirmiştir ve yine aynı isimle (Social Mobility in Britain) yayımlamıştır. Burada belirtmeliyiz ki sosyal hareketlilik literatüründe İngiltere'ye ilişkin çalışmalar önemli bir yoğunluktadır. ISA'da da önemli bir etkinliğe sahip olan David Glass'ın yanı sıra çalışmanın ilerleyen kısımlarında karşılaştığımız, sınıf yönelimli sosyal hareketlilik çalışmaları ile anılan Ericson ve Goldthorpe (1992) de İngiltere'ye yönelik gerçekleştiren sosyal hareketlilik çalışmalarında önemli bir yere sahiptir. Ayrıca bu ikilinin çalışmaları uluslararası sosyal hareketlilik literatüründe önemli bir kırılmaya sebep olmuştur. Manuel meslekler fiziksel uğraşı gerektiren işler ile karakterize olurken manuel olmayan meslek grupları ise belirli bir uzmanlığı ve zihinsel bir faaliyet sürecini gerektiren mesleklere karşılık gelmektedir.

menzilli hareketliliğe nispeten kısa menzilli hareketliliğin yoğun bir şekilde yaşanmasıydı. Bu anlamda İngiltere toplumunda hareketlilik vardı ancak söz konusu hareketlilik mesleki hiyerarşide birbirine yakın konumlar arasında gerçekleşmekteydi. Hareketliliğin birbirinden farklı mesleki konumlar olan manuel ve manuel olmayan meslek grupları<sup>6</sup> arasında gerçekleştiği durumlarda bile birbirine çok yakın mesleki gruplar arasında geçişler söz konusuydu. Glass'ın ulaştığı dikkat çekici bir diğer sonuç ise “elit” konumlara yapılan mesleki alımların büyük ölçüde liyakat temelinde gerçekleşmemesidir (Crompton, 1998: 212; Giddens, 2012: 375). Ancak ilerleyen yıllarda Glass'ın hareketlilik tablosundaki verilerin güvenilirliğine ilişkin tartışmalar ortaya çıkmıştır. Çünkü söz konusu çalışmada manuel olmayan istihdamın tarihsel olarak genişlemediği gibi sanayi toplumlarının mevcut durumuna ilişkin aykırı sonuçlara ulaşılmıştır (Payne, 1989: 475)<sup>7</sup>.

Glass'ın İngiltere'deki çalışmasının yanı sıra Danimarka (Svalastoga, 1959), Japonya (Jssrc, 1956, 1958), Hollanda (van Tulder, 1962) ve İsveç de (Carlsson 1958) sosyal hareketlilik monografisi oluşturulabilen ülkeler arasındadır. Bu dönemde yapılan çalışmaların ölçüm konusunda temel karakteristiği basit istatistiksel teknikleri kullanmış olmasıdır. Söz konusu istatistiksel teknikler ile gerçekleştirilen sosyal hareketlilik ölçümleri esasen mesleki hareketlilik üzerinden değerlendirilmiştir. Her ülkenin kendine özgü geliştirmiş olduğu mesleki prestij ölçekleri ile mesleki hareketlilik ölçümleri yapılmıştır. Meslekler *çitçilik-manuel-manuel olmayan* ya da sadece *manuel ve manuel olmayan* mesleki grupları olarak kategorize edilerek mesleki hareketlilik verileri karşılaştırılabilir hale getirilmeye çalışılmıştır. Tam olarak karşılaştırmalı veriler sunmayan söz konusu birinci kuşak çalışmalarını RC28 altında Miller (1960) bir özetini sunmuştur. Bu konuda Glass ve Svalatoga (1965) başta olmak üzere konuya ilişkin çalışmalar gerçekleştiren araştırmacıların ulaştığı

---

<sup>6</sup> Mesleki hareketlilik ölçümlerinde mesleklerin gruplandırılmasında kullanılan bu iki kavram istihdam koşulları arasındaki ayrımın bir ifadesidir. Sosyal bilimciler arasında henüz bir konsense varılmamış olmakla birlikte bu iki kavram yerine *kafa-kol emeği*, *beyaz-mavi yakalı* ya da *vasıflı-vasıfsız işçi* ifadeleri de tercih edilmektedir. İlkinde zihnin ikincisinde ise bedenine işe koşulduğu bir emek türü ima edilmektedir.

<sup>7</sup> Sosyal hareketlilik çalışmalarının İngiltere'deki gelişimi üzerine bir okuma yapmak için bakılabilir: Payne, G. (1989). Social Mobility, *The British Journal of Sociology*, 40(3), 471-492. Erişim adresi <https://www.jstor.org/stable/591043>

oldukları sonuç ise her ulusun kendine özgü tarihi, ekonomisi, siyaseti ve demografik yapısı sebebi ile sosyal hareketliliklerinin belirgin bir şekilde farklı olduğu olmuştur (Featherman, Hauser and Sewell, 1974: 18; Ganzeboom, 1991: 279, 280; Hout and DiPrete, 2006: 3). Bu anlamda 1950 sonrası sosyal hareketlilik çalışmalarında sosyal hareketliliği uluslararası düzlemde sistematik bir biçimde karşılaştıran ilk çalışma olarak, Lipset ve Zetterberg'in çalışmaları kabul edilir (Lipset ve Zetterberg, 1956; 1959). İkilinin bu çalışmada ulaştığı sonuç, literatürde bizzat kendi isimleri ile, "LZ Hipotezi" olarak anılır. Bu hipotez ile Glass ve diğerlerinin aksine Batılı endüstriyel toplumlarda sosyal hareketliliğin benzer bir şemaya sahip olduğu savunulur. Dokuz farklı ülkeyi kapsayan ve mavi yakalı-beyaz yakalı-çiftçilik olmak üzere üç meslek üzerindeki hareketlilikleri ele alan söz konusu çalışmada, çiftçilikten diğer iki meslek türüne hareketliliğin değişmez bir orana sahip olduğu ifade edilir. "Eşik etkisi" olarak adlandırılan bu sonuca göre toplumlar belirli bir endüstrileşme sürecinin ardından doğal olarak yüksek bir sosyal hareketlilik dönemi yaşarlar ve ardından bütün endüstrileşen toplumlar benzer bir sosyal hareketlilik serüvenine sahip olurlar. Endüstrileşme eşiğini geçtikten sonra artık endüstrileşme seviyesi ve sosyal hareketlilik hızı arasında bir ilişki kalmaz (Hout, 2006: 3-4; Sunar, 2018: 287-288). İlerleyen yıllarda yanlışlanması ve revizyonu gündeme gelecek olan LZ hipotezinin kendi kuşağındaki karşıt görüşü ise Fox ve Miller'e aittir (Fox ve Miller, 1965). İkilinin temel hipotezi ise endüstrileşmiş toplumların sosyal hareketlilik oranlarının endüstrileşmemiş toplumlara göre daha yüksek seyretme eğiliminde olmasıdır. İlerleyen yıllarda Fox ve Miller dışında pek çok savunucusu olan (Lenski 1966, Marsh 1963, Cutright 1968, Hazelrigg 1974) söz konusu liberal hipoteze göre ekonomik kalkınma göstergeleri ile sosyal hareketlilik arasında olumlu bir ilişki vardır. "Sanayicilik tezi" olarak da anılan hipotezin en önemli savunucularından biri de konuya ilişkin bir takım önermelere sahip olan Donald J. Treiman'dır. Treiman<sup>8</sup> (1970)'a göre sosyal hareketlilik ülkenin ekonomik gelişimin yanı sıra coğrafi hareketlilik, kentleşme düzeyi ve kitle iletişiminin yaygınlaşması gibi faktörlere bağlı

---

<sup>8</sup> Treiman (1977) aynı zamanda ilerleyen yıllarda uluslararası düzeyde yapılacak olan karşılaştırmalı araştırmalar için ciddi bir öneme sahip olan uluslararası mesleki prestij skalasını (SIOPS) geliştirmiştir. RC28 kapsamında gerçekleştirilen bu çalışma RC28'in uluslararası düzeyde gerçekleştirdiği en büyük entelektüel başarısı olarak görülmüştür (Hout ve DiPrete, 2006: 5).

olarak şekillenebilmektedir. Bu sonuçlara bağlı olarak gelişmiş ülkelerde, bireylerin eğitimine ve sosyal konumuna ebevenyelerinin etkisi, daha az gelişmiş ülkelere nispeten daha az olmaktadır. Bu doğrultuda Treiman'ın hipotezinde kitle iletişimin yaygınlaşmasıyla hareketliliğin önündeki kültürel engelleri zayıflatması ve coğrafi hareketlerdeki artışla beraber çocukların meslekleri üzerinde ebeveynlerinin kontrolünün azaldığı öne sürülmektedir. Bu hipotezler ABD ile daha az gelişmiş ülkelerin karşılaştırılmasından oluşan bir dizi sınırlı çalışma ile test edilse de büyük ölçekte testlere tabi tutulmamıştır. Ancak Ganzeboom ve arkadaşları hipotezin testini yapmış oldukları bir çalışmada, ekonomik gelişimin ayırıcı özelliğinin, Amerika'nın farklılığı ile karıştırıldığı kanaatindedir (Ganzeboom, 1991: 284; Grusky & Hauser, 1984: 20; Slomczynski & Krauze, 1987: 599).

İlerleyen yıllarda ciddi eleştirilere maruz kalan “sanayicilik tezi”nin en önemli karşıt görüşlerinden birisi ise yine bizzat yazarlarının ismi ile anılan FJH hipotezidir (Featherman, Jones & Hauser, 1975; 1978). FJH hipotezi LZ hipotezine eleştirel bir yaklaşım geliştirerek LZ hipotezinin revizyonu olan bir hipotez olarak sosyal hareketlilik literatüründe yer edinmiştir. Bu doğrultuda LZ hipotezinin endüstrileşme sonrasında bütün toplumların sosyal hareketlilik süreçlerinin aynı olacağı iddiası, FJH hipotezinin, iki farklı sosyal hareketlilik modeli olduğu iddiası ile daha detaylı bir açılıma konu olmuştur. İlerleyen yıllarda farklı bir terminoloji ve araştırma amacı ile bir takım araştırmaya konu olacak olan ikili ayırım, *observed/phenotypical mobility* (gözlemlenen hareketlilik) ve *circulation/genotypical mobility* (dolaşım hareketliliği) kavramları ile FJH hipotezinin genel çerçevesini oluşturmuştur (Featherman vd. 1978). Gözlemlenen hareketlilik modeli toplumun yapısal dönüşümüne bağlı olarak gerçekleşen hareketlilik sürecine atıfla tanımlanırken dolaşım hareketliliği ise başlangıçtaki sosyal konumdan varış noktalarına kadar yaşanan hareketlilik süreci olarak tanımlanır. Dolaşım hareketliliği kavramı ile sosyal kökenin ve varış noktasının aynı olduğu ima edilir. Bu anlamda mesleki konumda yaşanan değişim sosyal konumun hiyerarşisinde bir değişime neden olmayarak konumlar sadece el “değiştirmiştir”. Bu sebeple dolaşım hareketliliği kavramı ile aynı konumsal mevkinin kuşaklararası ya da bireyin yaşamı boyunca “dolaşım” halinde olmasının kast edildiğini söyleyebiliriz. FJH hipotezinin bu kavramsal çerçeve dahilinde savunduğu

tez ise sanayi toplumlarının, gözlemlenen hareketlilik modellerinde birbirinden farklılaşırken dolaşım hareketlilik modellerinde benzer bir yapıya sahip olmasıdır. Bu noktada ülkelerin gözlemlenen hareketlilik modelleri farklı yapısal dönüşümleri sebebi ile birbirinden ayrıştırılırken dolaşım hareketlilik modelleri konusunda ise endüstriyel toplumların piyasa ekonomisi ve çekirdek aile sistemi bakımından benzer bir yapıyı paylaşmaları sebebi ile aynı modele sahip oldukları ifade edilir (Slomczynski & Krauze, 1987: 598-599).

Gözlemlenen hareketlilik ve dolaşım hareketliliğini toplam hareketliliğin iki farklı bileşeni olarak varsayan FJH yazarları, hipotezlerinin testi için, söz konusu iki hareketlilik bileşeninin birbirinden ayırt edilebilmesine olanak tanıyan analitik yeteneğin gerekliliğini de açıkça ifade etmişlerdir. Ancak mevcut istatistiksel analiz biçimleri sebebi ile uzun bir süre dolaşım hareketliliğinin ölçümü başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Ölçüm konusundaki yoksunluk sebebi ile FJH hipotezi dolaşım hareketliliği modelleri yerine gözlemlenen hareketlilikteki akışkanlık hakkında bir ifade olarak anlaşılmıştır (Slomczynski & Krauze, 1987: 599). Fakat ilerleyen yıllarda farklı analiz tekniklerinin kullanılmaya başlanması ile hipotez test edilebilir bir hale gelmiştir. Çeşitli araştırmacılar orijinal terminolojide bir takım değişikliklere de giderek sosyal akışkanlıktaki değişmezliği vurgulamışlardır. Sosyal hareketlilik literatüründe FJH hipotezinin doğrulanması ya da yanlışlanması ile karakterize olan araştırmaların en dikkat çekici yanlarından biri ise kullandıkları farklı analiz tekniklerine bağlı olarak sonuçların da değişmiş olmasıdır. Bu anlamda incelenen sahanın farklılığı değil söz konusu ampirik verilerin analiz edilme biçimi FJH hipotezi üzerine yapılan yorumları belirlemiştir.<sup>9</sup> İlerleyen yıllarda hipotezin testi için büyük çapta bir araştırma gerçekleştirmiş olan Golthorpe da (1985), söz konusu hipotezi birbirinden farklı ampirik testler ile farklı şekillerde yorumlanmaya açık bir hipotez olarak değerlendirmiştir (akt. Slomczynski & Krauze, 1987: 598).

---

<sup>9</sup> Bu noktada, Grusky'nin (1984) ve Slomczynski ve Krauze'nin (1987) kaleme almış olduğu makaleler söz konusu durumun temsili için başvurulabilecek iki farklı çalışmadır.

### 1.2.2. Statü Kazanım Modeli

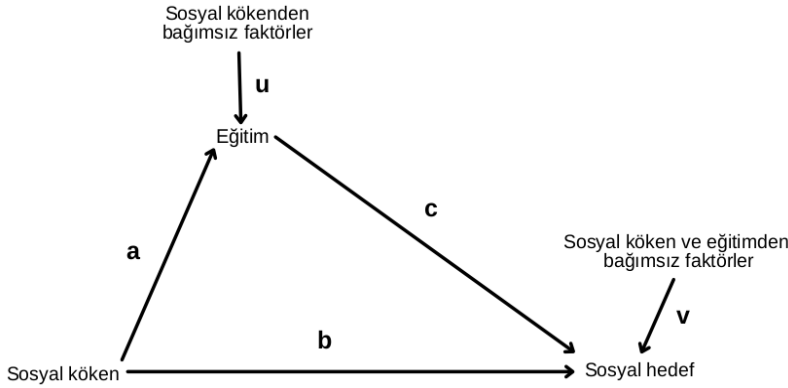
1960'larla birlikte sosyal hareketlilik gündemi yeni temalar etrafında şekillenmeye başlamıştır. Sosyal hareketliliğin sadece miktarını ölçmeye yönelik gerçekleştirilen çalışmalar yerini sosyal hareketliliğin nasıl gerçekleştiğine ilişkin soruların da cevaplanmaya çalışıldığı çalışmalara bırakmıştır. Bu doğrultuda sosyal hareketliliği ölçme biçimlerinde meydana gelen önemli yeniliklerin yanı sıra *statü kazanım modeli* olarak adlandırılan hareketlilik modelleri oluşturulmuştur. Söz konusu yenilikler arasında Otis Dudley Duncan ve Peter M. Blau'nun çalışmaları sosyal hareketlilik literatüründe önemli bir yer edinmiştir. İlerleyen yıllarda ciddi eleştirilere maruz kalsa da uzun yıllar boyunca sosyal hareketlilik çalışmalarında etkisini sürdürmüştür. Blau ve Duncan'ın çalışmaları bir önceki bölümde bahsedilen uluslararası karşılaştırmalı çalışmalardan bağımsız olarak ABD'ye yönelik sosyal tabakalaşma ve hareketlilik araştırmalarından oluşmuştur.

Amerikan sosyoloji geleneğinde “Weberci statü analizleri ile Durkheimcı sosyal düzenin mesleki işlevsel birlikteliği fikrinin bir birleşiminden hareketle mesleki saygınlık ve statü eksenli” (Sunar, 2018: 26) geliştirilen SES çalışmaları sosyal tabakalaşma ve hareketlilik çalışmalarının en önemli ölçüm araçları haline gelmiştir. Söz konusu gelenekte işlevselci paradigmanın toplum anlayışı ile tutarlı olarak toplumsal düzenin ve sürekliliğin mesleki statüler etrafında oluşan tabakalar yoluyla gerçekleştiği fikri hakimdir. SES çalışmaları ise toplumun bu tabakalı yapısını çözümlenmeye ilişkin gerçekleştirilecek olan ampirik çalışmalara bir zemin oluşturmaktadır. Geçtiğimiz bölümde uluslararası hareketlilik çalışmalarında da önem bir yer edinen, mesleklerin itibarının hiyerarşik bir sıralamasında oluşan mesleki prestij skalaları, sosyal hareketlilik çalışmalarında sıklıkla tercih edilen bir SES ölçüm aracıdır. SES çalışmalarında önemli gelişmelere sebep olan Blau ve Duncan'a (Blau & Duncan 1967: 6-7) göre söz konusu çalışmaların sıklıkla mesleki konum üzerinden gerçekleşmesinin sebebi ise modern toplumlarda maddi ödül, sosyal konum ve yaşam şansı düzeylerinin en önemli göstergesinin meslek olmasıdır (akt. Crompton, 1998: 56). Ancak sadece mesleki itibarı konu alan mesleki itibar skalaları zamanla yerini eğitim, gelir ve mülkiyet gibi daha fazla değişkeni de analize dahil eden SES ölçeklerine bırakmıştır. Bu konuda Duncan (1961) geliştirmiş olduğu SEI ölçeği ile



SES çalışmalarında önemli bir yeniliğe neden olmuştur. Duncan her meslek kategorisinin durumunu, söz konusu mesleklerin çalışanlarının ortalama eğitim ve gelirleri ile ölçerek meslek ile eğitim ve gelir arasında doğrusal ilişki kurmuştur. Böylece Duncan sosyal tabakalaşmayı açıklamak için geliştirmiş olduğu sosyo-ekonomik endeks ile mesleği sadece prestij skalası üzerinden puanlandırmayarak eğitim ve geliri de mesleki konum için bir gösterge kabul etmiştir. Ölçeği geliştirmek için ise 45 meslek için Nort-Hatt (1947)'in mesleki itibar puanlarını ve 1950 nüfus sayımı verilerini kullanmıştır (Ganzeboom, 1991: 281; Sunar, 2018: 126-128).

Blau ve Duncan'ın 1967 yılında gerçekleştirmiş olduğu *The American Occupational Structure* (Amerikan Mesleki Yapısı) çalışması sosyal hareketlilik çalışmalarında merkezi bir öneme sahip olmuştur. Çalışmanın örneklemini ABD'de 20 ile 64 yaş aralığında olan 21.000 erkek olarak belirlenmiştir. Blau ve Duncan'ın görüşleri sanayileşmenin sosyal hareketliliği artırdığını savunan işlevselci paradigmanın (Parsons, 1940; Fox ve Miller, 1965; Lenski 1966) devamı niteliğindedir. Başka faktörleri de analize dahil ederek yalın halde olan işlevselci görüşü daha açıklayıcı hale getirmişlerdir. Bu bağlamda aileyi ve eğitimi sosyal hareketlilik sürecine dahil ederek toplumlar sanayileştikçe eğitimin öneminin arttığını ve ailenin etkisinin azaldığını ifade etmişlerdir. Bu doğrultuda Amerika'daki yüksek sosyal hareketlilik oranlarını göstererek bu durumun “ileri düzeyde sanayicilik ve eğitim” sonucunda gerçekleştiğini ve diğer sanayi ülkelerinin de zamanla yetişeceklerini savunmuşlardır. Blau ve Duncan söz konusu çalışmalarından hareketle eğitimin ve ailenin göreceli önemini değerlendirmeyi olanaklı hale getiren statü kazanım modelini oluşturmuştur. Bu model ile bir ülkedeki kuşaklararası hareketliliğin ne kadar olduğu yönündeki klasik soru, babanın mesleğinin oğlunun mesleği üzerindeki (doğrudan) etkisinin diğer arka plan faktörleri ile (özellikle eğitim ile) nasıl karşılaştırıldığı sorusuna dönüştürülmüş ve aynı zamanda katılımcının ilk işi de analize koşulmuştur. Sonuç olarak sosyal kökenin etkili olmasına rağmen esasen eğitimin ve önceki iş deneyiminin statü kazanımında daha etkili olduğuna ulaşılmıştır (Ganzeboom, 1991: 282-284; Blau & Duncan, 1967: 402, 433'den akt. Crompton, 1998: 209-210).



Şekil 1.1.. Hedefin kökene ve eğitime nasıl bağlı olduğuna ilişkin basitleştirilmiş yol diyagramı (Hout ve DiPrete, 2006).

Hout ve DiPrete (2006) Blau ve Duncan'ın sosyal hareketlilik modelini basitleştirilmiş bir şema yardımı ile açık bir şekilde izah etmeye çalışır.

Öncelikle eğitimin sosyal

hareketlilikteki

rolüne ilişkin birbirini dışlayan ve birbiri ile çelişkili olduğu düşünülen iki farklı önermeden söz ederler: Eğitim ya hareketliliğin ya da yeniden üretimin bir aracıdır. Ancak Blau ve Duncan ise eğitimin “mesleki başarıdaki merkezi rolü nedeniyle” hem hareketliliği hem de yeniden üretime neden olabileceğini savunmuştur (Şema 1). Söz konusu modele göre eğitim iki farklı bağımsız değişkene göre farklı hareketlilik sonuçlarına neden olan bağımlı bir değişkendir. Eğitimde değişimi sağlayan bu iki kaynak sosyal kökenler (a) ve kökenlerden bağımsız olan her şey (u)'dir. Sosyal kökenden gelen eğitim varyansının bir kısmı sosyal konumların yeniden üretimine katkı sağlarken sosyal kökenden bağımsız olan her şey ise -yine eğitim yolu ile- sosyal hareketliliğe katkıda bulunur. Eğitim kuşaklararası sosyal konumun aktarımında temel bir faktördür. Çünkü sosyal kökenden sosyal hedefe varış yolunda ac ürünü, kökenlerin (b) doğrudan etkisinden daha büyüktür. Bu noktada Blau ve Duncan sosyal kökeni daha da etkisiz hale getirerek eğitimin dikey hareketlilikte önemli bir faktör olduğunu çünkü uc ürününün ac'den daha büyük olduğunu iddia eder. Zira onlara göre sosyal kökenin eğitime etkisi -dolayısıyla sosyal hedefe etkisi- sosyal kökenden bağımsız olan her şeye (u) göre daha azdır. Bu anlamda sahip oldukları temel iddiaya göre Amerikan eğitim sistemi, gençlere dikey sosyal hareketlilik olanağı sağlayarak meşruiyetini kazanmaktadır. Ancak bu görüşe karşı olarak Bowles ve Gintis *Schooling in Capitalist America*'da Amerikan eğitim sisteminde okulun aileden gelen kazanımları meşru başarı haline dönüştürerek sınıf yapısını yeniden ürettiği

görüştüğüdür. Bowles'e (1972) göre okul kuşaklararası eşitsizliğin aktarımını sağlayan bir araç konumundadır (Hout & DiPrete, 2006: 6-7).

Blau ve Duncan'ın görüşleri gerek kendi döneminde gerekse ilerleyen yıllarda ciddi eleştirilere maruz kalmış olsa da geliştirmiş oldukları model uzun yıllar boyunca sosyal hareketlilik çalışmalarında etkisini sürdürmüştür. Eğitimin, hem dikey hareketlilik hem de kuşaklararası sosyal konumun yeniden üretilmesi için temel etken olduğu tezi Featherman ve Hauser tarafından Opportunity and Change (1978) yeniden üretilirken aynı zamanda başta Ganzeboom ve Treiman olmak üzere pek çok araştırmacı tarafından (Hope, 1985; Hout, 1989; Ishida, 1993) başka ülkeler için de denenmiştir (Hout & DiPrete, 2006: 6-7)

### 1.2.3. Sınıf Yönelimli Sosyal Hareketlilik Çalışmaları

John Goldthorpe ve arkadaşlarının geliştirmiş olduğu sınıf şeması (Goldthorpe 1980; Ericson, Goldthorpe & Portocarero 1979; Erikson & Goldthorpe 1992) sınıfı konu alan ampirik çalışmalarda yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Şemanın sınıfsal bölünmeleri, sosyal tabakalaşma çalışmalarındaki ampirik gelenek takip edilerek meslek temelli oluşturulmuştur. Ancak şemada mesleklerin kullanımını itibar skalalarında olduğu gibi toplumsal konumun bir itibar kaynağı ya da bir sosyo-ekonomik statü ölççeğinde olduğu gibi sosyo-ekonomik statünün bir değişkeni olarak ele alınmamıştır; mesleklerin belirli özelliklerinden hareketle endüstriyel toplumlardaki mesleki yapıya dair kategoriler elde edilmiştir. Temelde iki farklı

Tablo 1.1. Goldthorpe'nin sınıf şemalarının olası birleşimi (Breen, 2014: 61).

11 Sınıflı versiyon	7 Sınıflı versiyon	4 Sınıflı versiyon
I Yukarı hizmet sınıfı	I Yukarı hizmet sınıfı	I+II Hizmet sınıfı
II Aşağı hizmet sınıfı	II Aşağı hizmet sınıfı	
IIIa Kol emeği olmaksızın çalışanlar, yüksek dereceli	III Kol emeği olmaksızın çalışanlar	IIIa+V Orta sınıf
IIIb Kol emeği olmaksızın çalışanlar, düşük dereceli		IIIb+VI+VII Kol işçileri sınıfı
IVa Çalışanı olan küçük mülk sahipleri	IV Küçük burjuvazi	IV Küçük burjuvazi
IVb Çalışanı olmayan küçük mülk sahipleri		
IVc Çiftçiler ve birincil üretimdeki diğer serbest meslek sahibi işçiler		
V Düşük dereceli teknisyenler ve kol işçilerinin yöneticileri	V Teknisyen ve yöneticiler	IIIa+V Orta sınıf
VI Vasıflı kol işçileri	VI Vasıflı kol işçileri	IIIb+VI+VII Kol işçileri sınıfı
VIIa Yarı vasıflı ya da vasıfsız tarım dışı kol işçileri	VII Vasıfsız kol işçileri	
VIIb Yarı vasıflı ya da vasıfsız tarım kol işçileri		

ayrımdan hareketle kategorize edilen sınıf şeması zamanla daha farklı ayırım biçimleri ile tanımlanmıştır. Bu bağlamda temel ayrımlar göz önünde tutularak üç, beş, yedi ve

on bir kategorili şemalar elde edilmiştir. Bahsi geçen temel ikili ayrışma ise mesleklerin piyasa ve iş durumları temelinde ayrışmasıdır.<sup>10</sup> Goldthorpe 1980 yılında gerçekleştirmiş olduğu çalışmada piyasa durumunu mesleğin gelir ve kaynak düzeyine, istihdam koşuluna (işveren, çalışan vb.), ekonomik güvence durumuna ve son olarak tüm bunlara bağlı olarak ortaya çıkan ekonomik ilerleme fırsatlarına referansla tanımlar. Mesleğin iş durumunu ise üretim sürecinde otorite ve kontrol sistemi ile kurduğu ilişki bağlamında açıklar. Bu noktada Goldthorpe'a göre sınıfın oluşumu ortak piyasa ve iş durumunun paylaşılmasına bağlı olarak gelişir ve aynı sınıftakiler benzer yaşam fırsatlarına sahip olurken farklı sınıftakiler farklı yaşam fırsatları ile karşı karşıya kalır (Breen, 2014: 55-56).

Tablo 1.2. İş ve hizmet ilişkilerinin tanımlanmış olduğu EGP (Ericson-Goldthorpe-Portocarero) şeması (Goldthorpe, 2000: 209; aktaran Sunar, 2018: 142).

Sınıf	Mesleki Grup/İş Statüsü	Sütun3
I.	Profesyoneller, idareciler ve yöneticiler, üst düzey	Hizmet ilişkisi
II.	Profesyoneller, idareciler ve yöneticiler, üst düzey; teknisyenler, üst düzey	Hizmet ilişkisi (düzenlenmiş)
IIIa.	Düzenli nonmanuel çalışanlar, üst düzey	Ara Form
IIIb.	Düzenli nonmanuel çalışanlar, alt düzey	İş Sözleşmesi (düzenlenmiş)
IVa.	Küçük işverenler	N/A
IVb.	Kendi işini yapanlar (Profesyonel olmayanlar)	N/A
IVc.	Çiftçiler	N/A
V.	Teknisyenler, alt düzey; beden işçilerini denetleyenler	Ara Form
VI.	Vasıflı beden işçileri	İş Sözleşmesi (modifiye edilmiş)
VIIa.	Vasıfsız beden işçileri	İş Sözleşmesi
VIIb.	Tarım işçileri	İş Sözleşmesi

<sup>10</sup> Goldthorpe'un mesleklerin sınıflara tahsis edilmesine rehberlik etmesi amacı ile kullanmış olduğu iş ve piyasa durumu kavramları esasen Luckwood'un doğrudan Weber yönelimli olarak kullanmış olduğu kavramlardır (Crompton, 1999: 64).

Ancak Goldthorpe ilerleyen yıllarda sınıf şemasının genel çerçevesini daha farklı ayrımlar temelinde oluşturmaya başlamıştır. Bu bağlamda sınıf şeması artık iki farklı ayrıma sahiptir. İlk ayırım Marx'ı hatırlatacak şekilde üretim araçlarına sahip olanlar ve olmayanlarken ikinci ayırım ise üretim araçlarına sahip olmayanların işverenleri ile ilişkileri bağlamında yaşanan ayrımdır (Breen, 2014: 56). Bahsi geçen ikinci ayırım Goldthorpe'nin sınıf şemasının ayırt edici temel özelliklerinden birisidir. Bu anlamda Goldthorpe göre üretim araçlarına sahip olmayanlar ile işverenleri arasındaki ilişki iki farklı sözleşme türü ile gerçekleşmektedir: İş sözleşmesi ve hizmet ilişkisi. Bu anlamda Goldthorpe şemasını artık iş durumuna değil iş ilişkilerine referansla tanımlamaktadır. Bu doğrultuda iş ilişkileri kavramı, istihdam durumunu da içerecek şekilde hizmet ve iş sözleşmesi temelinde yapılmış olan ayrımı temel alır (Crompton, 1998: 65). Goldthorpe (2000) işverenle kurulan bu iki ilişki türü arasındaki ayrımı “varlığa özgünlük” ve denetim zorluğu problemleri temelinde ele alır (Breen, 2014: 56-57). Varlığa özgünlük, belirli bir vasıf gerektirmeyen işlerin tersine bir işin belirli bir alanda uzmanlık ya da bilgiyi şart koştuğu durumlarda ortaya çıkar. Bu noktada işveren kendisine yarar sağlayacak olan donanıma sahip olan vasıflı çalışanı kendisi için çalıştırmaya başlar. Ancak yine bu noktada çalışanın kendi çıkarları doğrultusunda çalışıp çalışmadığına dair işverenin elinde net bir bilginin olmaması sebebi denetim zorluğu problemi ortaya çıkar. Varlığa özgünlük ve denetim problemi işveren ile çalışan arasındaki hizmet ilişkisine bağlı olarak çözülür. Bu ilişki sonucunda çalışan almış olduğu belirli teşvikler ile işverenin menfaatine çalışmaya başlar. Esasen her iki tarafa da yönelmesi gereken teşvikler “çalışanların organizasyonel amaçlara bağlılığı ile kariyerlerindeki başarıları ve yaşam boyu maddi refahları” (Goldthorpe, 2000: 220) arasında bir bağ kurulmasına neden olur ve aynı zamanda “sabit ölçekli ücret artışı, sosyal güvenlik,..emeklilik hakları... ve... iyi tanımlanmış kariyer fırsatları” (Erikson & Goldthorpe, 1992: 42) gibi geleceğe yönelik maddeler ile hizmet ilişkisinde önemli bir role sahip olur (Breen, 2014: 57). Goldthorpe'nin işveren ve çalışan arasındaki ilişkiyi tanımlamak için kullandığı bir diğer kavram ise iş sözleşmesidir. Çalışanların iş sözleşmesine tabi olduğu durumlarda varlığa özgünlük ve denetim problemleri ortaya çıkmaz. Zira çalışanın sahip olduğu vasıf emek piyasasında kolayca bulunabilecek niteliktedir. Denetim zorluğunun ortaya çıkmamasının sebebi ise çalışanın ürettiği şeyin kolayca gözlemlenebilir olmasıdır. Bu sebeple iş sözleşmesi hizmet

ilişkisinde olduğu gibi belirli teşvikleri zorunlu kılmazken aynı zamanda işveren ve çalışan arasında uzun vadeli bir ilişkiden de yoksundur.

Goldthorpe ve arkadaşlarının sınıflar üzerinden bir analiz geliştirirken sahip oldukları esas ilgi odakları “sınıf yapıları, sınıf hareketliliği, sınıf temelli eşitsizlikler ve sınıf temelli eylem arasındaki ilişkilerin incelenmesi” ile ilgilidir. Bu ilgi temelinde istihdam ilişkileri çerçevesinde işgücü piyasalarında tanımlanan konumlar ve farklı sektörlerin üretim birimleri arasındaki ilişkiler açığa çıkartılır. Yine bu ilginin devamı olarak bireylerin ve ailelerin söz konusu konumlara nasıl dağıtıldığı ve aynı zamanda nasıl yeniden dağıtıldığına ilişkin süreçler de araştırmaya dahil olur. Ve nihayet tüm bu sürecin bireylerin ve ailelerin yaşam şansları, sosyal kimlikler, takip ettikleri sosyal değerler ve çıkarlarına nasıl bir etkide bulunduğu Goldthorpe ve arkadaşlarının sınıf analizinin çıktılarını meydana getirir (Goldthorpe & Marshall, 1992: 382). Bu noktada ikiliye göre bu şekilde tasarlanmış oldukları bir sınıf analizinin, Marksist yönelimli sınıf analizinin taşıdığı bir takım temel unsurlara sahip olması gerekmez. Bu anlamda bir araştırma programı olarak gördükleri sınıf analizlerini, sosyolojinin ampirik bir çalışma alanına tekabül ettiğini ve böylece Marksist yönelimli sınıf analizlerinden ayrıştıklarını ifade ederler. Goldthorpe ve Marshall (1992) bu kopuş noktalarını şu şekilde sıralar: Öncelikle Marksist sınıf analizinin sahip olduğu tarih felsefesi yönelimli analizi reddederek toplumsal değişimin motoru olarak sınıf çatışmasını görmez ve bu doğrultuda sınıf analizinin böyle bir teoriden hareket etmesinin gerekli olmadığını savunurlar. Goldthorpe ve arkadaşlarının Marksist yönelimli sınıf anlayışından ikinci temel ayrışma noktası ise söz konusu sınıf anlayışında sınıf ilişkilerinin zorunlu olarak çatışmacı ve uzlaşmaz bir biçimde sömürü merkezli bir yapıya sahip olmasıdır. Bu anlamda kendi sınıf analizlerinde de sınıf ilişkilerinin çatışmacı bir analizini yapmış olduklarını belirtse de bu analizin Marksist söylemdeki sömürü anlayışını zorunlu kılmadığını ifade ederler. Onlara göre “eleştirel” bir ekonomiden hareket eden bu sömürü söylemi sosyolojiye nesnel bir temel kazandıramamaktadır. Doğrudan sınıf çatışması temelinde ilerlemeyen kendi sınıf analizlerine göre Sorensen’in de ifadesi ile bir grubun avantajlı bir konuma sahip olması başka bir grubun dezavantajlı bir konuma sahip olmasını gerektirmez. Bu anlamda sınıf ilişkileri basit bir sıfır toplamı oyundan ziyade pozitif toplamı ya da

negatif toplamlı bir oyun olarak değerlendirilmelidir. Söz konusu sınıf analizinin Marksizm'den üçüncü ayrışma noktası ise sınıf temelli kolektif eylemdir. Bu sebeple Goldthorpe ve arkadaşlarının aynı sınıf yapısında bulunan bireylerin sahip oldukları toplumsal konuma ilişkin bir bilinç geliştirerek ortak sınıf çıkarları için harekete geçecekleri teorisini indirgemeci bir politik eylem teorisi olarak görürler (Goldthorpe & Marshall, 1992: 383-384).

Sonuç olarak Goldthorpe, Marksizm'in tarih felsefesi yönelimli sınıf analizinden kendi sınıf analizini ayrıştırarak; Marksizm'in toplumsal değişimin nedeni olarak gördüğü sınıfsal çatışmayı reddeder. Bu doğrultuda, sınıf ilişkileri yolu ile toplumsal değişimin açıklanmasını değil, yaşanan toplumsal değişime rağmen bu değişime karşı var olan direncin altında yatan süreçlerin anlaşılmasına odaklanılmalıdır (Goldthorpe & Marshall, 1992: 393-394). Zira pek çok araştırmanın bulgularında ortaya çıkan ortak tema sınıf ilişkilerinin durağanlığına (stability) dairdir. Bu anlamda ekonomik, politik ve daha genel anlamda toplumsal olarak yaşanan hızlı değişimlere rağmen bu değişim sınıf ilişkilerine yansımamış ve sınıf temelli eşitsizlikler devam etmiştir (Goldthorpe & Marshall, 1992: 393). Sınıfsal konumlardaki bu durağanlığın ölçülebilir hale gelmesi ise veri analizi tekniklerindeki ilerlemeler ve belirli veri kümelerinin inşası ile mümkün olmuştur. Nihayet gelmiş olduğumuz bu noktayı, Goldthorpe'nin sosyal hareketlilik çalışmalarına giriş yapabileceğimiz bir güzergah olarak tanımlayabiliriz. Zira Goldthorpe'nin sosyal hareketlilik çalışmalarında ulaşılmış olduğu temel sonuç, toplumsal alanda yaşanan değişime rağmen, bu değişimin sınıf ilişkilerine yansımaması, eşitsizliğin kuşaklararası aktarımının devam etmiş olmasıdır (Goldthorpe, 1980; 1992; 2019). Bu doğrultuda Goldthorpe söz konusu toplumsal eşitsizliğin belirli görünümünü, sosyal hareketlilik çalışmaları dahilinde geliştirmiş olduğu belirli kavram setleri ile açıklamaya çalışmıştır.

Goldthorpe söz konusu kavramsal setleri Featherman ve arkadaşlarının yapısal dönüşümü sosyal hareketlilik sürecinden ayrıştırmak amacıyla kullanmış olduğu gözlenen ve dolaşım hareketliliği kavramları temelinde oluşturmuştur. Kavramlar veri analizi tekniklerindeki yeniliklerle beraber sahaya dayalı bir zemin üzerinde ve farklı



terminolojik tercihler ile yeniden tanımlanmıştır: *Absolute mobility* (mutlak hareketlilik) ve *relative mobility* (göreceli hareketlilik) olarak sosyal hareketlilik sürecini iki farklı boyutta ele alan bu kavramlar Goldthorpe'nın sosyal hareketlilik çalışmalarında kilit bir role sahip olmuştur. Mutlak hareketlilik herhangi bir sınıftan diğer herhangi bir sınıfa yapılan hareketlilik oranını ifade ederken göreceli hareketlilik ise bir sınıfın üyelerinin başka bir sınıfa göre sahip olduğu hareketlilik şansını ifade eder. Mutlak hareketlilik ekonomik değişime bağlı olarak gerçekleşir. Örneğin sanayileşme ile birlikte çiftçiliğin azalması köylü sınıfının mutlak hareketliliğinde artışa neden olmuştur. Yeni ekonomik düzen içinde çiftçiliğin azalması pek çok köylünün zorunlu olarak yeni mesleki gruplara geçmesi ile sonuçlanmıştır. Bu durumda köylü sınıfların yapısal dönüşümden hareketle yaşadıkları hareketlilik türü mutlak hareketlilik olarak adlandırılmaktadır. Göreceli hareketlilik ise bir sınıfın diğer sınıflara göre sahip olduğu hareketlilik şansındaki eşitsizlikleri ölçmesi sebebi ile söz konusu örnekteki yapısal dönüşümlerden büyük ölçüde bağımsızdır (Savage, 1994: 74). Goldthorpe sahip olduğu bu bakış açısı doğrultusunda 1970'ler için oldukça önemli bir paradoksa ulaşır. Bu paradoks mesleki dönüşüme bağlı olarak manuel işlerde yaşanan arz miktarının artışı ile ilişkili olarak gerçekleşmiştir. Buna göre manuel olmayan işlerde pek çok insan yukarıya doğru hareketlilik yaşamıştır. Ancak söz konusu dikey hareketlilik sürecinde manuel olmayan meslekler ile meşgul olan sınıflarda doğan çocuklar için eşit bir avantaja sahip olurken manuel meslekler ile meşgul olan sınıflarda doğan çocuklar ise bu sürece dezavantajlı bir şekilde dahil olmuşlardır. Böylece ortaya çıkan yeni mesleki konumlara bütün toplumsal kesimler eşit bir şekilde erişim imkanı elde edememiştir. Mutlak hareketlilik sürecinde yaşanan bu önemli artış göreceli hareketlilik şansına yansımamıştır. Bu doğrultuda Payne'ye göre Goldthorpe'nin göreceli olarak gerçekleşen "sürekli sosyal akışkanlık modeli", savaş sonrasındaki sosyal yardım ve sınıf politikalarının, sınıfsal farkların oluşturduğu kalıtsal aktarımın değiştirme konusunda başarılı olamadığına işaret eder. Goldthorpe bu doğrultuda İngiltere'nin sosyal hareketliliğine dair gerçekleştirmiş olduğu çalışmasında, mesleki dönüşümü de içine alan pek çok yapısal unsur sosyal hareketlilik sürecinden ayırıştırarak, İngiltere'nin açık bir toplum olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Bu anlamda Goldthorpe mesleki değişimin toplam hareketlilikteki rolünü kabul etse de bu konu ile ilgilenmemiştir. Çünkü ona göre toplam hareketliliğe olan

ilgi mutlak hareketlilik fırsatlarındaki değişimin sonucudur. Ancak ona göre (Goldthorpe vd. 1987: 253) mesleki değişim süreci ile nesnel hareketlilikteki yaşanan artış göreceli hareketlilikte bir artışa neden olmamıştır. Bu nedenle söz konusu değişim daha fazla fırsat eşitliği ya da toplumun daha açık olması yönünde de bir değişim ile sonuçlanmamıştır. Böylece Goldthorpe İngiltere'nin daha müreffeh hale geldikçe toplumsal eşitsizliğin de azaldığını savunan görüşlere karşı sosyal hareketlilik çalışmaları dahilinde önemli eleştirilerde bulunmuştur (Payne, 1989: 478; Savage, 1994: 70).

Goldthorpe'un sosyal hareketlilik ölçümünde merkezi bir öneme sahip olan mutlak ve göreceli hareketlilik oranları, veri analizi yöntemlerindeki yeni gelişmeler ile mümkün hale gelmiş ve çoklu analizler yapmasına imkan tanımıştır. Bu doğrultuda *oran oranı* ve *eşitsizlik oranı* Goldthorpe'un göreceli hareketlilik oranına ulaşmasında büyük bir role sahip olmuştur (Sönmez, 2020: 15-18). Ayrıca istatistiksel yöntemlerde log-lineer modellemedeki son gelişmeler, hiyerarşik bir derecelendirmeye sahip olan mesleki statü ya da sosyo-ekonomik statü ölçüklerinin aksine ilişkisel bir analize imkan tanıdığını savunduğu ve bu sebeple hiyerarşik bir sıralamaya sahip olmayan sınıf şemasını kullanmayı olanaklı hale getirmiştir (Crompton, 1998: 210-211). Log-lineer modelin sağladığı bir diğer imkan ise mesleki dönüşümlerin ortaya çıkardığı zaman problemi ile ilişkilidir. Söz konusu zaman problemi ise sosyal hareketlilik çalışmalarında bir mesleki yapının zaman içinde iki veya daha fazla farklı noktada ölçülmesine rağmen mesleğin kendisinin de bir dönüşüm içinde olduğunun ihmal edilmesi anlamına gelmektedir. Zira modern toplumların mesleki yapısında tarımdan sanayi mesleklerine sonrasında ise yirminci yüzyıl boyunca manuel mesleklerden manuel olmayan mesleklere doğru büyük bir dönüşüm meydana gelmiştir. Örneğin Price ve Brain'ın aktarımına göre (Price & Bain 1988: 164) 1911 yılında İngiltere'de manuel olmayan işlerde çalışan nüfus yüzde 18,7 oranından 1981 yılında yüzde 52,3'e yükselmiştir. Bu sebeple babaların ve oğullarının mesleklerinin karşılaştırıldığı standart hareketlilik tablolarının içeriği de mesleki yapının dönüşümü yansıtabilecek şekilde değişecektir. Bu doğrultuda manuel ve manuel olmayan mesleklerin karşılaştırıldığı bir tabloda manuel mesleklerde çalışan babalara kıyasla manuel olmayan mesleklerde çalışan oğullar daha fazla olacaktır. Ancak söz konusu

hareketlilik oranları manuel olmayan mesleklerde yaşanan arz artışı sebebi ile yukarıya doğru inşa edilen ya da zorlanan bir hareketlilik türüdür (Crompton, 1998: 211). Bu anlamda log-lineer model ile söz konusu zaman probleminin çözümü mutlak ve göreceli hareketliliğin birbirinden ayrışmasına imkan tanımıştır.

970'li yıllarda RC20 komitesi kapsamında gerçekleştirilen *Comparative Analysis of Social Mobility in Industrial Nations* (Endüstriyel Ülkelerde Sosyal Hareketliliğin Karşılaştırmalı Analizi) projesi uluslararası karşılaştırmalı sosyal hareketlilik çalışmalarında önemli bir gündem konusu haline gelmiştir. İkinci bölümde bahsi geçen Avustralya ile ABD'nin karşılaştırılmasından hareketle savunulan FJH hipotezi (Featherman, Jones ve Hauser, 1975) CASMIN (Comparative Analysis of Social Mobility in Industrial Nations ) projesinin ilk çıktısını oluşturmuştur. Goldthorpe ve arkadaşları da CASMIN projesi kapsamında çalışmalar yürütmüş ve 1992 yılında yayımlamış oldukları *Constant Flux* kitabında bu çalışmanın verilerinden hareketle ulusların karşılaştırmalı sosyal hareketlilik süreçlerine dair dikkat çekici analizlerde bulunmuşlardır. İngiltere, İskoçya, Kuzey İrlanda, İrlanda, Fransa, Batı Almanya, Polonya, İsveç, Macaristan, İtalya, Hollanda ve Çekoslovakya'ya dair karşılaştırmalı sosyal hareketlilik analizlerinin yanı sıra Amerika, Avustralya ve Japonya'ya dair de bir dizi analizlerde bulunmuşlardır. Erikson ve Goldthorpe Constant Flux'ta İngiltere ve Fransa'nın ortak göreceli hareketlilik oranlarını temel alarak bir sosyal hareketlilik modeli geliştirmişlerdir. Bu modeli diğer Avrupa ülkeleri için de test ederek pek çok Avrupa ülkesinin ortak göreceli hareketlilik oranlarına sahip olduğunu savunmuşlardır. Bu anlamda ulaşılmış oldukları benzer hareketlilik oranları ve bu oranları mutlak ve göreceli hareketlilik ayrımları ile açıklayarak FJH hipotezini doğrulamış olmakla birlikte; ölçme biçimlerindeki yenilikler ve analizlerinin derinlik kazanması ile FJH hipotezinin önemli bir revizyonuna da sebep olmuşlardır. Bu doğrultuda Goldthorpe'un İngiltere'nin sosyal hareketlilik sürecine dair gerçekleştirmiş olduğu çalışmasında merkezi bir yer edinmiş olan mutlak ve göreceli hareketlilik kavramları Constant Flux kitabında da sosyal hareketlilik analizlerinin önemli bir tamamlayıcı haline gelmiştir.

Goldthorpe ve Ericson Constant Flux’u temel olarak, sanayileşmenin artması ile yukarıya doğru sosyal hareketlilikte önemli bir artış yaşandığı ve toplumdaki sınıfsal bölünmelerin çözülmeye başladığını iddia eden liberal teorilere meydan okumak üzere kaleme almışlardır. Liberal teorilere göre sanayileşme toplumun açıklığını artırarak toplumu daha dinamik bir hale getirmektedir (Savage, 1994: 71-72). Bu bağlamda Erikson ve Goldthorpe, liberal teorilerin sosyal hareketliliği topluma dinamizm kazandıran bir süreç olarak nasıl ele aldıkları üzerinde dururlar: Liberal teoriye göre sanayileşme ile ortaya çıkan yeni mesleki konumlar toplumda yüksek bir sosyal hareketlilik süreci ile sonuçlanmıştır. Sanayi öncesi toplumlarda olduğu gibi sadece emek gerektiren işlerin tersine belirli bir uzmanlık gerektiren mesleklerdeki artış nitelikli çalışan nüfusa ihtiyacın artmasına ile sonuçlanmıştır. Ayrıca yeni üretim sisteminin rasyonel karakteri ve hizmet sektöründe yaşanan genişleme, idari ve yönetsel işlerle ilgili yeni pozisyonların ortaya çıktığı bürokratik kurumlarında ortaya çıkmasına ve artmasına neden olmuştur. Böylece liberal teoriye göre sanayi toplumları sadece emek gerektiren mesleklerin dışında belirli bir uzmanlaşma gerektiren mesleklerle birlikte “orta sınıf”laşmıştır. Liberal teoriye göre toplumun daha açık hale gelmesine neden olan bir diğer durum ise endüstriyel toplumlarda sosyal bağların öneminin azalarak liyakat temelinde mesleki konumlarının belirleniyor olmasıdır. Böylece bireyin içinde bulunduğu sosyal konum söz konusu olduğu zaman sosyal kökenini değil aldığı eğitime ve başarısına vurgu yapılmıştır (Erikson & Goldthorpe, 1992: 6). Bu nedenle liberal teoriye göre bireyin kim olduğuna değil ne yaptığına dikkat çekilerek hareketlilik şansının bütün kesimler için yüksek olduğu iddia edilmiştir (aktaran Sunar, 2018: 285). Son olarak liberal teorinin temel iddialarından birisi de sanayileşen toplumlar aynı temel ilkeler etrafında örgütlendikçe hareketlilik kalıplarındaki ulusal farklılıkların azalması olmuştur. Erikson ve Goldthorpe tüm bu iddiaları Constant Flux’ta ampirik teste tabii tutmuştur. Bu anlamda Constant Flux’ta endüstriyel ülkelerin aynı sosyal hareketlilik kalıplarına sahip olup olmadığı ve farklı siyasi rejimlerin sosyal hareketlilik üzerine etkisinin olup olmadığının ele alınmasının yanı sıra sanayileşmenin sosyal etkisine dair de geniş bir çalışma olma özelliğini taşımıştır (Savage, 1994: 72).

Mutlak hareketlilik ve göreceli hareketlilik kavramları Constant Flux çalışmasında kullanılan verilerin analizinde de önemli bir yere sahip olmuştur. Liberal teorinin eleştirilmesinin yanı sıra Avrupa ülkelerindeki toplumsal eşitsizliği sosyal hareketlilik ölçümleri ile açıklamayı olanaklı hale getirmiştir. Bu anlamda Erikson ve Goldthorpe'un, mutlak hareketlilik ve göreceli hareketlilik kavramları, yapısal dönüşümlerle beraber toplumsal akışkanlığın arttığı iddiasında bulunan görüşlere karşı, önemli bir çıkış noktası olmuştur. İkilinin kavramsallaştırmalarına göre söz konusu liberal görüşün bahsini ettiği sosyal hareketlilik esasen mutlak hareketlilik kavramına karşılık gelmektedir. Ancak Goldthorpe sosyal hareketlilik çalışmaları boyunca toplam hareketliliği mutlak ve göreceli hareketlilik olarak ikili bir ayrıma tabii tutarak toplumsal eşitsizliğe dair çözümlerinde bulunmaya çalışmıştır. Zira Goldthorpe'ye göre sadece mutlak hareketlilik analizleri ile gerçekleştirilen açıklamalar, belirli sınıfların belirli sınıflara görece hareketlilik şansının düşük olduğu durumunu görmeyi engellemektedir. Bu sebeple göreceli hareketlilik oranları yapısal dönüşümlerin neden olduğu mutlak hareketlilik oranlarının aksine; toplumsal eşitsizliğe ya da kendi ifadeleri ile sosyal akışkanlığa (social fluidity) dair analizler yapabilmeyi olanaklı hale getirmektedir. Dolayısıyla Erikson ve Goldthorpe ekonomik değişimden doğrudan etkilenmeyen ve sosyal bölünmelerin ekonomik faktörlerden bağımsız olarak incelenmesini sağlayan göreceli hareketlilik oranları ile daha fazla ilgilenmektedirler (Savage, 1994: 74). Bu noktada Erikson ve Goldthorpe'nin İngiltere ve İsveç hariç hemen hemen tüm Avrupa ülkelerindeki tarımın azalması ile tarım dışı manuel mesleklere yaşanan zorunlu hareketlilik açıklamaları bu ilgi temelinde gerçekleşmiştir. Söz konusu ülkelerde beyaz yakalı mesleklerin genişlemesi ile mutlak hareketliliğin yoğun bir şekilde yaşanması göreceli hareketliliğin de yoğun bir artışı ile sonuçlanmamıştır. Zira manuel meslek gruplarında çalışan bireylerin oğulları manuel olmayan meslek gruplarına geçme konusunda dezavantajlı bir konuma sahip olmuşlardır. (Savage, 1994: 74).

Erikson ve Goldthorpe söz konusu çalışmalarında tüm sanayi ülkelerinin benzer hareketlilik oranlarına sahip olduklarına ulaşmıştır. Bu benzerlik ise toplumların ele alınan dönemlerinde toplumsal açıklıklarına dair olumlu bir eğilimin olmadığı yönünde olmuştur. Başka bir deyişle Erikson ve Goldthorpe söz konusu

toplumların yaşadığı sosyal hareketlilik süreçlerinin toplumların akışkanlığına yapıcı bir etkide bulunmadığına ve sosyal hareketliliğin sınıfsal ayrımlar temelinde gerçekleştiğini savunmuştur. Bu sebeple onlara göre sosyal sınıflar sosyal hareketlilik söz konusu olduğunda da kalıcı eşitsizliklerin kaynağı olmayı sürdürmüştür. Erikson ve Goldthorpe bu analizlerinin ardından bahsini ettikleri kalıcı eşitsizlerin nasıl gerçekleştiğini ele alan bir model geliştirmişlerdir. Bu model ile Avrupa ülkelerindeki çeşitli sınıfların diğer sınıflara göre sahip oldukları göreceli avantaj türlerini açıklamışlardır (Savage, 1994: 74-75). Bu nokta Ericson ve Goldthorpe'un sosyal hareketlilik sonuçlarını doğrudan ekonomik dönüşüme bağlamadan belirli toplumsal faktörler ile açıklamaya çalıştığı noktaya karşılık gelmektedir. İkiliye göre söz konusu modeldeki toplumsal faktörler göreceli hareketlilik oranlarını yapılandırmıştır. Bu faktörler sektör, hiyerarşi, kalıtım ve yakınlığın etkileri olarak dört farklı başlık altında toplanmıştır:

Göreceli hareketliliği yapılandıran bir faktör olarak sektörün etkisi aynı zamanda sanayileşmenin toplumsal önemini vurgulayan bir bulgudur. Sektör etkisi ekonominin tarım ve sanayi sektörleri arasındaki geçişlere ilişkin bir açıklamadır. Buna göre kırsal işlerde çalışanlar daha çok başka bir kırsal işe geçme eğilimindeyken endüstriyel işlerde çalışanlar ise yine farklı bir endüstriyel işte çalışma eğilimindedir. Detaylı bir açıklamasına yer verilmeyen bu etki ile sektörler arası geçişlerin kolay olmadığı vurgulanmıştır. Modele göre göreceli hareketliliği en çok etkileyen faktör kalıtım faktörüdür. Bu anlamda katılımcılar genelin üstünde bir eğilim ile ebeveynlerinin ayak izlerini takip etmişlerdir. Ayrıcalıklı sınıf konumlarının nesiller arası aktarımı ise şu yollarla gerçekleşmiştir: Mülkiyetin aktarımı, kültürel kaynakların aktarımı ve belirli bir tarım geleneğinin ve beceri dizisinin telkini (çiftçiler arasında). Göreceli hareketlilik kalıplarının önemli bir kısmını açıklayan bu üç kalıtımsal faktör, avantajların oğullara aktarılmasında çok büyük bir rol oynamaktadır. Kalıtımsal faktörler ile ilişkili olarak ele alınabilecek hiyerarşi faktörü ise en çok arzu edilen sınıftakilerin avantajlarını oğullarına aktarabilmesine karşılık gelir. Bu faktör temel olarak bazı sınıf konumlarının çok fazla arzu edildiği ve bu arzuya ulaşma konusunda en iyi sosyal ve kültürel kaynaklara sahip geçmişlerden gelenlerin başarılı olabilecekleri ifade edilir. Bu durumun pratikteki karşılığı ise hizmet sınıfı geçmişine

sahip olanların hizmet sınıfında bir konum elde etme ihtimallerinin yüksek olmasıdır. Modele göre göreceli hareketliliği yapılandıran son faktör ise yakınlık faktörüdür. Bu faktör ile Erikson ve Goldthorpe belirli sınıflar arasında yüksek derecede gerçekleşen hareketliliği ya da hareketsizliği sağlayan yakınlıklar ya da hoşnutsuzluklar olduğunu savunmuşlardır. Genel olarak tarım işçileri ve hizmet sınıfı arasında bir hoşnutsuzluktan bahsederken ayrıca üç farklı yakınlık türüne de yer verirler. Bu yakınlıklar hizmet sınıfı ile rutin beyaz yakalı çalışma ve tarım ile tarım dışı serbest meslek sahipleri arasında görülmesinin yanı sıra insanların tarım arazisini terk etmesinin tipik bir yolu olması sebebi ile tarım işlerinden vasıfsız manuel işlere geçişte görülür (Savage, 1994: 75). Goldthorpe ve Erikson'un göreceli hareketliliği, sektör, hiyerarşi, kalıtım ve yakınlığın etkileri olarak dört farklı toplumsal faktör ile yapılandırmış olsa da söz konusu sosyal hareketlilik modelinin esas belirleyenin kalıtımsal faktör olduğunu öne sürebiliriz. Çünkü Erikson ve Goldthorpe'nin modele dair bulunduğu açıklamalardan da anlaşılacağı üzere sektör, hiyerarşi ve yakınlığın etkileri faktörleri yeni ekonomik düzen temelinde kalıtımsal faktörün etkisi ile şekillenen toplumsal sonuçlardır. Bu anlamda diğer bütün faktörler kalıtımsal faktörlere bağlı olarak belirli toplumsal sonuçlar meydana getirmişlerdir.

Bahsi geçen sosyal hareketlilik modeli ilk olarak İngiltere ve Fransa'nın göreceli hareketlilik oranları dikkate alınarak tasarlanmıştır. Daha sonra diğer Avrupa ülkelerinin göreceli hareketleri söz konusu model ile test edilmiştir. Test sürecinin sonunda Erikson ve Goldthorpe pek çok ülkenin ortak göreceli hareketlilik oranlarına sahip olduğunu keşfederek dikkat çekici bir başarıya ulaşmıştır. Ele aldıkları pek çok ülkenin erkeklerinin göreceli hareketlilik şansını yöneten ortak süreçleri öne sürerken aynı zamanda ülkelerin söz konusu modele uyma derecesinde farklılıklar olduğunu belirtmişlerdir. Bu anlamda modelin başarısını artırmak amacı ile ülkelerin kendilerine özgü tarihlerini analize dahil ederek modelin nasıl revize edilebileceğinin üzerinde durmuşlardır.<sup>11</sup> Çalışmada temel olarak ülkeler arasında benzer göreceli hareketlilik

---

<sup>11</sup> Erikson ve Goldthorpe (1992) uluslararası farklılıkların sebebinin her ülkenin kendine özgü tarihinin ve kurumlarının bir sonucu olduğunu savunurken; Grusky ve Hauser (1984), Ganzeboom ve ark. (1989) ve Wong (1990), karşılaştırmalı sosyal hareketlilik çalışmalarında -Erikson ve Goldthorpe'nin aksine nomotetik bir anlayışla- ülkelerin ekonomik ve siyasi durumlarını temel olarak belirli değişkenler

süreçleri ele alınırken mutlak hareketlilik sürecindeki farklılıklara da yer verilmiştir. Söz konusu farklılıklar konusunda ise Avrupa ülkelerinin çok farklı yollar temelinde meydana gelen sanayileşme süreçleri ön plana çıkartılmıştır. Bu anlamda mutlak hareketlilik oranlarındaki farklılıklar sanayileşme süreçlerindeki ulusal farklılıkları yansıtmıştır. Yazarlar son olarak ABD, Avustralya ve Japonya'nın Avrupa ülkelerine kıyasla açık bir toplum olduğu görüşünü ciddi eleştirilere tabii tutarlar. De Tocqueville'den itibaren liberal görüşler Amerika'nın aşılmadık derecede açık bir toplum olduğunu savunarak Amerika'ya istisnai bir yer atfetmişlerdir. Böylece Amerika'nın diğer toplumlara görece daha zayıf sosyal bölünmelere sahip olan bir fırsatlar ülkesi olduğunu savunmuşlardır. Avustralya ve Japonya hakkında da benzer iddialara sahip bu görüşlerin temelinde sosyal sınıf bölünmelerinin sadece tutucu Avrupa ülkelerinde bulunduğu ancak yeni ve büyüyen ülkelerde ise sosyal sınıf bölünmelerinin çok fazla nüfus etmediği düşüncesi vardır. Erikson ve Goldthorpe ise bu görüşlere karşı sert eleştiriler getirerek ABD ve Avustralya'daki sosyal akışkanlık oranlarının Avrupa ülkelerinin içinde bulunduğu varyasyon aralığına girdiğini göstermişlerdir. Japonya'ya dair sosyal akışkanlık sonuçları ise Japonya'nın diğer ülkelere göre daha istisnai bir konumu olabileceğini desteklemiştir ancak yazarlar bu farklılığın Japon sanayileşmesinin özel doğası ile açıklanabileceğini savunmuşlardır (Savage, 1994: 75-78).

#### **1.2.4. Güncel Sosyal Hareketlilik Çalışmaları**

##### **1.2.4.1. Sosyal Hareketliliğin Dört Temel Bileşeni: Eğitim, İşgücü Piyasası, Kamu Politikaları ve Aile**

Güncel sosyal hareketlilik çalışmalarında, sosyal hareketliliğin aile, devlet, işgücü piyasası ve eğitim ile ilişkisine dair çalışmalar yaygınlık kazanmıştır. Sosyal hareketliliği bahsi geçen dört bileşenden biri ya da bir kaçı ile ilişkisi çerçevesinde ele alan çalışmalar (Breen, 1997; Hassler, Rodríguez Mora, Zeira, 2007; Corak, 2013) olduğu gibi; aynı zamanda bu bileşenlerin hepsini sosyal hareketliliğin itici bir unsuru olarak ele alarak sosyal hareketlilik modeli denemesinde bulunan çalışmalar da mevcuttur. Tezin bu kısmında söz konusu çalışmalar, sosyal hareketlilik literatüründe

---

oluşturmuşlar ve her ülkenin kendi ayrıştırıcı değişken kümesinden hareketle, sahip olduğu sosyal hareketlilik farkını anlamaya çalışmışlardır (Hout, 2006: 6).



önemli bir yere sahip olan belirli makalelerden hareketle kategorize edilerek, ulaşılmış oldukları sonuçlardan ve sahip oldukları iddialardan bahsedilmiştir.

Sosyal hareketlilik çalışmalarının karşılaştırılmalı bir şekilde ele alınması gündeme geldiğinde literatürde bu konuya dair en çok atıf alan metinlerden birisi Ganzeboom, Tremain ve Ultee'nin (1991) sosyal hareketlilik çalışmalarını dört farklı kuşağa ayırarak incelediği *Comparative Intergenerational Stratification: Three Generations and Beyond* metnidir.<sup>12</sup> Metinde sosyal hareketlilik çalışmaları sahip oldukları varsayımlar, metodolojik arka planları ve ulaşılmış oldukları önemli sonuçlara göre sınıflandırılarak her dönemin sahip olduğu yönelimler temsil gücü yüksek olduğu düşünülen çalışmalar yoluyla ele alınmaya çalışılmıştır. Tezin ilk bölümlerinde de yer verilmiş olan ilk üç kuşağa dair incelemelerin ardından söz konusu metnin son kuşağını ise sınırları daha müphem olan dördüncü kuşak çalışmaları oluşturur. Ancak bu kuşak çalışmalarını, RC komitesinin bir toplantısının çıktısı olarak 2006 yılında kaleme alınmış olan *What we have learned: RC28's contributions to knowledge about social stratification* (Öğrendiklerimiz: RC28'in sosyal tabakalaşma hakkındaki bilgiye katkıları) metninden takip etmek, sosyal hareketlilik çalışmalarını daha güncel ve tematik bir çerçevede ele almamızı sağlayacaktır (Hout & Diprete, 2006)<sup>13</sup>. Söz konusu RC28 raporuna göre güncel sosyal hareketlilik çalışmalarını dört farklı tema etrafında toplamak mümkündür. Bu doğrultuda 1990'lı yıllardan beri RC komitesinin çalışmaları; *eğitim* sisteminin, *aile* yapısının, *iş gücü piyasalarının* ve *sosyal devletin*, sosyal tabakalaşmaya dolayısıyla sosyal hareketliliğe etkisi konuları ile karakterize olmuştur.

---

<sup>12</sup> Tezin kuramsal çerçevesini oluşturan ilk üç bölüm bu perspektiften hareketle kategorize edilmiş ve ardından konuya ilişkin farklı kaynaklara da başvurularak daha derinlikli ve kapsamlı bir şekilde ele alınmaya çalışılmıştır.

<sup>13</sup> 1950'li yıllardan 2000'lerin başına değin gerçekleştirilmiş olan sosyal hareketlilik çalışmalarının tematik bir bakış açısı ile sınıflandırıldığı bu çalışma, sosyal hareketlilik çalışmalarının oldukça kapsamlı bir dökümüne ulaşmamızı sağlayacak bir başucu kaynağı niteliğinde. Ayrıca Hout ve DiPrete, söz konusu metnin Yunus Kaya'nın oluşturmuş olduğu RC28 komitesinin son 20 yıllık veritabanının yardımı ile kaleme alındığını belirtmişlerdir (Hout ve DePrite, 2006: 15). Ancak tezin bu bölümün ikinci kısmında, söz konusu metinde yer verilmeyen ve metinde geçen sosyal hareketlilik çalışmalarından farklı bir teorik ve metodolojik yönelime sahip olan sosyal hareketlilik çalışmalarına da yer verilerek sosyal hareketlilik çalışmaları daha güncel ve kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır.

Eğitimin sosyal hareketliliğe etkisi konusunda çeşitli yaklaşımlar ortaya çıkmış olsa da söz konusu yaklaşımların hem fikir olduğu nokta eğitimin sosyal hareketlilik süreçlerinde merkezi bir rol edinmiş olmasıdır. Eğitim kimi çalışmalarda sosyal kökenden bağımsız bir değişken olarak sosyal akışkanlığın en önemli unsurlarından biri olarak görülürken kimi çalışmalarda ise yeniden üretim yolu ile sosyal akışkanlığı engelleyici bir unsur olarak görülmüştür. Ancak 1990'lı yıllardan bu yana gerçekleştirilmiş olan pek çok araştırma (de Graaf ve ark. 2000, Duncan ve Brooks-Gunn 1997, Gamoran 2001); ebeveynin sosyo ekonomik durumu ve eğitimi, kültürel varlıklar, sosyal ağlar ve ebeveyn motivasyonu gibi sosyal köken kaynaklı etkilerin eğitime olan etkisini göstererek, eğitimin sosyal konumun yeniden üretimi konusunda önemli bir kaynak olduğunu ortaya çıkartan araştırma sonuçlarına (ya da ampirik verilere) ulaşmışlardır (Breen, 2005: 227). Bu çalışmalarla beraber ülkelerde var olan fırsat eşitsizliği (ülkelere ve zamansal periyodlara göre değişen) daha iyi tanımlanabilir hale gelmiştir. Ayrıca bu çalışmalarla birlikte tabakalaşmanın betimlenmesine duyulan ilginin üstüne çıkılarak mikro düzey hareketlilik modellemelerinde bir canlılık meydana gelmiştir.

1990'lı yılların ardından RC komitesine bağlı ya da komiteden bağımsız olarak gerçekleştirilen eğitim çalışmalarının en önemli odak konularından birisi, öğrencilerin yeteneklerine göre sınıflandırılması ve bu doğrultuda birbirinden farklı eğitim süreçlerine tabii olmalarıdır. Sınıflandırma sisteminin olumlu ya da olumsuz sonuçları konusunda fikir ayrılığına düşmüş olsalar da bu sistemin eğitim başarı testi ve işgücü piyasasına yansıyan sonuçları konusunda hem fikir olmuşlardır. Söz konusu sonuçlar aynı düzeyde eğitime muhatap kalanlarda önemli bir benzerlik gösterirken farklı düzeylerde eğitim alanlarda ise çeşitlilik arz etmiştir (Hout & Diprite, 2006: 10). Ancak Lucas *Tracking Inequality* (Eşitsizliği Takip Etmek) isimli çalışmasında öğrenciler daha homojen bir eğitim sürecine tabii olsalar da bu homejen yapının okul dışında alınan takviye eğitim programları ile mümkün olmadığını ifade etmiştir (Lucas, 1999). Çünkü ailenin eğitim düzeyi çocuğun eğitim sürecinde alınan kararları etkiliyor ve böylece yine çeşitlilik arz eden bir eğitim süreci ortaya çıkmış oluyordu. Tam da bu noktada belirtmeliyiz ki 1990'lı yıllarla beraber eğitim ve eşitsizlik ilişkisini ortaya çıkarmak için sosyal köken ve eğitim arasındaki "saf" ilişkiyi ortaya

çıkartabilecek ölçme biçimleri (*logic models*) tercih edilmeye başlanmıştır (Breen, 2005: 225). Shavit ve Blossfeld'in yönettiği ve 13 sanayi ülkesinin karşılaştırmalı olarak incelendiği *Persistent Inequality* (Kalıcı Eşitsizlik) çalışması eğitim ve sosyal köken ilişkisi bağlamında gerçekleştirilmiş olan önemli bir çalışmaya karşılık gelir (Shavit, Blossfeld, 1993). Son olarak RC çalışmaları kapsamında ulaşılan bir diğer sonuç ise ortaokulda verilen mesleki eğitimin, “okuldan işe” geçişi kolaylaştıran oldukça işlevsel bir tercih oluşudur (Shavit-Muller, 1989; Gangl ve Muller, 2003).

Günümüz sosyal hareketlilik çalışmalarında eğitim konusu aynı zamanda *meritokrasi* kavramsallaştırması etrafında da gerçekleştirilmektedir. Bu kavram ilk kez Michael Young'ın *The Rise of Meritocracy 1870-2033* (Meritokrasi'nin yükselişi 1870-2033) kitabında kullanılmıştır. Young bu kavramı kurgulamış olduğu distopik bir gelecek için kullanmış olmasına karşın zamanla bu kavram olumlu bir çağrışımla anılmaya başlamıştır. Çünkü Young bu toplumu liyakate dayalı bir yönetim biçimi olarak tasavvur etmiştir. Ancak fırsat eşitliğinin var olmadığı bir toplumda yönetim biçiminin liyakate dayalı olması ancak formel düzeyde bir karşılık bulmuştur. Bu bağlamda meriktokratik toplum tartışmalarına göre, bir kamu politikası olarak bütün vatandaşlara sunulmuş olan eğitim hakkı, fırsat eşitliği anlayışını sadece eğitimde fırsat eşitliğine indirgemiş aynı zamanda söz konusu eğitim hakkından sosyal köken nispetinde istifade ediliyor olduğu gerçeği de göz ardı edilmiştir. Bu noktada bir siyaset felsefecisi olan ve toplumsal eşitsizliklerin nasıl bir model dahilinde giderilebileceğine dair çeşitli çalışmalar gerçekleştirmiş olan Brain Barry de meritokratik yönetim biçiminin bir distopya tasavvuru olduğu düşüncesini paylaşır ve söz konusu toplum biçiminin sosyal kökene bağlı olarak ortaya çıkan haksız rekabeti gizlediğini düşünür. Ona göre liyakat ancak bütün katılımcıların eşit şartlarda yarışmış olduğu bir yarışta söze konu olabilir. Bu doğrultuda Barry önemli bir yaygınlığa ve kabule sahip olan IQ testlerini de eleştirir ve bu ölçme biçimlerini toplumsal eşitsizliği meşrulaştıran bir kaynak olarak görür (Barry, 2017: 119-126). Ancak bu görüşün tersine, yukarıya doğru sosyal hareketlilik oranları, sanayi toplumlarının açıklığının bir ölçütü olarak kabul görmüş ve liberal fırsat eşitliği vaadinin gerçekleşmiş olduğunun önemli bir göstergesi olarak da kabul edilmiştir. Rosemary Crompton'nın (1998) ifadesi ile “hareketlilik, alt sınıfın çok sayıdaki en yetenekli ve hırslı üyesi için

bir kaçış yolu sağlar ve böylece eşitsizliğin yarattığı gerilimlerin bir kısmını hafifletir”. Bu sebeple söz konusu kabul “alt sınıfın kaderini iyileştirmeye yönelik kolektivist çabaları zayıflatma eğilimini” ortaya çıkarır. Böylece sosyal hareketlilik ileri sanayi toplumlarının “emniyet subabı” işlevini görür ve zenginlik ya da kişisel bağlantıların değil bireysel çaba ile elde edilen liyakatın hüküm sürdüğü meritokratik bir toplumun varlığına işaret etmiş olur. Sıkı bir çalışma düzenine ve yoğun bir çabaya sahip olan bir kişinin sosyal arka planından, aile bağlarından, ona aktarılan mirastan ve ünvanından bağımsız olarak bir kulübeden Beyaz Saray’a yükselmesi olası bir durumdur. Crompton ayrıca söz konusu tartışma bağlamında bu varsayımların sadece ABD ile sınırlı olmadığını ifade eder (Crompton, 1998: 208-209).

Ampirik verilere dayalı olarak gerçekleştirilen güncel sosyal hareketlilik çalışmalarında, eğitiminin sosyal kökene etkisini ölçmek amacı ile muhtelif yöntemsel tercihlere bağlı olarak sosyal hareketlilik çalışmaları gerçekleştirilmeye devam edilmektedir (Goldthorpe & Mills, 2004; Breen, 2010; Torche & Costa-Ribeiro, 2010; Kuha & Goldthorpe, 2010; Breen & Karlson, 2013). Çalışmalardaki yöntemsel farklılaşmanın sebebi ise araştırmacıların, sosyal köken ve eğitimin sosyal hareketlilik ile olan girift ilişkisini çözümleyerek, bu ilişkiyi daha gözlemlenebilir bir boyuta taşımaya çalışmalarıdır.

Güncel sosyal hareketlilik çalışmalarının temel araştırma konularından birisi de devlet politikalarının ve işgücü piyasalarının sosyal hareketliliğe etkisi olmuştur. Devlet politikaları ve işgücü piyasası sosyal bağlamın önemli bir tamamlayıcısı olarak karşımıza çıkmaktadır. Vergi ve sosyal yardım programlarının yanı sıra kamu hizmeti ve devlete ait ya da devletin kontrolünde olan firmaların istihdam şekilleri de söz konusu devlet politikalarına bağlıdır. Bu sebeple söz konusu RC raporunda devlet politikaları ve işgücü piyasalarının ortak bir bağlamda değerlendirilmesi oldukça isabetli bir tercih olmuştur. Ancak bu noktada hemen belirtmeliyiz ki devlet politikaları ve işgücü piyasaları sahip oldukları belirli prensipler sebebi ile ülkelere özgü farklı toplumsal etkilere sebep olmaktadır. Bu bağlamda Esping ve Andersen (1990), devletlerin söz konusu farklılıklarının, sosyal sigorta bakımından sahip oldukları seviye ve sosyal yardımları hangi ilkeler etrafında gerçekleştirdiğine göre

ortaya çıktığını savunmuştur. Aynı zamanda bu konuya dair Gallie'nin (2000) "güçlü" ve "zayıf" sosyal devlet tanımlamaları ile ülkeler arası karşılaştırmalı çalışması söz konusu politik farklılıkları konu edinmiş olan önemli çalışmalardan birisi olmuştur. İşgücü piyasaları ise ücretlerin nasıl belirlendiğine, sendikaların ücret belirleme gücüne, istihdamın korunma düzeyine ve hareketliliğin önündeki engellere göre bir dizi karmaşık kurum tarafından yönetilmektedir.

Araştırma komitesi altında yoksulluk ve eşitsizlik konularına ilişkin çeşitli karşılaştırmalı çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmalarda temel olarak *güçlü refah devletlerinde* yoksulluk oranları genellikle daha düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Headey, Krause, & Muffels, 1999; Jesuit, Rainwater, & Smeeding, 2001; Jznitti, Kangas, & Ritakallio, 1994; Lewin and Stier, 2000; Rainwater, 1991; Stier & Lewin, 2001). Geliştirmiş oldukları yeni yaklaşımlarla bu genel kanının alternatif yoksulluk tanımlarında da değişmediğini gösteren Brady (2003) ve Whelan ve arkadaşlarının da (2001) içinde bulunduğu bütün bu çalışmalar, güçlü sosyal devletler ve *kurumsallaşmış işgücü piyasalarının* yoksulluğu azaltırken ücret eşitsizliğindeki büyümeyi de yavaşlattığını göstermişlerdir. Ayrıca güçlü sosyal devletlerin sosyal hareketlilik süreçlerinde bir tampon işlevi görerek, sosyo-ekonomik farklılaşmayı yumuşattığına ilişkin genel bir yargıya ulaşılmıştır. Bu yargıya varılmasının en temel nedenlerinden birisi sosyal sigortanın hareketlilik sürecinde etkinliğini gösteren çalışmalardır (DiPrete, 2002; Fritzell & Henz, 1999; Heady, Krause, & Muffels, 1999; McManus & DiPrete, 2000). İşsizlerin sosyal sigortadan yoksun oluşu, bulmuş oldukları ilk işi kabul etme eğilimine sahip olmalarına neden olarak, kapsamlı bir arayışın ardından daha tatmin edici bir iş bulmalarının önüne geçmiştir. Sosyal devletler ve işgücü piyasalarının sosyal hareketliliğe bir diğer etkisi ise mesleki konum yaratma sürecinde gözlemlenmiştir. Çeşitli ülkelerdeki hareketlilik süreçlerinin endüstri piyasasındaki genişlemeler ya da daralmalar gibi yapısal nedenlere bağlı olarak şekillendiğini gösteren çalışmalar söz konusu gözleme temel oluşturmuştur (DiPrete, 1993; Harrison, 1988; Shin, 2003; DiPrete, de Graaf, Luijkx, Tahlin & Blossfeld, 1997; Gangl, 2004; Ishida, 2000; Ono, 2004). Ayrıca her dönemin kendine özgü siyasi, askeri ve ekonomik gelişmeleri mevcut dönemin kadro yapısında önemli bir etkinliğe sahip olarak hareketlilik eğilimlerinde belirleyici bir role sahip olmuştur.

2. Dünya Savaşı'nın kadro yapısındaki yarattığı değişimler için Almanya, Macaristan ve Hollanda kapsamında gerçekleştirilmiş olan hareketlilik çalışmaları önemli bir örneklik teşkil eder (Solga, 1994; Solga, Aschaffenberg & Mayer, 1995; Uunk, Mayer & Mayer, 1997; de Graaf & Luijkx, 1993; de Graaf & Ultee, 2001; Robert, 2002; Ganzeboom & Treiman, 2000). Dönemin siyasi kadrosunun belirli grupları imtiyaz sahibi kılması da hareketlilik çalışmalarının ulaşılmış olduğu sonuçlar arasındadır. Bu doğrultuda meslek, istihdam durumu veya siyasi parti üyeliği ile karakterize olan belirli grupların/sınıfların tercih edilmesi ya da itibarsız görülmesi, devletin sosyal hareketlilik sürecine müdahalelerde bulunmasına neden olmuştur (Marks, Zagorski, & Ganzeboom, 1995; Hsiang-Hui & Nguyen, 2000; Solga, 1994; Verhoeven, Jansen, & Dessens, 2003; Wu, 2001; Zhao & Zhou, 2001; Gerber, 1997). Bu müdahaleler genellikle sınırlı sürelerde olsa da müdahalelerden etkilenen toplulukların yaşam fırsatlarında kalıcı farklılıklar yaratmıştır. Çeşitli araştırmalar ile doğrulanan bir diğer bulgu ise sosyal devlet ve işgücü piyasalarının serbest meslek sektörünün büyüklüğüne etkisine bağlı olarak sosyal hareketliliği etkilemiş olmalarıdır (McManus, 1997; Luber vd., 2000; Shavit & Yuchtman-Yaar, 2000; Model, Martens, Silberman & Veenman, 2000; Robert & Bukodi, 2004; Ishida, 2001; Sandefur & Park, 2002). Geleneksel olarak kadınların sorumluluğunda olan çocuk ve yaşlı bakımının devletin bir kamu hizmeti haline geldiğini gösteren çalışmalar da gerçekleştirilmiştir. Bu doğrultuda geleneksel rollerin kamu hizmetine dönüşebilmesi mukabilinde sosyal devletlerin kamu hizmeti hacmi de bir o kadar büyümüştür (Esping-Andersen, 1990, 1992; Jacobs, 1993; Becker, 1994; Lewin-Epstein & Semyonov, 1993; Robert & Bukodi, 2004; Cheung & Chan, 2002; Mandel & Semynov, 2003). Ayrıca bu çalışmaların bir diğer ilgi alanı da hizmet sektöründeki büyüme ile ortaya çıkan yeni tabakalaşma örüntüleri olmuştur. Toplumsal cinsiyet konusunda ortaya çıkan eşitsizlikler söz konusu tabakalaşma örüntülerinin önemli bir bileşeni olmuştur. Bu konuda Mandel ve Semynov (2003) yirmi üç ülkeyi karşılaştırmalı olarak inceledikleri çalışmalarında, kadınların kamu hizmetlerindeki istihdam edilmesi durumunun, ücretlerin cinsiyet ile doğru orantılı olarak belirlenmesi sebebi ile cinsiyete bağlı toplumsal eşitsizliği körüklediğini ifade etmişlerdir. Ancak bu durumun sosyal devletlerin gelir eşitliği sağlamak amacı ile yaptığı müdahaleler ile en aza indirildiğini ifade etseler de bu bulguların güncel veriler ile yeniden değerlendirilmesi gerekmiştir. Çalışan anneler mevzu bahis

olduğunda ise onlara yönelik geliştirilen sosyal politikaların kariyer yaşamlarında sürekliliği sağladığı sonucu ile karşılaşılsa da (Stier, Lewin-Epstein & Braun, 2001), bu durumun kadının partnerine olan ekonomik bağımlılığını tam olarak ortadan kalkmasına olanak sağlayamadığına ulaşılmıştır (Stier & Mandel, 2003).

Sosyal hareketlilik çalışmalarında sonuçları bakımından sosyal hareketliliği etkileyen en önemli konulardan birisi de ailelerin dağılma durumları (*family disruption*) olmuştur (DiPrete & McManus, 2000; Henz & Jonsson, 2000; McManus & DiPrete, 2001; Poortman, 1998; Beller, 2003; Biblarz & Raftery, 1993; Dronkers, 1994; Gzhler, 1996; Jonsson & Gzhler, 1995; Kelley vd. 1995; Traag, Dronkers & Vallet, 2000). Boşanma, ölüm ya da daha farklı sebeplere bağlı olarak ortaya çıkan bu durumlar hem nesiller boyunca hem de ebeveynlerin kendi yaşam seyirlerinde aşağıya doğru bir sosyal hareketlilik sürecine neden olmuştur. Araştırma sonuçlarına göre artarak devam eden bu yıkımdan erkekler de kadınlar da etkilese de daha çok erkeklerin hayatlarında olumsuz bir etkiye sebep olmuştur. Aile ve sosyal hareketlilik arasındaki ilişkiye dair yürütülen çalışmaların konu edindiği bir diğer alan ise evlilik homogamisi olmuştur (Yeh, 1998; Stier & Shavit, 1999; Birkelund, Hansen & Helda, 2000; Halpin & Chang, 2000; Gunduz-Hosgor & Smits, 2000; Henz & Jonsson 2000; Xie, 2001; Park & Smits, 2002; Schwartz & Mare, 2003). Benzer sosyoekonomik arka plana sahip olan bireylerin yapmış olduğu evlilik anlamına gelen bu kavram ekseninde yapılan çalışmalar ile evlilik homogomisinin bütün ülkelerde mevcut olduğuna ancak belirli bir modele imkan vermeyen dağınık bir görünüme sahip olduğuna ulaşılmıştır. Ailenin sosyal hareketliliğe etkisi bu çalışmaların yanı sıra 1950'lerden bu yana gerçekleşen bütün sosyal hareketlilik çalışmalarında sosyal köken bağlamında yer edinmesine karşın nitel yönelimli çalışmalar ile ailenin sosyal hareketlilikteki rolü daha detaylı ve kapsamlı bir incelemeye tabii tutulmuştur.

#### **1.2.4.2. Sosyal Hareketliliğe Niteliksel Yaklaşımlar**

Bertaux ve arkadaşları, 1950'li yıllardan beri survey metoduna bağlı olarak gerçekleştirilen sosyal hareketlilik çalışmaları karşısında sosyal hareketliliği anlamaya ilişkin niteliksel yaklaşımlar geliştirmiş olan sosyologların en önemli temsilcilerindendir. Nicel yaklaşımın da sosyal hareketliliği açıklayıcı bir yanı olduğu

ve aynı zamanda nicel yaklaşım ile nitel yaklaşımın birbirini tamamlayan iki farklı ölçme biçimine karşılık geldiği kanaatinde olsalar da sosyal hareketlilik sürecinin arkasındaki dinamiklerin ancak nitel bir yaklaşım ile analiz edilebileceğini savunarak 1980’li yıllardan bu yana çalışmalarını nitel yönetime dayanarak gerçekleştirmişlerdir. Kuşaklararası sosyal hareketliliğin bir haritasını çıkarmak amacıyla gerçekleştirmiş oldukları derinlemesine görüşmeler, yaşam öyküsü perspektifi ile gerçekleştirilirken aynı zamanda vaka öykülerine de yer vererek sosyal hareketliliği daha bütüncül bir şekilde anlamaya çalışmışlardır. *Pathways to Social Class ‘A Qualitative Approach to Social Mobility’* (Sosyal Sınıfa Giden Yollar ‘Sosyal Hareketliliğe Niteliksel Bir Yaklaşım’) isimli kitap bu çabanın en önemli çıktılarından birisidir (Bertaux & Thompson, 1997; 2017). Bu kitap belirli topluluk ya da ailelerin yaşam öykülerinden oluşan vaka çalışmalarının derlendiği bir kitaptır. Sosyal hareketlilik sürecine niteliksel bakış geliştirmek isteyen çalışmalar için önemli bir başvuru kaynağı olabilecek bu kitap survey metodunu kritik eden bir makale ve niteliksel bir yaklaşımla gerçekleştirilmiş olan dokuz saha araştırması çalışmasından oluşmaktadır.

Sosyal hareketliliği niteliksel bir yaklaşımla inceleyen çalışmalar için aile, toplumsal değişimin ve bireysel konumlanmanın en önemli kalkış noktalarından biridir. Bu anlamda kuşaklararası bir perspektife sahip olarak bir *aile geleneğinin* incelenmesinin tersine survey metodu ile sadece baba ve çocuğa ait bilgiler dahilinde yürütülen çalışmalar sahaya dair ciddi sınırlılıkları barındırmaktadır. Ayrıca hareketlilik istatistiklerinin gösterdiği gibi aileye giren herhangi bir *sermaye girdisinin* sosyal hareketliliğe etkisi mekanik bir işleyiş dahilinde gerçekleşmemektedir. Çünkü her aile kendine özgü maddi, kültürel, ahlaki ve psikik kaynaklar etrafında örgütlenmiş açık bir sisteme karşılık gelir (Bertaux & Thompson, 2017: 20). Aileler dahilinde gerçekleştirilen hareketlilik incelemelerinin bir diğer katkısı ise kardeşlerin ve akrabaların da hareketlilik süreçlerine etkilerinin gözetilerek, yine baba-oğul sınırlılığının sahip olduğu tek boyutlu bakış açısından uzaklaşmaya imkan tanımış olmasıdır. Bu doğrultuda Bertaux ve Thompson aileyi “aile” değil “aileler” olarak ele alarak “aile geleneği”ne özel bir önem atfeder.



Bertaux ve arkadaşları sosyal hareketliliğe ilişkin gerçekleştirmiş oldukları saha araştırmalarının analiz sürecinde ise Bourdieu'nun *yeniden üretim* kavramı etrafında geliştirmiş olduğu kavramlardan hareket etmişlerdir. Bu kavramlar etrafında *örnek olay* yaklaşımını benimseyerek sosyal hareketliliğe ilişkin olguları ispatlamaya değil yorumlamaya çalışmışlardır. Bu doğrultuda *muhbir* olarak belirlenen kişi ya da kişiler ile (araştırmaya dahil edilen aile ve katılımcı sayısı, bahsi geçen kitaptaki çalışmalara göre değişiklik göstermiştir) görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bertaux ve arkadaşları bir kişiyi muhbir olarak belirlerken ailenin geneline dair bilgi verebilecek düzeyde bir katılımcı olmasına dikkat etmişlerdir. Böylece sadece muhbirin kendi yaşam öyküsünü değil tüm yakın akrabalarının kaderlerini de en bilgilendirici görünen kişiyle görüşerek çizmeyi amaçlamışlardır.

Sosyal hareketlilik literatürü söz konusu olduğu zaman adından söz edilmesi gereken isimlerden birisi de klasik sosyal teorilerin modern topluma ilişkin açıklamalarını meczeden bir sosyolojik perspektife sahip olan ve bu yaklaşımı saha yönelimli bir araştırma ile *La Distinction: Critique sociale du jugement* (Ayrım: Beğeni Yargısının Toplumsal Eleştirisi) sosyoloji literatürüne kazandırmış olan Pierre Bourdieu'dur (Bourdieu, 2015). Bourdieu gerçekleştirmiş olduğu çalışmalarda sosyal hareketlilik literatürünün kavramsal terminolojisi ile üretimlerde bulunmamıştır ancak yukarıda Bertaux ve arkadaşlarının çalışmasında da görüldüğü üzere sosyal hareketlilik çalışmalarının analiz sürecinde Bourdieu'nun kavramsal setleri önemli bir işlerliğe sahip olmuştur. Bu doğrultuda Bourdieu'nun *yeniden üretim* kavramı etrafında *ekonomik, kültürel, sosyal ve sembolik sermaye* türleri, sosyal hareketlilik sürecinin dinamizminde ya da durağanlığında önemli bir açıklayıcılığa sahip olmuştur. Bertaux ve arkadaşları dışında Bourdieu'nun "kavramsal cephaneliğini" (Savage vd., 2013: 220) kullanan çalışmalardan bir diğeri de Savage ve arkadaşlarının BBC'nin Büyük Britanya Sınıf Araştırması'ndan elde ettiği verilerden yeni bir sosyal hareketlilik denemesinde bulunan çalışmaları olmuştur (Savage vd., 2013).

### 1.3. Türkiye'de Sosyal Hareketlilik Çalışmaları

Günümüz sosyoloji literatüründe sosyal hareketlilik çalışmaları ile toplumun tabakalı yapısına ve bu yapının değişimine dair veriler elde edilebilmektedir. Farklı

teorik arka planlara sahip çeşitli ölçme biçimleri ile ulusal ölçekte sosyal hareketlilik araştırmaları gerçekleştirilerek toplumların sosyal hareketlilik modellerine ulaşılabilmektedir. Aynı zamanda bu verilerden hareketle toplumsal faydanın eşitsiz dağılımına dair önemli ipuçları elde edilebilmektedir. Ancak Türkiye'nin sosyoloji alanında gerçekleştirilen çalışmalar ile bir asrı geçmiş bir serüveni olmasına rağmen Türkiye'de sosyal hareketlilik çalışmaları çok sınırlı bir yer edinebilmiştir. Bu durumun en önemli sebeplerinden birisi, sosyal hareketlilik çalışmalarının saha yönelimli bir çalışma alanı olmasına karşın Türkiye'de gerçekleştirilen sosyoloji çalışmalarının ise teori yönelimli çalışmalar olmasıdır.<sup>14</sup> Sınırlı sayıda yazılmış olan doktora ve yüksek lisans tezlerinde de bu durumun sonuçları ile karşılaşılmaktadır. Türkiye'deki toplumsal tabakaların yapısına ve ölçümüne ilişkin geliştirilmiş olan ölçüm araçlarının olmaması, bu tezlerin niteliğini de olumsuz etkilemiştir. Ancak bu çalışmalar arasında Kalaycıoğlu ve arkadaşlarının gerçekleştirmiş olduğu çalışmaların istisnai bir yeri vardır. Zira Kalaycıoğlu ve arkadaşlarının geliştirmiş olduğu SES ölçeği Türkiye'de bilimsel bir temele sahip olarak geliştirilmiş olan ilk SES ölçeği olma özelliğini taşımaktadır (Sunar, Kaya & Otrar, 2016: 74). Söz konusu çalışma bazı metodolojik sınırlılıkları barındırıyor olsa da saha yönelimli sosyal tabakalaşma ve hareketlilik çalışmaları için önemli bir başlangıç noktası olmuştur. Son yıllarda ise Lütfi Sunar ve arkadaşlarının alana dair yapmış olduğu teorik ve ampirik katkılar Türkiye'deki sosyal hareketlilik çalışmalarında önemli bir kırılmaya sebep olmuştur. Sunar, Kaya ve Otrar'ın 2015 yılında geliştirmiş oldukları *Mesleki İtibar Ölçeği* ve *Türkiye Sosyo-Ekonomik Statü Endeksi* bu dönüşümün önemli ampirik çıktılarıdır. Bu ölçekler ile halihazırda gerçekleştirmekte oldukları "Türkiye'de Sosyal Hareketliliğin Yapısı ve Biçimi" araştırması için gerekli metodolojik çerçevenin elde edilmesine

---

<sup>14</sup> Sunar'a (2014) göre söz konusu teorilerin yönelimini ise modernleşme teorileri belirlemiştir (Sunar, 2014). Sunar bahsi geçen makalede Türkiye'de gerçekleştirilen sosyal değişim teorileri ile önemli bir hesaplasmaya girişir. Bu doğrultuda Türkiye'deki toplumsal değişim çalışmalarının büyük oranda modernleşme teorileri çerçevesinde gerçekleştirildiğini ve bu doğrultuda üç ana kuramsal arka plandan hareket edildiğini ifade eder. Toplumsal değişim teorilerini şekillendiren bu üç kuramsal arka plan ATÜT tartışmaları, Weberyan patrimonyalizm yaklaşımı ve modernleşme kuramlarıdır. Sunar toplumsal değişim çalışmalarına dair yaptığı bu tasnifin ardından söz konusu teorilerin toplumsal değişimi bir modernleşme süreci olarak görmeleri sebebi ile toplumsal gerçekliğe ilişkin bütüncül ve kapsamlı bir bakış geliştiremediklerini ifade eder. Sunar'a göre yapılması gereken şey ise ampirik temelli çalışmalar ile toplumsal gerçekliği merkeze alan çalışmaların gerçekleştirilmesidir (Sunar, 2014: 116).

imkan tanımıştır. Zira sosyal hareketliliğin ölçümüne olanak sağlayan araçlardan biri olan meslek henüz sahada ölçülebilir bir halde değilken, mesleki itibar ölçeği ile Türkiye’deki meslekleri operasyonel hale getirmişlerdir. Ayrıca geliştirilmiş olan Türkiye Sosyo-Ekonomik Statü Endeksi ile sosyal hareketlilik çalışmalarının önemli bir metodolojik bileşeni olan SES ölçeği de elde edilmiştir. Ölçüme dair sarfedilen bu yoğun çabaların ardından üçüncü bir adım olarak “Türkiye’nin Sosyal Hareketlilik Modeli” çalışması gerçekleştirilmektedir. Bu çalışma gerçekleştirilirken yukarıda sıralanan ölçüm araçları dahilinde araştırma sahasına dair nicel bir perspektif geliştirilirken aynı zamanda niteliksek yaklaşımlar da geliştirilmiştir. Bu bağlamda nicel yönelim ile Türkiye’deki sosyal hareketlilik sürecinin akışkanlığına ve genel görünümüne dair önemli veriler elde edilirken niteliksel yaklaşım ile ise söz konusu hareketliliğin ya da hareketsizliğin arkasındaki dinamiklerin neler olduğunun keşfine imkan sağlanmıştır. Toplumsal Yapı Araştırmaları’nın<sup>15</sup> düzenlemiş olduğu “Sosyal Hareketlilik Atölyesinde” bir sunumuna yer verilmiş olan çalışma henüz bir yayına dönüştürülmemiştir.

### **1.3.1. Sosyal Hareketlilik Çalışmalarında Lisansüstü Yönelimler**

Türkiye’de sosyal hareketlilik üzerine kaleme alınmış sınırlı sayıda doktora tezi bulunmaktadır. Önemli bir kısmı sosyoloji anabilim dalı altında kaleme alınmayan bu tezlerde Kemerlioğlu (1973), Şengönül (2007), Çiçek (2011) ve Özbolat (2011) nicel yaklaşımı benimserken Şenoğuz (2014), Torun-Hakverdi (2014) ve Arık (2017) ise nitel yaklaşımı benimsemiştir. Hatipoğlu (2013) her iki yaklaşım biçimini kullanarak bir vaka analizi gerçekleştirirken Köse (2013) ise tarihsel verilerden hareketle bir çalışma gerçekleştirmiştir. Söz konusu doktora tezleri ele aldıkları konular etrafında bir takım açıklayıcı bilgilere ulaşmış olsalar da Türkiye’deki sosyal hareketlilik çalışmalarına metodolojik açıdan önemli yenilikler getirememişlerdir. Türkiye’deki sosyal hareketliliğin yerel görünümünü konu edinmiş olan bu tezlerin

---

<sup>15</sup> Toplumsal Yapı Araştırmaları Programı (TYAP) İstanbul Medeniyet Üniversitesi bünyesinde faaliyet yürüten bir araştırma ve eğitim programıdır. Lütfi Sunar tarafından yürütülen bu program kapsamında toplumsal tabakalaşma, değişim ve hareketlilik konularına dair araştırmalar ve yayınlar gerçekleştirilmekle birlikte belirli aralıklarla lisansüstü öğrencilere yönelik eğitim faaliyetleri düzenlenmektedir.

Tablo: 9 - Mesleklerin İtibar Skorlarına Göre Sıralanmaları

Meslekler	Skor	Meslekler	Skor
. Profesör	1.14	27. Fırıncı	2.80
. Doktor	1.22	28. Demirci	2.83
. Mühendis	1.32	29. Fotoğrafçı	2.86
. Subay	1.55	30. Marangoz	2.89
. Eczacı	1.56	31. Bakkal	2.93
. Avukat	1.59	32. Çiftçi	3.00
. Banka Müdürü	1.64	33. Sobacı	3.07
. Diğ. Tabibi	1.67	34. Şoför	3.14
. Tüccar	1.89	35. Berber	3.29
. İman	1.98	36. Kahveci	3.32
. Muhasebeci	2.09	37. Otobüs Biletçisi	3.40
. Öğretmen	2.15	38. Artist	3.71
. Gazeteci	2.25	39. Fabrika İşçisi	3.71
. Kuyumcu	2.36	40. Garson	3.73
. Oto Tamircisi	2.37	41. Arabacı	3.81
. Ebe-Hemşire	2.42	42. Seyyar Satıcı	3.88
. Astsubay	2.42 <sup>X</sup>	43. Bekçi	3.88
. Tornacı	2.42 <sup>XX</sup>	44. Hademe	3.89
. Mobilyacı	2.48	45. Çoban	4.00
. Polis Memuru	2.48 <sup>X</sup>	46. İnşaat Amölesi	4.00
. Elektrikçi	2.49	47. Faytoncu	4.09
. Terzi	2.52	48. Maraba	4.16
. Ustabacı	2.56	49. Çöpçü	4.24
. Manifaturacı	2.61	50. Hamal	4.28
. Nüfus Memuru	2.72	51. Ayakkabı Boyacısı	4.31
. Postacı	2.76	52. Tellâk	4.53
Daha fazla			

Şekil 1.2. Kemerlioğlu'nun Erzurum ile Çeşitli Ulusların Sosyal Hareketlilik Oranlarını Karşılaştırmak için Hazırladığı Tablo (Kemerlioğlu, 1973: 23).

skalanın ve sosyo-ekonomik statü ölçeğinin kullanılmamış olmaması toplumsal tabakalaşmaya dair bir kavrayış geliştirmemize neden olmuştur. Bu anlamda mesleklere dair yapılan analizler, bireylerin meslekleri ve demografik verileri arasındaki ilişkinin betimsel bir analizi ile sınırlı kalmıştır. Sosyal hareketlilik analizlerinde ise bireyin eğitim, gelir ve meslek durumunun babanın eğitim, gelir ve meslek durumuna göre şekillendiği sonucuna ulaşılmıştır. Ancak bir SES ölçeği (ya da araştırmanın kuramsal arka planına bağlı olarak bir sınıf şeması) eksikliği sebebi ile sosyal hareketlilik ve tabakalar arasındaki ilişkiye dair bir analiz gerçekleştirilememiştir. Baştürk (2011) ise uluslararası düzeyde kullanılan bir sınıf şeması tercih ederek (EGP sınıf şeması) bu sorunu aşmaya çalışmış olsa da kullanmış olduğu sınıf şemasının henüz Türkiye için geçerliliğinin test edilmemiş olması dikkat

metodolojik çerçevelerine dair genel bir değerlendirme yaptığımız zaman sahip oldukları metodolojik zafiyetlerin en önemli sebebinin sosyal hareketliliğin ölçümünü olanaklı hale getiren ölçme araçlarından yoksun olduklarını görüyoruz. Bu noktada Çiçek'in oldukça sınırlı bir metodolojik çerçeve ile Malatya'da gerçekleştirmiş olduğu sosyal hareketlilik çalışması söz konusu zafiyeti gözlemleyeceğimiz tezlerden birisidir. Nicel bir yaklaşımla gerçekleştirilen çalışmada mesleklerin puanlandırılabilmesi bir

çekmektedir. Bu noktada Kemerlioğlu'nun Erzurum için geliştirmiş olduğu mesleki itibar skalası onu diğer çalışmalardan ayrı bir yere taşımaktadır. Kemerlioğlu dönemin teknik yetersizliklerine rağmen gerek kuramsal gerekse metodolojik açıdan ciddi bir emeğin ürünü olarak ortaya çıkan bu çalışma ile Erzurum'daki sosyal tabakalaşma ve hareketliliğe dair önemli çıkarımlarda bulunmuştur. Ancak 1973 yılından sonra bu çalışmanın devamı niteliğinde çalışmalar gerçekleştirilememiştir. Kemerlioğlu sosyal tabakalaşma ve meslekler

arasındaki ilişkiyi hayat şansları ve hayat stili olarak kavramsallaştırdığı sosyal tabakalaşma görünümleri ile açıklamıştır (Kemerlioğlu, 1973: 299-397). Bu anlamda Erzurum'daki insanların hayat şansları ve hayat stilleri üzerinde mesleğin büyük bir etkisi olduğu sonucuna ulaşmıştır. Öyle ki söz konusu fenomenler üzerinde mesleğin etkisi eğitim ve varlık durumunun etkisinden daha fazla olmuştur. Kemerlioğlu sosyal hareketlilik ve meslek arasındaki ilişki konusunda da mesleki konunun önemli bir belirleyen olduğu sonucuna ulaşmıştır. Aynı zamanda kuşaklararası mesafenin artması ile mesleki kalıtımın etkisinin azaldığı sonucuna ulaşmıştır. Bu anlamda dedeler ile torunlar arasındaki sosyal hareketlilik oranları ile babalar ve çocuklar arasındaki sosyal hareketlilik oranları arasında kayda değer bir farklılaşmaya rastlamıştır (Kemerlioğlu, 1973: 412-417). Son olarak Kemerlioğlu aynı zamanda Erzurum'daki sosyal hareketlilik oranlarını diğer ülkelerdeki sosyal hareketlilik oranları ile karşılaştırmalı bir şekilde ele almıştır. Bu doğrultuda Miller'in ülkeler arasındaki sosyal hareketliliği "bedenîden zihnîye" ve "zihnîden bedenîye" mesleki geçişler çerçevesinde karşılaştırmalı olarak incelediği tabloya Erzurum'un sosyal hareketlilik oranlarını da eklemiştir.

Tablo 33- Karşılaştırılan Çeşitli Uluslarda Sosyal Mobilite

ÜLKELER	Bedenîden Zihnîye % (1)	Zihnîden Bedenîye % (2)	2/1
İsviçre	42	10	.2
İngiltere	35	35	1.0
Norveç	31	22	.7
Fransa	30	18	.6
A.B.D.	29	20	.6
TÜRKİYE(Erzurum)	28	22	.8
İsveç	25	28	1.1
Japonya	24	32	1.3
Batı Almanya	19	29	1.5
Hollanda	18	24	1.3
Finlandiya	11	24	2.2
İtalya	8	35	4.5

KAYNAK: Miller,1970,s. 330 .

Şekil 1.3. Kemerlioğlu'nun Erzurum için Geliştirmiş Olduğu Mesleki İtibar Skalası (Kemerlioğlu, 1973:273).

Türkiye’de sosyal hareketlilik üzerine gerçekleştirilmiş olan yüksek lisans tezleri de sınırlı sayıdadır. Güzel Sanatlar ve İngiliz Dili ve Edebiyatı bölümünde kaleme alınan yüksek lisans tezleri sosyal hareketliliği kendi alanlarına özgü bir konu etrafında ele almışlardır. Öztürk (2018) çalışmasında Atina hatiplerinin eserlerinden seçmiş olduğu üç farklı kişinin sosyal hareketlilik süreci üzerinden M.Ö 4. yüzyıl Atina’sının toplumsal yapısının izlerini sürmeye çalışmıştır. Jasım (2018) , 19.Yüzyılda yazılmış üç romanda toplumsal hareketliliğe dair bir inceleme de bulunurken Öksüz (2018) ise resim sanatında sosyal hareketliliğin yansımaları ele almıştır. Akcan (2004) ise nicel bir yaklaşımla Ankara’da futbol, basketbol, voleybol ve hentbol takımlarında oynayan sporcuların dikey toplumsal hareketliliğini, bireylerin aile kökenleri ve yaptıkları spor bağlamında ele almıştır. Sosyoloji bölümünde gerçekleştirilen tezlerde ise nitel bir yaklaşım benimsenerek katılımcıların yaşam öykülerinden hareketle sosyal hareketlilik süreçlerine dair belirli analizlere varılmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda Aktürk (2018) Karaman’da çikolata ve bisküvi üreten fabrikalarda çalışan işçilerin halihazırdaki mevcut konumlarının kalıcı mı yoksa bir üst toplumsal konuma geçiş için ara bir basamak mı olduğunu ortaya çıkarmak amacıyla ile “İşçi Sınıf Topluluklarında Toplumsal Hareketlilik ve Mesleki Özlemler: Karaman Örneği” isimli tez çalışmasını gerçekleştirmiştir. Pek çoğu bir kuşak öncesine kadar tarımsal üretimle meşgul olan katılımcıların, iş bulma süreçleri, mesleki arzuları ve sosyal yaşamlarına ilişkin muhtelif bilgiler toplanmaya çalışılmıştır. Çalışmanın sahip olduğu temel sorunsallar bakımından katılımcıların sürece dair öznel yorumlarına ulaşabilmek amacıyla nitel yaklaşımı benimsemiştir. Çalışmanın ulaştığı üç temel sonuçtan ilki işçilerin yarısından çoğunun mesleki yaşamına dair bir değişim arzusu içinde olduklarıdır. Bu arzu kendilerine ait bir dükkana sahip olma ya da başka bir mesleğe geçme şeklinde kendini göstermiştir. Bunun en önemli nedeni ise çocuklarına daha iyi bir yaşam sunma isteği olmuştur. Çocuk sahibi olmayan bekar ve diğer işçilere görece daha genç olan işçiler ise fabrikadaki işlerini daha iyi bir iş bulana kadar geçici bir süreliğini yaptıklarını ifade etmişlerdir. Ancak genç işçilerin yeni bir iş kurma ya da farklı bir mesleğe geçmeye dair düşünceleri olsa da bu konuda her geçen gün daha da umutsuz oldukları ve söz konusu yeniliklerin gerçekleşmesi konusunda karamsarlığa düştükleri gözlenmiştir. Son olarak işçiler iş yerinde şahsi bir problemle karşılaştıklarında bir hak arama

mücadelesi içinde olduklarını söyleseler de bu mücadelenin kolektif bir formda olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu anlamda işçilerin sendika ve sendikal hareketlere bilgi ve ilgi bakımından uzak olduklarını gözlemlenmiştir. Aktürk (2018), Karaman'da muhafazakar ideolojinin yaygın olduğunu belirterek, söz konusu gözlemini bu düşünceye bağlamıştır. Bu doğrultuda işçilerde "ekmek yenilen kaba ihanet etmeme" düşüncesinin etkili olduğu kanaatindedir.

### 1.3.2. Güncel Sosyal Hareketlilik Araştırmaları

Son yıllarda Türkiye'deki sosyal tabakalaşma ve hareketlilik çalışmalarına önemli bir canlılık katacak olan çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Sosyal tabakalaşma ve hareketliliğin (niceliksel) ölçümünü olanaklı hale getiren SES ölçekleri bu çalışmaların en önemli çıktılarında birisi olmuştur. Bu doğrultuda toplumsal tabakalaşmayı ve bu tabakalar arasındaki hareketliliği, SES ölçekleri ile açıklamaya çalışmak ile -bu tezde Goldthorpe'nin sınıf analizi dahilinde bahse konu olan- sınıf şemaları ile açıklamaya çalışmak iki farklı kuramsal perspektife karşılık gelmektedir. Bu noktada Abdülkerim Sönmez<sup>16</sup> (2020) toplumsal sınıf yönelimli yaklaşımın "sebeplerden sonuçlara doğru ilerlediğini" diğer yaklaşımın ise de "sonuçlardaki farklılıkları kendi başına yeterli ve anlamlı sınıf, saygınlık veya kudret konumları olarak tanımladığını" ifade eder (Sönmez, 2020: 3). Bu sebeple Marksist (Marx, 1998: 41-42; 2001: 91; Wright, 2005), Weberci (Weber, 1996: 268-289; 1964:424-429; Breen, 2005), Durkheimci (Grusky & Galescu, 2005), Bourdieücü (Bourdieu, 1984; Weininger, 2005) yaklaşımlar ve son olarak Sorensen'in (2005) kira çıkarımına dayalı sömürü yaklaşımını sebeplerden sonuçlara doğru ilerleyen yaklaşımlara dahil eder. Sonuçlardaki farklılıkları bir sınıf konumunun inşası için gerekli yeterli gören ve sınıf konumlarını "gelir, öğrenim düzeyi, menkul ve gayrimenkul mülk sahipliğinin biçimi ve miktarı, tüketimin miktarı ve tarzı daha genelde yaşam tarzı" olguları üzerinden tanımlayan yaklaşıma ise Gottschalk (2001), Grusky (2001) ve Pakulski'nin (2005)

---

<sup>16</sup> Türkiye'de sosyal hareketliliğin genel tartışma konularına ilişkin metin üretmiş olan nadir kişilerden biri olan Sönmez'in dikkatlerden kaçmaması gereken üç makale için bkz. The Measurement of Social - Class Mobility and a Discussion of Some of the Methodological Issues Involved (2006), The Transformation of Occupational Structure and Chances for Mobility in Turkey in the Context of Studies on Social-Class Mobility (2007), Yapısallaşmış Toplumsal Eşitsizlikleri Tarif Etme ve Yorumlamada Bir Araç Olarak Toplumsal Hareketlilik Oranlarını Hesaplama Yöntemleri (2020).

yanı sıra Kalaycıoğlu (Kalaycıoğlu vd., 2010) ve Sunar'ın (Sunar, Kaya & Otrar, 2016) alışmalarını da dahil eder. Tezin bu bölümünde bahsi geçen isimlerin çalışmaları ele alınmıştır. Bu iki çalışma (bilhassa Sunar ve arkadaşlarının alışması) Türkiye'deki sosyal tabakalaşma ve hareketlilik çalışmalarına bir canlılık katarken aynı zamanda sosyal tabakalaşma ve hareketlilik çalışmalarında uzun vadede önemli bir yönelimin temsilcileri olmaya aday gözükmektedirler.

### 1.3.1.1. Sibel Kalaycıoğlu ve Arkadaşlarının alışmaları

Ankara kent merkezi ölçeğinde geliştirilmiş olan SES leği ile Ankara'nın toplumsal tabakaları, sosyal hareketliliğin yönü ve dinamikleri ve son olarak tabakaların birbirinden farklılaşan yaşam biçimlerinin belirlenmesi hedeflenmiştir. Söz konusu hedeflerin aynı araştırma süreci içinde gerçekleştirilmesi planlanarak tabakalaşma ve hareketlilik analizleri için gerekli olan sorular aynı anket formu içinde yer almıştır. Çalışmanın rneklemi ise TÜİK'ten sağlanan ve Ankara'nın merkez ilçelerini kapsayan 2500 hane olarak seçilmiştir. Kümeleme rnekleme yoluyla belirlenmiş olan 2500 hanenin 1769'unu ulaşılarak ancak %73.7'sine anket uygulanabilmiştir (Kalaycıoğlu, Kardam, Tılıç, elik & Türkyılmaz, 2008:48). Konuya ilişkin literatür taraması ve toplanan verilerin istatistiksel analizi sonucunda SES leğinin bileşenleri olarak meslek, mülkiyet, eğitim ve evde sahip olunan eşyalar belirlenmiştir. SES leğinin oluşturulmasının ardından hanelerin SES puanlarından hareketle beş farklı ses grubu elde edilmiştir (Kalaycıoğlu vd., 2008: 68-69). Grupların elde edilmesi ile toplumsal farklılaşmanın hangi sosyoekonomik temeller üzerinde gerçekleştiğine ilişkin analizler yapabilmek de mümkün hale gelmiştir. Araştırmanın kuşaklararası sosyal hareketlilik analiz birimi olarak ise *birey* olarak belirlenmiştir. Bu doğrultuda "bireyin hanesinden aldığı SES puanı ve SES grubu, bireyin eğitimi, babanın eğitimi, annenin eğitimi, dedenin eğitimi, bireyin işi, babanın hayatının büyük bölümünde yaptığı işi, annenin hayatının büyük bölümünde yaptığı işi, dedenin hayatının büyük bölümünde yaptığı işi" sosyal hareketlilik ölçümü için belirlenen değişkenler olmuştur (Kalaycıoğlu vd., 2008: 78).

Çalışmada ulaşılan üç temel sonuç ise şu ise şekilde sıralanabilir: Türkiye'nin yaşadığı makro değişimler Ankara merkez ilçelerinin tabakalaşma örüntülerinde



belirleyici bir rol oynamıştır. Bu noktada 1950'lerle başlayan kırdan kente gerçekleşen göç hareketini ön plana çıkarmıştır. İkinci temel sonuç ise gerçekleşen kuşaklararası hareketliliğin mutlak hareketlilik olarak tanımlanması gerektiğidir. Zira kuşaklararası sosyal hareketlilik yüksek bir oranda yaşanmış olsa da söz konusu hareketlilik bütün SES gruplarında gerçekleşerek sosyal hareketliliğin tabakalar arasında yaşanmadığı gözlemlenmiştir. Bu durumu destekleyen bir diğer sonuç da bütün SES gruplarının eğitim durumlarında yukarıya doğru bir sosyal hareketlilik gözlemlenmesine rağmen sadece üst ses gruplarında eğitim durumunun meslek statüsüne yansımış olduğunun tespit edilmesidir. Bu anlamda alt ses gruplarındaki bireylerin eğitim durumlarındaki yükselme mesleki hareketlilik düzeylerine çok sınırlı bir şekilde yansımıştır. Son olarak çalışmanın üçüncü sonucu ise sosyal hareketliliğin yönünü etkileyen en önemli etkenlerden birinin toplumsal cinsiyet olarak gözlemlenmesidir (Karademir-Hazır, Çelik & Kalaycıoğlu vd., 2016: 188-196).

Ancak araştırma Kalaycıoğlu ve arkadaşlarının da ifade ettiği gibi gerek SES ölçeğinin geliştirilme konusunda gerekse sosyal hareketlilik ölçüm metodunda belirli sınırlılıkları barındırmaktadır. Bu noktada en dikkat çekici husus SES ölçeğinin önemli bir bileşeni olan meslek için itibar skalası geliştirilmemiş olmasıdır. Bu sebeple çalışmada meslekler eğitim ve gelir değişkenine bağlı olarak hiyerarşik bir şekilde sıralanmış ve her mesleğe bu sıralama üzerinden bir puan atanmıştır. Ancak bu durumda SES ölçeğinde eğitim ve gelir iki kez analize dahil edilmiş olurken (Sunar vd., 2016: 81) aynı zamanda mesleğin toplumsal konuma kattığı itibar düzeyi göz ardı edilmiştir (Kalaycıoğlu vd., 2008: 182). Aynı zamanda araştırmanın sosyal hareketlilik ölçüm süreci de önemli sınırlılıklar barındırmıştır. Araştırmada sosyal hareketlilik süreci temelde mesleki hareketlilik üzerinden ölçülmüştür. Bu doğrultuda bireyin, babanın/annenin ve dedenin mesleğinin karşılaştırmalı olarak incelenmesi için annenin/babanın ve dedenin de bir iş statü puanına ihtiyacı vardır. Ancak babanın ve dedenin sadece eğitim ve meslek bilgisine sahip olduğu için bir mesleki statü puanı atanmamıştır. Bu sebeple babanın ve dedenin mesleki statü puanı için bireyin mesleki statüsünün belirlendiği ölçek kullanılmıştır. Bu sebeple geçmişteki meslekler

günümüz şartlarına göre değerlendirilerek sosyal hareketlilik ölçümü anakronik bir okuma üzerinden gerçekleştirilmiştir.<sup>17</sup>

### **1.3.2.2. Lütfi Sunar ve Arkadaşlarının Çalışmaları**

#### **1.3.2.2.1. Türkiye Mesleki İtibar Endeksi (T-MİS)**

İtibar skalası oluşturulacak meslekler ISCO 08 (International Standart Classification of Occupations)'in belirlediği ve TÜİK tarafından 3. düzey meslek grupları<sup>18</sup> olarak uyarlanan 126 meslek olarak belirlenmiştir. Söz konusu meslekler için katılımcılardan 1 ile 100 arasında bir puan vermeleri istenmiştir. Daha sonra elde edilen verilerin aritmetik ortalaması alınarak her bir meslek için itibar puanı oluşturulmuştur. Ardından 126 mesleğin itibar puanlarına göre hiyerarşik bir sıralaması yapılarak T-MİS (Türkiye Mesleki İtibar Skalası) oluşturulmuştur (Sunar vd., 2016: 83).

Araştırmanın gerçekleştirilme sürecinde ise TÜİK'in NUTS2 düzeyinde belirlenen Kır-Kent örnekleme kullanılarak 2500 kişi ile yüz yüze anket çalışması yapılmıştır. Saha araştırması süreci sonrasında 2219 anket formunun analize dahil edilmesi karar verilerek bir araştırma şirketi tarafından analiz süreci gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın güvenilirliği hususunda dikkat çeken noktalardan birisi de örneklem dağılımının Türkiye nüfusunun sahip olduğu genel niteliklerin bir ortalamasını yansıtabilmesidir. Bu anlamda araştırma sürecine dahil olan katılımcıların kır-kent, cinsiyet, yaş, eğitim ve meslek dağılımları Türkiye'nin bu nitelikler konusunda genel dağılımına uygun bir şekilde belirlenmiştir (Sunar vd., 2016: 84-88).

---

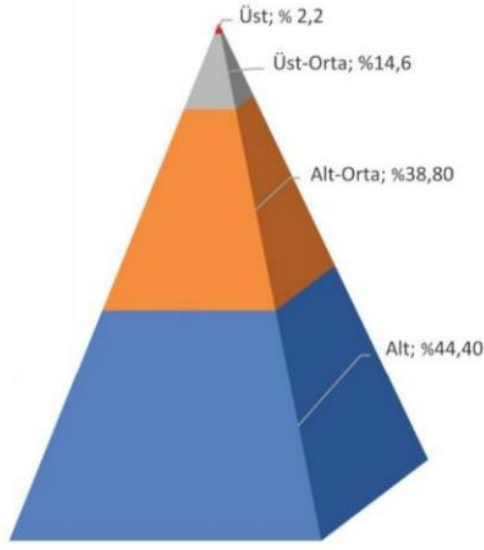
<sup>17</sup> Bundan sonraki bölümde ele alınmış olan Türkiye Mesleki İtibar Skalası (2015) söz konusu metodolojik hata paylarının aşılması konusunda hayati bir önem taşımaktadır. 2020 yılında ikinci kez yenilenen skala her beş yıla bir yenilenecek Türkiye'deki mesleklerin dönüşen itibar düzeylerini takip etmemizi sağlayacaktır. Böylece geçmişe dönük yapılan çalışmalarda her meslek kendi tarihsel koşullarına göre değerlendirilebilecektir.

<sup>18</sup> Dünya çapında pek çok araştırmacının kullanmış olduğu bir mesleki sınıflandırma yöntemi olan ISCO 08'in 1. düzeyinde 10 ana meslek grubu, 2. düzeyinde bu 10 ana grubun alt grupları ile beraber 43 meslek grubu bulunur. Bu çalışmada kullanılmış olan 126 meslek ise ISCO 08'in 2. düzey meslek gruplarının Türkiye'ye özgü alt kümelerinin oluşturulmasıyla (TÜİK NUTS2) ortaya çıkan 126 meslek grubudur (Sunar vd., 2016: 83).

Ayrıca mesleki itibar skalası oluşturmak dışında araştırma sürecine dahil edilen bir diğer boyut da itibar puanlarının hangi değişkenlere bağlı olarak değiştiği hususudur. Bu amaçla katılımcılara meslekler için bir puanlandırma yapmalarının yanı sıra yaş, cinsiyet, eğitim ve gelir gibi demografik sorular ve aynı zamanda iyi meslek algılarının ve çalışmaya karşı tutumlarının öğrenilebileceği çeşitli sorular yöneltilmiştir. Analiz aşamasında bağımlı değişken olarak kabul edilen meslek puanları, analizin bağımsız değişkeni olarak kabul edilen demografik veriler ve tutum cevaplarına göre nasıl değişim gösterdiği analiz edilmeye çalışılmıştır. Gerçekleştirilen regresyon analizleri sonucunda en etkili bağımsız değişkenin eğitim olduğuna ulaşılrken diğer bağımsız değişkenlerin de etkili olduğu gözlemlenmiştir (Sunar vd., 2016: 84-89).

#### **1.3.2.2.2. Türkiye Sosyo-Ekonomik Statü Ölçeği (TÜSES)**

Bir SES ölçeğini geliştirmenin ilk adımı olan mesleki itibar skalasının (T-MİS) geliştirilmesinin ardından Türkiye Sosyo-Ekonomik Statü Ölçeği'ni geliştirmek için çalışmalara başlanabilmiştir. Araştırma TÜİK'in NUTS2 düzeyinde Kır-Kent örneklem kapsamında 47 ilde 4999 kişi ile yüz yüze anket görüşmesi yaparak gerçekleştirilmiştir. Türkiye'nin genel nüfus niteliklerine uygunluk gösteren bir örneklem yapısı ve yine Türkiye'nin toplumsal yapısı dikkate alınarak *hane halkı* düzeyinde gerçekleştirilen araştırma, birbiri üzerine inşa edilen araştırma süreçlerinden oluşmuştur.



Şekil 1.4. Türkiye'deki ses gruplarının dağılımı (TÜSES)

Hane düzeyinde gerçekleştirilen anketlerden elde edilen verilerin betimsel analizi yapılarak SES için kullanılacak değişkenler belirlenmiştir. Eğitim, meslek, gelir ve mülkiyet olarak belirlenen bu değişkenler araştırmanın ileri safhasında mülkiyetin açıklayıcılığının çok düşük olduğu ve analizin açıklayıcılığını da düşürmesi sebebi ile eğitim, meslek ve gelir olarak belirlenmiştir. Temel bileşenler (faktör) analizi ile değişkenlerin belirlenmesinin ardından hanelerin ses puanının oluşturulma sürecine geçilmiştir. Araştırmanın teorik modelinden

hareketle her hanedeki en yüksek eğitim puanı, en yüksek meslek puanı ve kişi başına düşen gelir miktarı t testi ile standardize edilerek her hanenin ham SES puanına ulaşılmıştır. Ardından ses değişkenlerinin etki düzeyini belirlemek amacı ile her değişken ayrı ayrı ham ses puanı ile regresyon analizlerine tabii tutularak 1 ile 100 arasında değer alabilen TÜSES ölçeği geliştirilmiştir. (Sunar vd., 2016: 102-103-181-182). Ölçeğin geliştirilmesinin ardından “kendi içinde benzeşik ve kendi aralarında farklılık arz eden alt gruplara ayırmak amacıyla tercih edilen” kümeleme analizi ile hanelerin hangi sosyo-ekonomik gruba ait olduğunu belirlenmiştir. Bu doğrultuda hane puanları kümeleme analizine tabii tutulması ile üst, üst-orta, alt-orta ve alt gruplar olmak üzere dört farklı sosyo-ekonomik gruba ulaşılmıştır. Araştırmanın son safhasında ise katılımcıların tüketim, kültür ve sosyo-ekonomik yönlerine ilişkin elde edilen veriler ile ait oldukları sosyo-ekonomik gruplar arasındaki ilişkiler çözümlenmeye çalışılmıştır. Bu anlamda ampirik verilerden hareketle sosyal tabakalaşmaya ilişkin çeşitli açıklamalara ulaşılmıştır.

### 1.3.2.2.3. Türkiye’de Sosyal Hareketliliğin Yapısı ve Biçimi

Türkiye Sosyo-Ekonomik Statü Ölçeği pek çok sosyal araştırma için bir zemin oluşturmasının yanı sıra sosyal hareketlilik çalışmalarının gerçekleşmesine olanak tanıyan metodolojik zeminin de önemli bir bileşenidir. Bu doğrultuda T-MİS ve TÜSES projelerinin ardından üçüncü bir adım olarak “Türkiye’de Sosyal Hareketliliğin Yapısı ve Biçimi” projesinin çalışmaları başlamıştır. Proje kapsamında Türkiye için bir sosyal hareketlilik modeli geliştirilmesi hedeflenirken aynı zamanda Türkiye’nin sosyal hareketlilik sürecinde rol oynayan temel dinamiklerin ve bileşenlerin tespit edilmesi ile konuya ilişkin kuramsal bir bakış oluşturulması amaçlanmıştır. Proje, birbiri üzerine inşa edilen üç aşama dahilinde gerçekleştirilmiştir.<sup>19</sup> Bu doğrultuda öncelikle tarihsel ve güncel gelişmeleri barındırılan kapsamlı bir literatür taramasının ardından odak grup görüşmelerinden hareketle taslak sosyal hareketlilik modeli oluşturulmuştur. Araştırmanın ikinci aşamasında ise TÜİK tarafından belirlenen 2500 haneye hazırlanan anket çalışması uygulanarak söz konusu taslak sosyal hareketlilik şeması test edilmiştir ve üç kuşaktan elde edilen verilerden hareketle Türkiye’deki kuşaklararası sosyal hareketliliğin genel bir modeline ulaşılmıştır. Üçüncü aşamada ise ikinci aşamada nicel bir yaklaşımla oluşturulan genel hareketlilik modelinin alt örüntülerinden hareketle 100 hane belirlenmiştir. Bu haneler ile yarı yapılandırılmış form dahilinde derinlemesine görüşmeler yapılarak özel hareketlilik şemaları oluşturulmuştur. Bu anlamda araştırma süreci boyunca Türkiye’deki sosyal hareketlilik sürecine nicel ve nitel yaklaşımlardan hareketle kapsamlı bir şekilde nüfus edilmeye çalışılmıştır ve bu doğrultuda belirli analizler yapılmıştır. Belirli platformlarda sunumu gerçekleştirilmiş olan çalışma henüz bir yayına dönüştürülmemiştir.

---

<sup>19</sup> Araştırmanın teorik arka planı, süreci ve sonuçları henüz bir yayına dönüşmediği için Toplumsal Yapı Araştırmaları Programı’nın web sitesinde paylaşılan bilgiler yolu ile projeye dair genel bir çerçeve oluşturulmaya çalışılmıştır. <https://tyap.net/sosyalhareketlilik>

## İKİNCİ BÖLÜM

### ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

#### 2.1. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada katılımcıların sosyal hareketlilik süreçleri ele alınırken mevcut toplumsal konumlarında bulunmalarına sebep olan sosyal süreçlerin anlaşılması amaçladığı için nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. 1950'lerle beraber ampirik yönelimli çalışmalar ile yoğunluk kazanan sosyal hareketlilik çalışmaları içerisinde nicel metodolojiye bağlı kalınan ana bir hat oluşmuştur. Bu doğrultuda sosyal hareketlilik süreçlerini ölçülebilir hale getirmek amacı ile mesleki itibar skalaları ve sosyo-ekonomik statü ölçekleri geliştirilmiştir. Bu ölçekler dahilinde katılımcıların meslek, eğitim ve gelir düzeyleri toplumsal konumlarının en önemli göstergeleri olarak belirlenmiş ve söz konusu göstergelerin değişimi baba-oğul kapsamında incelenmiştir. Böylece makro ölçekli veriler kullanılarak sosyal hareketlilik süreçlerine dair genellenebilir verilere ulaşılmıştır. Bu doğrultuda ulusal düzeyde pek çok çalışma gerçekleştirilirken aynı zamanda uluslararası düzeyde gerçekleştirilen karşılaştırmalı çalışmalar da sosyal hareketlilik literatürüne ciddi bir katkı sağlamıştır. Ancak günümüze gelindiğinde ise sosyal hareketlik çalışmalarındaki bu nicel hat kırılmaya başlayarak niteliksel yaklaşımlar da geliştirilmeye başlanmıştır. Bu doğrultuda sosyal hareketliliğe ilişkin tanımlayıcı verilerden ziyade sürecin arkasında yatan nedenlerin anlaşılmaya çalışıldığı yorumsamacı bir gelenek ortaya çıkmıştır. Günümüz sosyal hareketlilik çalışmalarında nicel ve nitel yönetime sahip çalışmalar gerçekleştirilirken aynı zamanda iki yönelimi de meczeden çalışmalar ortaya çıkmaya başlamıştır.

Bu çalışmada ise katılımcıların sosyal hareketlilik süreçlerine dair nitel bir yaklaşım geliştirilerek nicel yaklaşımın kuşaklararası mesleki konumun karşılaştırılmasına dayalı analizlerinin neden olduğu sınırlı kavrayış aşılmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda bu çalışmada katılımcıların toplumsal konumlarına ilişkin anlık bir bakışın ötesinde sosyal hareketlilik süreçleri bütünüyle sorunsallaştırılmaya çalışılmış ve toplumsal konumun ikamesinde önceki kuşakların ve çeşitli sosyal nedenlerin nasıl bir role sahip olduğu anlaşılmaya çalışılmıştır. Çalışmanın sahip olduğu bu amaçlar araştırma sahasına yönelik niteliksel bir yaklaşım geliştirmemize

neden olmuştur. Zira nitel yönetime sahip araştırmacılar sahaya ilişkin olgusal tanımlamalara karşın “olaylar ve bağlamlar” dan hareket ederek toplumsal yaşamın tabii seyrinde ortaya çıkan süreçlere ilişkin ayrıntılı incelemelerde ve analizlerde bulunurlar. Böylece nitel çalışmalar, toplumsal-tarihsel bağlamlar ile ilişkili bir şekilde sahaya ilişkin özgün yorumlara ulaşmamıza aracılık eder (Neuman, 2013: 224). Creswell “bir problemin ya da konunun keşfedilmesi” amaçlandığında nitel yöntemin tercih edilmesinin uygun olduğunu ifade eder (Creswell, 2021: 48). Bu araştırmada da sosyal hareketliliğin miktarına ya da yönüne ilişkin ölçülebilir ve genellenebilir bir veriye ulaşmak yerine sosyal hareketlilik sürecinin arkasında yatan sosyal nedenler spesifik örnekler dahilinde keşfedilmesi amaçlandığı için nitel yöntem tercih edilmiştir.

## 2.2. Araştırma Grubu

Bu çalışmanın araştırma grubu Kayseri’nin merkez ilçelerinde ikamet eden bireylerin “olası tüm örnek olaylarını belirlemek amacı ile” (Neuman, 2013: 322) rastlantısal bir yöntemle sahip olmayan amaçsal örneklem stratejisi ile belirlenmiştir. Bu doğrultuda görüşme yapılacak kişiler belirlenirken cinsiyet, meslek, sosyo-ekonomik durum ve köylü-yerli ayrımı konularında genel bir yelpaze oluşturulacak şekilde seçimlerin yapılmasına önem verilmiş, araştırma sahasının sahip olduğu çeşitlilik göz ardı edilmemeye çalışılmıştır. Çalışmanın araştırma grubunu söz konusu çeşitlilik dikkate alınarak seçilmiş olan 28 katılımcı oluşturmuştur. 12’si kadın 16’sı erkek olarak belirlenen örneklem grubu seçiminde cinsiyet çeşitliliğinin sağlanarak sosyal hareketlilik çalışmalarının sahip olduğu cinsiyetçi yaklaşıma aşılına çalışılmıştır. Çünkü bulgular kısmından da açık bir şekilde takip edilebileceği üzere sosyal hareketlilik sürecini sadece babanın mesleki konumu üzerinde anlaşılına çalışılması araştırma sahasına dair önemli bir yanılsamanın kaynağı olabilmektedir. Katılımcılar seçilirken 30 yaşını doldurmuş olmaları gözetilmeye çalışılmış ve böylece mesleki konularında belirli bir istikrara sahip olmalarına dikkat edilmiştir. Bunun yanı sıra araştırma sahasının verdiği imkanlar ölçüsünde katılımcıların ebeveynleri, çocukları ya da kardeşleri ile de birebir görüşmeler gerçekleştirilerek söz konusu ailenin sosyal hareketlilik sürecine dair çok boyutlu bir kavrayış geliştirilmeye çalışılmıştır.

### 2.3. Araştırmanın Kapsam ve Sınırlılığı

Bu çalışma Kayseri'nin merkez ilçelerinde ikamet eden 28 katılımcının sosyal hareketlilik süreçlerini kuşaklararası bir perspektif dahilinde anlamak üzere kurgulanmıştır. Bu kapsamda çalışmanın araştırma grubu belirlenirken 30 yaş ve üstü bireylerin tercih edilmiş ve böylece farklı sosyo-tarihsel süreçleri deneyimlemiş olan katılımcılar ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Ancak bu noktada yöntemsel bir hataya düşmemek amacı ile farklı sosyo-tarihsel bir zaman diliminde yaşamış olan katılımcılar arasında karşılaştırmalı analizlerin yapılması bu çalışmanın kapsamı dışında görülmüştür. Örneğin 75 yaşındaki bir katılımcının sosyal hareketlilik süreci 48 yaşındaki bir katılımcının sosyal hareketlilik süreci ile karşılaştırılmamış bunun yerine 48 yaşındaki katılımcı ile 75 yaşındaki katılımcının 51 yaşındaki oğlunun sosyal hareketlilik süreci karşılaştırılmalı bir analize tabi tutulmuştur. Bu durum bütün yaş grupları için gözetilmiş; karşılaştırmalı analizler benzer yaş gruplarındaki katılımcılar arasında gerçekleştirilmiştir.

Katılımcıların halihazırdaki toplumsal konumlarına ulaşmalarına neden olan tek belirleyici etmenin içinde buldukları sosyal çevre olduğunu iddia etmek bu çalışmanın sınırları dışındadır. Burada çalışmada yapılmak istenen, katılımcıların içinde buldukları sosyal kökene bağlı olarak sahip oldukları kaynakların ya da engellerin, sosyal hareketlilik süreçlerinde etkisini ortaya çıkarmadan, sosyal hareketlilik süreçlerine dair bireysel çaba ve motivasyon temelinde bir okuma yapmanın neden olabileceği yanılsamaları gösterebilmektir. Çünkü söz konusu kaynakların ya da engellerin önemli bir belirleyen olmasının akabinde sosyal hareketlilik sürecinin nihai sebepleri olduğunu ifade etmek; bu çalışmanın test edilmemiş varsayımlara sahip olması ile sonuçlanacaktır. Bu sebeple bu çalışmada resmedilmiş olan sosyal etkenler katılımcıların sosyal hareketlilik süreçleri ile nedensel bir ilişki çerçevesinde okunmamaktadır.

Sosyal hareketlilik çalışmalarında gerçekleştirilen büyük ölçekli ve ampirik yönelimli çalışmalara karşın bu çalışma yerel bir ölçek dahilinde nitel bir yönelimi benimseyerek gerçekleştirilmiştir. Bu sebeple bu çalışmanın araştırma grubu evreni (bu çalışma özelinde Kayseri'nin merkez ilçelerinde ikamet eden bütün insanları)



temsil etme ve evrene dair genellenebilir bir sonuca ulaşmak amacı ile belirlenmemiştir.

#### **2.4. Araştırma Verilerinin Toplanması ve Analizi**

Çalışmanın veri toplama sürecinde nitel yöntemin veri toplama tekniklerinden biri olan mülakat tekniği tercih edilmiş ve bu teknik yarı-yapılandırılmış mülakat formu eşliğinde kullanılmıştır. Bu araştırmanın amaçları doğrultusunda hazırlanmış olan araştırma soruları, her bir katılımcının kendine özgü sosyal hareketlilik sürecini araştırmaya dahil edebilmek amacıyla yarı yapılandırılmış mülakat formu şeklinde kurgulanmıştır. Görüşmeler yapılırken bu form araştırmacı için hatırlatıcı bir harita işlevi görürken araştırmacının dikkati katılımcıların verdiği bilgilerde olmuştur. Bu dikkatin kesintiye uğramaması amacıyla görüşme öncesinde katılımcılardan, ileride yazıya dökülmek üzere görüşme ortamında ses kaydı alınması talep edilmiştir. Böylece araştırmacı görüşme esnasında tüm dikkatini katılımcı ile kurduğu diyaloga verebilmiş ve katılımcının verdiği bilgilerden hareketle katılımcıya ileride sorulması planlanan sorular için hatırlatıcı notlar alabilmiştir. Bir katılımcı dışında bütün katılımcılar ses kaydı talebini olumlu bir şekilde karşılamıştır. Ses kaydı iznini geri çevirmiş olan katılımcı ile de görüşme gerçekleştirilmiş ve verilen bilgiler yazılarak kayıt altına alınmıştır. Ancak bu görüşme esnasında katılımcıyı dinlerken cevapların yazıya geçirilmesi ve bu sırada verilen bilgilerden hareketle yeni soruların üretilmeye çalışılmasının sebep olduğu zorlukların aşılması amacıyla “kısmi ve tamamlanmamış tanıtıcı notlar” (Creswell, 2021: 168) alınmasına dikkat edilmiştir.

Nitel araştırmalar insanlarla yakın ve uzun süreli ilişkiler kurmayı gerektirdiği için araştırma boyunca dikkat edilmesi gereken bir takım araştırma etiği sorunları gündeme gelmektedir (Hammersley ve Traianou, 2017: 1). Bu bağlamda “bilgi temelli rıza” ve “mahremiyet” nitel bir çalışmanın önemli bir ön koşulu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bilgi temelli rıza katılımcılardan katılımcının gerçekleşmesi için izin istenirken çalışmanın sahip olduğu amaçlara ve muhtemel sonuçlarına dair açıklayıcı bilgiler verilmesini içerir ve bu bilgilendirmenin gerekliliği katılımcının araştırmacıya hayatına dair bilgiler verirken özerk bir konumda olmasına imkan tanır. Ancak bu durum henüz katılımcının başlangıç aşamasında gerçekleştiği için araştırmaya dair

verilen bilgilerin ne derecede şeffaf olması gerektiği ve hangi noktada sınırlandırılması gerektiği de belirli tartışmalara konu olmaktadır (Hammersley ve Traianou, 2017: 19). Bu bağlamda bu araştırmada katılımcıların araştırmanın yapılması için verdikleri onayın bilinçli bir onay olmasına dikkat etmek amacıyla görüşme için izin istenirken araştırmanın konusuna dair bilgiler verilmiştir. Katılımcıların düşünce özgürlüğüne ya da özerkliğine duyulan saygı sebebi ile bu tanıtıcı bilgiler verilirken; bu bilgilerin, araştırmanın sahip olduğu sorunsalları içermemesine dikkat edilmiş ve böylece katılımcının ona yöneltilen sorulara kurgusal cevaplar vermesinin önüne geçilmeye çalışılmıştır. Mahremiyet etiği konusunda ise görüşmelerin mahrem kabul ettikleri ve araştırmada kullanılmamasını talep ettikleri konuların araştırma analiz sürecinde kullanılmamasına dikkat edilmiştir. Ayrıca araştırmanın analizi yapılırken katılımcıların *katılımcı 1*, *katılımcı 2*... ifadeleri ile tanıtılmış ve bunun yanı sıra kimliklerinin ifşasına sebep olabilecek bilgilerin verilmemesine özel bir gayret sarfedilmiştir. Katılımcıların mahremiyetini korumak için alınan tedbirler görüşme öncesinde katılımcılara da ifade edilmiştir.

Bu araştırmanın veri analiz süreci henüz görüşmeler gerçekleştirilirken araştırmacının araştırma sahasında tespit etmiş olduğu ortak temalar etrafında başlamıştır. Neumann'ın nitel araştırmalar için ifade ettiği gibi bu araştırmada da örüntüler ya da ilişkiler veri toplama sürecinde elde edilmeye başlamış ve önceki görüşmelerden elde edilen veri analizleri sonraki görüşmelerin veri toplama sürecine kılavuzluk etmiştir. Dolayısıyla nitel araştırmaların analiz süreci nicel araştırmalarda olduğu gibi verilerin tümünü topladıktan sonra başlayan ve araştırmanın sonunda gerçekleşen ayrı bir aşama olmaktan ziyade araştırmanın bütün aşamalarına yayılan bir süreçtir (Neumann, 2013: 661). Araştırma sahasının çeşitliliğini yansıtacak şekilde kurgulanan örneklem ile gerçekleştirilen görüşmelerin tamamlanmasının ve araştırma sahasından elde edilen verilerin belirli bir doygunluğa (tekrarın ve çeşitliliğin yoğunluğu) ulaşmış olduğuna kanaat getirilmesinin ardından sonlandırılmıştır. Ses kayıtları ile muhafaza edilen görüşmelerin tamamı yazıya aktarılmıştır. On ila otuz sayfa aralığında seyreden görüşme metinlerinden toplamda 600 sayfayı aşkın yazılı bir metin elde edilmiştir.

Görüşme metinlerinin analiz süreci öncelikle her bir katılımcının sahip olduğu hareketlilik örüntüsünün ortaya çıkarılması ile başlamıştır. Bu doğrultuda hem kuşakiçi hem de kuşaklara arası hareketlilik sürecine dair betimsel analizler yapılmıştır. Araştırmanın esas analiz süreci ise söz konusu betimsel analizlerin arkasında yatan sosyal süreçlerin belirli temalar etrafında gruplandırılması ile başlamıştır. Söz konusu temaların kavramsallaştırma süreci ise henüz görüşmeler gerçekleştirilirken başlamıştır. Zira Neuman'a göre nitel bir çalışmada araştırmacı çalışmanın verilerini kavramlar ya da temalar temelinde kategorize ederek analiz eder ve veri analizinin içkin bir parçası olan kavramsallaştırma süreci araştırma verilerini toplarken başlar (Neuman, 2013: 662-663).

Nitel bir çalışmada araştırmacının genellemeler yapmasına ya da kuram oluşturmasına verilerin *kodlanması* imkan tanır. Neuman bu sürecin üç aşamada gerçekleştiğini ifade eder: *Açık kodlama*, *eksenli kodlama* ve *seçici kodlama* (Neuman, 2013: 663-669). Bu çalışmada kuşakiçi ve kuşaklararası sosyal hareketlilik dinamiklerinin gruplandırılması ile oluşturulmuş olan temalar açık kodlama aşamasına tekabül etmektedir. Bu aşamada bütün görüşme metinlerinin, sosyal hareketlilik sürecine etki eden temalar (eğitim, aile içi ilişkiler, kamu politikaları vb.) bağlamında bir okuması yapılmış ve ham bir halde olan görüşme metinleri belirli temalar etrafında kategorize edilmiştir. Kodlama sürecinin ikinci aşamasına tekabül eden eksenli kodlama sürecinde ise açık kodlama ile işaretlenmiş verilerin karşılaştırmalı bir okuması yapılmış ve böylece açık kodlar, belirli başlıklar ve temalar altında yeniden gruplandırılarak veri analiz süreci daha kompleks bir boyut kazanmaya başlamıştır. Eksenli kodlama süreci araştırmanın nedenleri ve sonuçları, koşulları ve etkileşimleri, stratejileri ve süreçleri hakkında sorulan sorulara cevapların arandığı, araştırmacının açık kodları düzenlediği, bağlantılandığı ve temel analitik kategorileri keşfettiği sürece karşılık gelir. Araştırma verilerinin üzerinden son geçiş ise seçici kodlama aşamasında gerçekleşir (Neuman, 2013: 667-669). Araştırmanın bu aşamasında da bütün veriler ve kodlar yeniden gözden geçirilmiş ve araştırmanın ana temaları belirlenmiştir.

## 2.5. Araştırmanın Soruları ve Mülakat Formu

Araştırmanın mülakat formu hazırlanmadan önce sosyal hareketlilik literatürüne dair kapsamlı bir okuma yapılmış ve sosyal hareketlilik sürecine dair geliştirilmiş kuramsal ve metodolojik yaklaşımların genel bir çerçevesi çizilmiştir. Bu genel çerçeve içinde bu çalışmanın, sahip olduğu amaçlar doğrultusunda nerede konumlanacağı saptanmış ve bahsi geçen okumalardan hareketle bu araştırmanın temel araştırma problemlerinin sınırları belirlenmiştir. Araştırmanın mülakat formu araştırmanın temel araştırma problemlerini cevaplamaya imkan tanıyacak şekilde beş farklı soru grubu dahilinde formülize edilmiştir; *aile, eğitim, meslek, kamu politikaları ve işgücü piyasaları*. Ancak bu beş farklı temaya ilişkin sorular mülakat formundaki soru sırasına değil katılımcının yaşam öyküsünün kronolojik sırası doğrultusunda gündeme getirilmiştir. Bu doğrultuda öncelikle katılımcının içine doğmuş olduğu ailenin (ebeveynlerinin, kardeşlerinin ve bazen de yakın akrabalarının) eğitim, mesleki konum ve sosyo-ekonomik durumuna ilişkin sorulara ardından katılımcının eğitim, mesleki yaşam ve sosyo-ekonomik durumuna ilişkin sorulara ve son olarak çocuklarının eğitim ve mesleki konumlarına ilişkin sorulara yer verilmiştir. Katılımcının eğitim ve mesleki yaşamı üzerinden sosyal hareketlilik serüveni anlaşılmasına çalışılırken kamu politikaları gibi çeşitli sosyal etkenlerin bu serüvene etkisine dair sorulara nadiren başvurulmuştur. Çünkü araştırmacı eğitim ve mesleki yaşamı üzerinden başta kamu politikaları olmak üzere pek çok sosyal sürecin etkinliğine konuşmasının doğal akışında yer vermiştir. Hakeza söz konusu sosyal süreçlerin mülakat formunda bulunan sorular ile ulaşılamayacak etkileri de katılımcıların eğitim ve mesleki yaşamlarına ilişkin vermiş olduğu bilgiler ile elde edilebilmiştir. Böylece mülakat formunun açık uçlu ve yarı yapılandırılmış yapısı, araştırmacının hesaba katmadığı sosyal süreçlerin keşfine imkan tanımıştır.

## ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

### ARAŞTIRMANIN BULGULARI

#### 3.1. Katılımcıların Demografik Özellikleri ve Sosyal Hareketlilik Süreçlerinin Genel Görünümü

Tablo 3.1. Katılımcıların demografik özellikleri.

	Cinsiyet	Yaş	Medeni Hal	Köken	Eğitim Düzeyi	Meslek
<b>Katılımcı 1</b>	Erkek	75	Evli	Göçmen	Yüksek Lisans	Büyük Ölçekli İşletme Yöneticisi
<b>Katılımcı 2</b>	Erkek	38	Evli	Köylü	Lise	Orta Ölçekli İşletme Yöneticisi
<b>Katılımcı 3</b>	Erkek	64	Evli	Yerli	Lisans	Küçük Ölçekli İşletme Yöneticisi
<b>Katılımcı 4</b>	Erkek	60	Evli	Yerli	İlkokul	Mikro Ölçekli İşletme Yöneticisi
<b>Katılımcı 5</b>	Erkek	43	Evli	Köylü	İlkokul	Mikro Ölçekli İşletme Yöneticisi
<b>Katılımcı 6</b>	Erkek	36	Boşanmış	Köylü	Lise	Mikro Ölçekli İşletme Yöneticisi
<b>Katılımcı 7</b>	Erkek	47	Evli	Köylü	Yüksek Lisans	Yönetici (Yerel Yönetim)
<b>Katılımcı 8</b>	Erkek	48	Evli	Köylü	Lisans	Yönetici (MEB)
<b>Katılımcı 9</b>	Erkek	43	Evli	Köylü	Lisans	Yönetici (MEB)
<b>Katılımcı 10</b>	Kadın	52	Evli	Köylü	Lisans	Avukat
<b>Katılımcı 11</b>	Kadın	38	Evli	Köylü	Lisans	Öğretmen
<b>Katılımcı 12</b>	Erkek	62	Evli	Yerli	Lisans	Öğretmen-Küçük Ölçekli İşletme Yöneticisi
<b>Katılımcı 13</b>	Erkek	40	Evli	Yerli	İlkokul	Vasıflı İşçi
<b>Katılımcı 14</b>	Erkek	30	Evli	Köylü	Lise	Vasıflı İşçi
<b>Katılımcı 15</b>	Erkek	70	Dul	Köylü	Okur Yazar	Çiftçi-Vasıfsız İşçi
<b>Katılımcı 16</b>	Erkek	51	Evli	Köylü	İlkokul	Vasıfsız İşçi
<b>Katılımcı 17</b>	Erkek	26	Evli	Köylü	Lise	Vasıfsız İşçi
<b>Katılımcı 18</b>	Kadın	51	Evli	Yerli	Lise	Vasıfsız İşçi (Operatör)
<b>Katılımcı 19</b>	Kadın	52	Boşanmış	Köylü	Okur Yazar	Vasıfsız İşçi
<b>Katılımcı 20</b>	Kadın	68	Evli	Köylü	-	Ev Hanımı

<b>Katılımcı 21</b>	Kadın	49	Evli	Köylü	İlkokul	Ev Hanımı
<b>Katılımcı 22</b>	Kadın	48	Evli	Köylü	İlkokul	Ev Hanımı
<b>Katılımcı 23</b>	Kadın	43	Evli	Köylü	Lise	Ev Hanımı
<b>Katılımcı 24</b>	Kadın	37	Evli	Köylü	Lisans	Ev Hanımı
<b>Katılımcı 25</b>	Kadın	35	Evli	Köylü	Ortaokul	Ev Hanımı
<b>Katılımcı 26</b>	Kadın	34	Evli	Köylü	Ortaokul	Ev Hanımı
<b>Katılımcı 27</b>	Kadın	32	Evli	Köylü	Ortaokul	Vasıfsız işçi-Ev Hanımı
<b>Katılımcı 28</b>	Erkek	32	Evli	Köylü	Ortaokul	İşsiz

Bu çalışmada on ikisi kadın on altısı erkek olmakla birlikte toplamda yirmi sekiz kişi ile görüşülmüştür. Sosyal hareketlilik çalışmalarında uzun yıllar boyunca toplumsal konumda yaşanan hareketliliğin ölçümü erkek katılımcılar dahilinde gerçekleştirilmiştir. Pek çok eleştiriye maruz kalan bu eğilim günümüzde terk edilmeye başlamış ve kadın katılımcılar da çalışmalara dahil edilmeye başlamıştır. Bu çalışmada da Kayseri'nin sosyal hareketlilik sürecine dair daha bütüncül bir çerçeveye ulaşmak ve toplumsal cinsiyet kaynaklı sosyal hareketlilik kanallarının ya da engellerinin keşfedilmesi amacı ile kadın katılımcılar ile de görüşülmüştür. Modern yaşamın mesleki çeşitliliğine daha çok erkek katılımcılar ile ulaşılabilirliği için erkek katılımcıların sayısı kadın katılımcılardan daha fazla tutulmuştur. Bununla beraber kadın katılımcılar tercih edilirken ev hanımı statüsünde tekrara düşülmekten kaçınılmamış bilakis araştırma boyunca bu tekrarın nedenleri üzerinde durulmuştur. Keza ebeveynler sadece mesleki konumları itibari ile değil pek çok özellikleri dahilinde çocuklarının sosyal hareketlilik sürecini etkileyebilmektedirler. Nitekim çalışmada da bu sonuç açık bir şekilde gözlemlenmiştir. Mesleki konumu ev hanımı olan bütün kadınların çocuklarının sosyal hareketlilik sürecine etkileri aynı düzeyde gerçekleşmemiştir. Bu sebeple bu çalışmada ev hanımı olan bütün kadınların çocukları üzerinde aynı etkiye sahip olmadığına dolayısıyla ev hanımlarının homojen bir grup olarak değerlendirilmemesi gerektiğine ulaşılmıştır.

Kayseri'nin merkez ilçelerinde yaşayan nüfusun çoğunluğunun Kayseri'nin civar ilçelerinden göç etmiş ailelerden oluşması sebebi ile çalışmada yirmi ikisi köylü, beşi yerli ve biri de Kayseri'ye sonradan göç etmiş ailelere mensup kişiler ile görüşülmüştür. Kayseri'nin merkez ilçelerinde doğmuş olan kesime yerli, civar

ilçelerinde doğmuş olanlara da köylü ifadeleri kullanıldığı için bu terminolojiye yer verilmiştir. Türkiye'nin pek çok ilinde karşılaşılabilecek bu ayrım Kayseri'de de mevcuttur. Araştırma verileri analiz edilirken bu ayrımın da sosyal hareketlilik süreçlerine etkisi anlaşılmaya çalışılmış ve sosyal hareketlilik sürecinin önemli belirleyenlerinden birinin de yerli-köylü ayrımı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Aynı zamanda sadece Kayseri merkezinde köylü ya da yerli olmanın değil civar bir ilçede de yerli ya da köylü olmanın önemli bir etken olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Göçmen olmak ise tek başına bir belirleyiciliğe sahip olmayıp katılımcının Kayseri'deki sosyal hareketlilik sürecinin, göç ettiği yerdeki sosyal hareketlilik serüveninin bir devamı olarak okunması gerektiğine ulaşılmıştır.

Modern dünyada meslekler toplumsal konumun gözlenebileceği en önemli göstergelerden birisidir. Bu sebeple farklı toplumsal konumlara sahip bireyler arasında sosyal hareketlilik süreçlerinin nasıl seyrettiğini karşılaştırabilmek için katılımcıların mesleki konumları arasında önemli bir çeşitliliğe ulaşılmaya çalışılmıştır. Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere öncelikle işletme yöneticileri arasında bir çeşitliliği yakalamak amacı ile büyük-orta-küçük ve mikro ölçekte işletmeler yöneticisi/sahibi kişiler ile görüşülmüştür.

Tablo 3.2. İşletmelerin çalışan sayısı ve yıllık hasılatına göre sınıflandırılması.

	<b>Çalışan Sayısı</b>	<b>Yıllık Net Satış Hasılatı</b>
<b>Mikro Ölçekli İşletme</b>	1-9	3 Milyon TL'den Az
<b>Küçük Ölçekli İşletme</b>	9-49	25 Milyon TL'den Az
<b>Orta Ölçekli İşletme</b>	50-249	125 Milyon TL'den Az
<b>Büyük Ölçekli İşletme</b>	250+	125 Milyon TL+

Şirketlerin sınıflandırılma ölçütleri Bakanlar Kurulu kararı ile çıkan yönetmeliğe göre belirlenmekte ve söz konusu yönetmelik zaman zaman farklı yeniliklere konu

olmaktadır. Temel olarak çalışan sayılarına ve yıllık gelirlerine göre sınıflandırılmış olan işletmeler arasında çeşitliliği yakalamak amacı ile farklı ölçek türlerinde şirketleri yöneten kişiler ile görüşülmüştür. Bu noktada mikro ölçekte şirket yöneticilerini, esasen Goldthorpe'nin "kendi işini yapan" meslek kategorisi daha iyi ifade etmektedir. Çünkü söz konusu işletme yöneticileri diğer ölçekteki şirket yöneticilerinin aksine (1 ya da 2 çalışanı olmasına mukabil) işlerini kendi emeklerini kullanarak icra etmektedirler. Tabloda bahsi geçen vasıflı ya da vasıfsız işçi tanımları ise belirli bir alanda uzmanlığı olan ve işini uzmanlık alanının sağladığı bilgi ile gerçekleştiren işçiler ile herhangi bir alanda uzmanlığa sahip olmayan işçiler arasındaki ayrımı ifade etmek için kullanılmıştır.

Katılımcıların eğitim düzeylerinde de çeşitliliğin sağlanması amaçlanmıştır. Katılımcıların eğitim düzeyinde ebeveynlerinin eğitim düzeyinin etkisine rastlanırken aynı zamanda çocuklarında da kendi eğitim düzeyleri doğrultusunda şekillendiğine ya da daha iyiye doğru evrildiği gözlemlenmiştir. Ancak bütün katılımcıların eğitim düzeyleri ebeveynlerinin eğitim düzeyleri ile ilişkili bir serüveni sahip olmamıştır. Örneğin kendisi lisans mezunu olan bir katılımcı babasının okur yazar olduğunu ifade etmiştir. Bu doğrultuda katılımcıların tamamına yakını ebeveyni hangi eğitim düzeyine sahip olursa olsun kendisinin eğitim düzeyinin ebeveyninin eğitim düzeyine görece daha iyi bir konumda olduğuna, aynı zamanda çocuklarının da kendisine görece daha yüksek derecede eğitim düzeyine sahip olduğuna ulaşılmıştır. Bu noktada eğitim sistemine yönelik geliştirilen politikalar sonucunda Türkiye'deki eğitime katılım oranının sahip olduğu artış, bu araştırmada da açık bir şekilde gözlemlenmiştir. Ancak bu noktada şu tespitler hayati bir öneme sahiptir: Bütün görüşmcilerin kuşaklararası eğitim düzeyinde görülen artış aynı zaman yukarıya doğru bir mesleki hareketlilik ile sonuçlanmamıştır. Yani ebeveynine görece daha eğitilmiş olmak, onlardan daha iyi ya da onlarla benzer bir mesleki konumda olmak anlamına gelmemiştir. Bunun yanı sıra eğitim düzeyinin etkisinden bağımsız olarak (örneğin ilköğretim mezunu bir bireyin) ebeveyninin mesleki konumundan daha iyi bir mesleki konuma sahip olması ile sonuçlanan hareketlilik örüntülerine de rastlanmıştır. Bu paradoksal sonuçlara neden olan sosyal etkenler bulgular kısmında detaylı bir şekilde ele alınmıştır.



## 3.2. Toplumsal Konunun Kuşaklararası Aktarım Süreci

### 3.2.1. Eğitim Sürecinde Ailenin Rolü

Sosyal hareketlilik literatüründe eğitim süreci sosyal kökenin ya yeniden üreticisi ya da sosyal kökenin aşılmasına imkan tanıyan bir araç olarak değerlendirilmiştir. Bu çalışmada ise kendileri ile görüşülen kişiler kapsamında eğitim sürecinin sosyal kökenin hem yeniden üretici hem de onun aşılmasına imkan tanıyan bir araç olduğu sonucuna varılmıştır. Ancak eğitimin sosyal kökeninin aşılmasına ve böylece katılımcıların yukarıya doğru bir sosyal hareketlilik süreci yaşamasına aracılık ederken dahi bu aracılık vasfını sosyal köken yolu ile gerçekleştirmiş olması, bu çalışmanın ulaşılmış olduğu en temel bulgulardan birine karşılık gelmiştir.

Blau ve Duncan (1967) eğitim ve sosyal köken arasındaki ilişkiyi çözümlenmeye çalıştıkları statü kazanım modelinde, sosyal hareketlilik sürecinde eğitim gibi ailenin de belirleyici bir unsur olduğunu savunmuş olsalar da esas belirleyici faktörün eğitim olduğunu iddia etmiştir. Eğitim sürecini de liberal bir yönelim ile bireysel başarı ve motivasyon temelinde açıklamışlardır. Ulaşılmış oldukları sonuca göre bir katılımcının eğitim aracılığı ile deneyimleyeceği hareketlilik imkanının, salt sosyal köken aracılığı ile deneyimlenen hareketlilik imkanından daha fazla olduğunu ifade etmişlerdir. Ancak bu çalışmanın ulaşılmış olduğu bulgular sosyal hareketlilik sürecine dair niteliksel bir yaklaşım gerçekleştirilmediği müddetçe Blau ve Duncan'ın iddialarının sınanmış varsayımlar olmadığını göstermiştir. Nitekim modern dünyada toplumsal konumların ikamesinde eğitimin araçsallığı bilinen bir gerçektir. Hareketlilik sürecine eğitimin dahil olması ile sosyal hareketlilik sürecinde sosyal kökenin belirleyiciliğinin ortadan kalkmış olduğu kolayca gözlemlenebilen bir duruma karşılık gelmektedir. Blau ve Duncan da nicel yönelimli bir araştırmanın sonuçlarına göre oluşturmuş oldukları statü kazanım modelinde bunu açıkça göstermişlerdir. Ancak bu modelin oluşumuna aracılık eden nicel yönelim aynı zamanda modelin sahip olduğu yanılısamanın da sebebi olmuştur. Elbette modelin bir yanılısama olduğunu ifade etmek de bir yanılısamaya karşılık gelebilir. Bu sebeple bu konunun çözümü ancak sahaya dair niteliksel bir yaklaşım gerçekleştirmekle mümkündür. Çünkü işçi olan bir babanın avukat olan kızının sosyal hareketlilik sürecini anlamaya çalışırken, söz konusu aileye ve söz konusu tarihsel dilime dair bütüncül ve ayrıntılı bir yaklaşım geliştirilmediği

taktirde, bu durum kolayca, eğitimin sosyal kökene üstünlüğü ile açıklanabilir. Ancak bu çalışmanın niteliksel bir yönelim ile elde ettiği bulgular, sosyal kökenin sadece babanın mesleği ile sınırlandırılmayacağını ve bu sebeple eğitim sürecinin hareketliliğe imkan tanırken babanın mesleği dışında sosyal kökene ait daha farklı kaynaklarından da beslenebileceğini ortaya çıkarmıştır. Bu sebeple niceliksel bir yaklaşım dahilinde gerçekleştirilen bir model, sosyal hareketlilik sürecinde yaşanan dalgalanmaların genel bir çerçevesini sunması açısından oldukça işlevsel bir öneme sahipken sosyal hareketlilik sürecinin temel dinamikleri hakkında açıklayıcılığa sahip değildir.

Bertaux ve arkadaşları (1997; 2017) ailenin sosyal hareketlilik sürecindeki rolünü incelerken aileye giren herhangi bir “sermaye girdisinin” sosyal hareketliliğe etkisinin mekanik bir işleyişe konu olmadığını ifade eder. Çünkü onlara göre her aile kendine özgü maddi, kültürel, ahlaki ve psişik kaynaklar etrafında örgütlenmiş açık bir sisteme karşılık gelir. Bu noktada bu çalışmada ise modern yaşamın bir getirisi olarak eğitim sürecinin esasında katılımcıların yukarıya doğru hareketliliğine sebep olabilecek bir imkana karşılık geldiğini, nitekim belirli katılımcıların da bu imkandan istifade edebildiğine ulaşılmıştır. Bu noktaya ilişkin ulaşılan en önemli bulgulardan birisi ise hiçbir katılımcının sosyal hareketlilik sürecinin içinde doğmuş olduğu aileden bağımsız bir şekilde ele alınmayacağı olmuştur. Bu sebeple katılımcıların eğitim sürecinden istifade ederek yukarıya doğru bir hareketlilik şansını yakalayabilmeleri, Bertaux ve arkadaşlarının da ifade ettiği gibi ailelerinin kendine özgü maddi, kültürel, ahlaki ve psişik kaynakları dahilinde mümkün olabilmıştır. Bu durumda eğitim esasen aileye giren bir “sermaye girdisine” karşılık gelmiş ve en nihayetinde bu girdinin sebep olacağı sonuçları ailenin sahip olduğu ya da olmadığı donanımlar belirlemiştir. Bu sebeple katılımcıların almış oldukları eğitim imkanı (kimi katılımcılar bu imkana da sahip olamamıştır) ailesinin toplumsal konumunun yeniden üretmesine aracılık etmiştir. Buna mukabil eğitim aracılığı ile ailesinin toplumsal konumuna görece daha iyi bir toplumsal konuma erişmiş olanların hareketlilik öyküsünde de aile yine başat bir faktör olmuştur. Aileyi sadece baba-oğul ilişkisinin sınırlılığı içinde ele almak yerine ebevenylerin, kardeşlerin ve akrabaların da dahil edildiği daha bütüncül bir çerçeve dahilinde ele alınmış olması ailenin sahip olduğu etkinliği anlamamızı

olanaklı hale getirmiştir. Sonuç olarak bu çalışmada kendisi ile görüşme gerçekleştirilen kişilerin eğitimi yukarıya doğru bir sosyal hareketlilik imkanı olarak kullanıp kullanamayacağını belirleyen en önemli etkenlerden birinin içinde bulunmuş olduğu aile olduğuna ulaşılmıştır. Ailenin sahip olduğu bu etki dört farklı başlık altında gruplandırılarak gösterilmeye çalışılmıştır.

### **3.2.1.1. Ebeveynlerin, Kardeşlerin ve Yakın Çevrenin Eğitim Sürecine Etkisi**

Oldukça başarılı bir eğitim hayatına sahip olan ve aynı zamanda mesleki yaşamının ilerleyen dönemlerinde Kayseri'nin işgücü piyasasındaki dinamizme önemli katkılar sunmuş olan bir katılımcının eğitim hayatında ailesinin önemli bir etkinliğe sahip olduğuna ulaşılmıştır. Bunun yanı sıra çocuklarının eğitim hayatında da kendi çekirdek ailesinin etkisi açık bir şekilde takip edilebilmiştir. Annesinin ilkokul mezunu bir ev hanımı babasının ise orgeneral olduğunu ifade eden katılımcı İstanbul'da iktisat eğitimi almış ve yine aynı fakültede ve bölümde iktisat üzerine yüksek lisans eğitimi alarak eğitim sürecini tamamlamıştır.

*Annem ilkokul mezunu bi kadındı ama çok akil bir insandı. Tabi bizim üstümüze titrerdi (...) E bizim tabi okula gitmemiz gelmemiz, okula devamımız konusunda titizlerdi ama o günün şartları farklı tabi. Biz mesela, ilkokulda daha, öğretmenlerimize karşı bi hata yaptığımız zaman, öğretmenlerin vereceği cezadan korkmazdık babamızın vereceği cezadan çok korkardık. (...) Mesela ben diyorum ki ilkokul dördüncü sınıfta ben, matematikle ilgili temel işlemlerin tamamını orada öğrendim. Ondan sonrakiler hep onun tekrarıdır. Veya geliştirilmesinden ibarettir. Babam askerlik mesleğini çok seven biriydi. Disipline, çalışmaya, memleket sevdasına çok düşkün bi adamdı (Katılımcı 1, Erkek, Büyük Ölçekli İşletme Yöneticisi, 75)*

Katılımcıların tamamına yakınında ilkokul eğitimlerinin eğitim yaşamlarını şekillendiren en önemli başlangıç aşamalarından biri olduğu ile karşılaşılmış ve ilkokul süreçlerini başarı ile tamamlamış öğrencilerin bütün eğitim yaşamlarında benzer bir başarıyı yakalama şansı oldukça yüksek olmuştur. Bu sebeple bu süreçte

gerek ilkökul öğretmeninin gerekse ailenin etkinliği sosyal hareketlilik sürecinin kilit öneme sahip basamaklarından birisi olmuştur.<sup>20</sup> Bahsi geçen katılımcı ilkökul hayatının ardından ortaokul, lise ve üniversite hayatında da önemli bir başarı elde etmiştir. Aynı zamanda sadece belirli bir toplumsal kesimin ulaşabilmesi mümkün olan ve hem teorik ve hem de pratik düzeyde oldukça nitelikli bir içeriğe sahip olan yüksek lisans eğitiminin bitiminde, büyük bir özgüven ile şu sözleri sarf edebilmiştir:

*Ben oradan mezun olduktan sonra Türkiye’de yönetemeyeceğim bir şirket yok gibi görüyordum kendimi (Katılımcı !, Erkek, Büyük Ölçekli Şirket Yöneticisi, 75)*

Bekleneceği üzere katılımcının çocukları da oldukça başarılı bir eğitim hayatına sahip olmuşlardır. Üç çocuğu da Kayseri’nin sadece belirli bir kesiminin ulaşması olanaklı olan bir kolejde ortaokul ve lise eğitimlerini tamamlamışlardır. Başarılı bir üniversite eğitiminin ardından yurt dışında yüksek lisans eğitimi almışlar ve Türkiye’nin sayılı şirketlerinin yönetim kurulunda yer alabilmişlerdir. Çocuklarından birisi diğer ikisine görece daha başarısız olması sebebi ile devlet üniversitesini kazanamamış ancak bu konuda da ailenin ekonomik kaynakları devreye girerek özel bir üniversitede lisans hayatını tamamlamıştır. Bu noktada bu katılımcı ile aynı kuşağa mensup ancak en küçük çocuğu hariç (açıköğretim yolu ile) hiçbir çocuğu eğitim yolu ile herhangi bir mesleki konuma erişememiş olan başka bir katılımcının ifadeleri önemli bir yere sahiptir. Katılımcının tamamlanamamış olduğu ilk okul hayatına dair ifadeleri, her iki katılımcının ailesi ve yaşam koşulları arasındaki zıtlığı açık bir şekilde göstermektedir:

*Dördüncü sınıfta çobanlara azık getirme götürme işi bendeydi. O zaman kimse yoktu işte ötekiler babamla çalışıyordu ötekiler bağla bahçe ile uğraşırdı ben de ufak olduğum için onlara azık götürüp getirirdim. Ben hayvana binerek merkebe ne lazımsa götürürdüm. O zaman merkep çoktu katır eşek onlarla yaylaya gider gelirdik. Hoca ile zıtlaşınca beşinci sınıfa geldiğimde zaten*

---

<sup>20</sup> İlkokul sürecinde ilkökul öğretmenin eğitim yaşamına etkisi, Türkiye’nin eğitim sisteminden dolayısıyla eğitim konusunda geliştirilmiş olan kamu politikalarından bağımsız bir şekilde ele alınamayacağı için bulgular bölümünün ikinci bölümün ilk başlığında konu edinilmiştir.

*yaşım doldu sonra ben de ayrıldım. Beşi okumadım. Belli bir yaşa gelince o zaman serbestti çıkabilirdin. (...) O benim zıttımaydı ben onun zıttıyaydım. Ben çoban abime azlık götürüyorum ya. Artık götürünce okulu kaybediyorum okuma şeyini. Niye gelmedin diye sorguya çekerdi. Niye gelmiyorsun zamanında saatinde (Katılımcı 15, Erkek, Çiftçi-İşçi, 70).*

İfadelerine yer verilen katılımcı bir önceki katılımcı ile aynı kuşağa mensup olsa da birbirinden farklı iki yaşam seyri ile karşılaşmaktayız. Kırsal kesimde doğmuş ve büyümüş olan bu katılımcı ilkökul eğitim olanağına sahip olmuş olsa da eğitim ile kurduğu ilişki zorunlu bir işin tamamlanması gerektiği düşüncesinden farksız değildir. Zira ailesinin de önceliği çocuklarının eğitimi değil geçimlerinin temini olmuştur. Bir önceki katılımcıda olduğu gibi bu katılımcının çocuklarının eğitim süreci de kendi eğitim sürecine benzer bir şekilde seyretmiştir. Araştırma sahası katılımcının oğlu ile de bir mülakat yapmaya imkan vermiş ve babasının eğitim süreci ile kendi eğitim sürecinin benzerliğini bizzat kendi ifadeleri ile şu şekilde ifade etmiştir:

*Babam 77'de Arabistan'a gitti ben o zaman ilkokula başlamamıştım babam gittiğinde ben 6 yaşındaymışım. Babam gittikten bir yıl sonra ilkokula başladım. İlkokula başladım bazı sağlık nedenleri dolayısıyla okula gidemediğim için ilk yıl tekrarlamak zorunda kaldım. Birinci sınıfta benim kafamın arkasında bir yara çıkmıştı. Aslında bu yarayı daha küçükken olmuş eskiden böyle çok yara çıkardı tedavi tam olarak yapılmazdı kısıtlı imkanlarla. Doktora gittiğimizi de hatırlamıyorum ama iğne vurulduğunu hatırlıyorum o da iğneyi de vuran mesela iğne vurma eğitimi almış birisi vuruyordu öyle bir diploması falan yoktu (Katılımcı 16, Erkek, İşçi, 51).*

Katılımcının babasının köyün ileri gelen toprak sahiplerinden olmaması, tarım ve hayvancılık ile meşguliyetlerinin ise ancak kendi geçimlerinin teminini sağlayacak kadar olması sebebi ile evlilik süreci sonrasında alternatif meslek kollarına yönelmesi gerekmiştir. Katılımcının yaşadığı dönem Türkiye’de Suudi Arabistan ve Almanya’ya yoğun bir işçi göçünün olduğu bir döneme karşılık gelmesi sebebi ile söz konusu ülkelerde çalışmak için başvuruda bulunmuştur. Suudi Arabistan’dan kabul almasının

ardından yukarıda bahsi geçen çocuğunun ilk okul sürecinden askerlik sürecine kadar Suudi Arabistan'da kalmıştır:

*Babamın boşluğunu doldurmaya çalışırdık. Babam yazları ara ara gelip buradan uygun bağ bahçe alıyordu. Bir de traktör almıştı. Birkaç aşağıda iki tane ineğimiz olurdu onlara bakılırdı traktörle bazı komşuların başka köylülerin işini falan görürdüm oraya giderdim (Katılımcı 16, Erkek, İşçi, 51).*

Katılımcı sağlık problemlerinin çözümü için yeterli imkana sahip olmamaları sebebi ile eğitim yaşamının henüz ilk yılını olumsuz bir şekilde tecrübe etmiş ve birinci sınıfı tekrar okumuştur. Eğitim yaşamı babasının yokluğunda onun rollerini de üstlenmesi ile geçen katılımcının aynı zamanda annesinin de eğitim yaşamları için özel bir ihtimam göstermediği ile karşılaşılmıştır. Bu noktada araştırmanın ulaştığı en önemli bulgulardan birisi çocukların eğitim aracılığı ile daha iyi bir toplumsal konuma erişmelerinde katılımcıların annelerinin ciddi bir etkiye sahip olmalarıdır. Bu durumun tespiti ise katılımcı 16 ile aynı mahallede yaşayan ancak eğitim yolu ile yukarıya doğru sosyal hareketlilik yaşamış olan bir katılımcının araştırmaya dahil edilmesi ile mümkün hale gelmiştir. Hali hazırda Kayseri'nin sayılı Anadolu liselerinden birinin yöneticiliği ile meşgul olan bu katılımcının babası da diğer katılımcının babası gibi çalışmak için Suudi Arabistan'a gitmiş olsa da eğitim yaşamında annesinin önemli bir etkinliği olmuştur. Katılımcının annesinin, eşi yurt dışındayken çocuklarının eğitim yaşamına mani olacak ekonomik engellere aşmak için gösterdiği çaba bu durumu özetler niteliktedir:

*Benim küçük oğlan kaldı. Yok. Şuraya inecek parası yok. Vardım komşuya bi büyük çeyrek ver dedim. Hemen aldım. Oğlum onunla kazandı. Onun bir büyüğü imtihana gidecek. Dershaneye yazılacak. Başka bi komşunun gelini yeni geldi. Duvağı yeni açıldı. Şerife ha bir şu gremseyi ver dedim. Onu aldım. 14'e mi yalan olmasın bozdurdum. Onunla dershaneye yazıldı. Dölkü (bir sonraki yıl) sene oğlum nohuta gitti. 28 gün çalıştı. Onu ödedi (Katılımcı 20, Kadın, Ev Hanımı, 68).*

Babanın yokluğunda annenin gösterdiği azmin yanı sıra akrabalar da eğitim yaşamının kırılma anlarında önemli bir belirleyiciliğe sahip olmuşlardır. Hatta bu etki dönemin yerel yönetimlerinin de katılımcının eğitim yaşamına maddi kaynak sağlaması ile sonuçlanmıştır. Katılımcının dayısı yeğenin çok başarılı olmasına rağmen ekonomik yetersizlikler sebebi ile üniversite sınavına hazırlanmak için dershaneye gidemeyecek olması üzerine dersane ücretinin yarısını kaymakamdan talep etmiştir.

*Bizim A. Ö. dayımız vardı. O bizim önümüze düştü, dedi bu çocuk okuyacak. Çünkü şöyle; liseye gidiyor bakıyor başarılı hep takdir teşekkür. Sonra kaymakama gittik, dersane parasının yarısını da o ödedi (Katılımcı 20, Kadın, Ev Hanımı, 68).*

Aynı mahallede yaşamalarına ve babaları aynı işle meşgul olmasına rağmen iki farklı sosyal hareketlilik sürecine sahip olan komşu çocuklarının sosyal hareketlilik sürecinde annelerinin ve yakın akrabaların etkinliği, eğitim sürecinde sosyal kökenin etkisi için önemli bir temsiliyet gücüne sahip olmuştur. Bu noktada Blau ve Duncan'ın eğitimin sosyal hareketlilik için etkin bir araç olduğu söylemi doğrulansa da eğitimin söz konusu etkinliğinin sosyal kökenden bağımsız bir şekilde gerçekleşmediği açığa çıkmıştır. Üstelik katılımcının borç istemiş olduğu komşunun yukarıda ifadelerinde yer verilen Katılımcı 16'nın annesi olması, sosyal hareketlilik sürecinde ailenin ekonomik kaynaklarından ziyade ebeveynlerin motivasyonlarının ve sahip oldukları sosyo-kültürel donanımların daha etkin bir rol oynamış olduğuna işaret etmiştir.

Annenin ve yakın akrabaların yanı sıra kardeşlerin birbirlerinin eğitim süreçlerine ilgileri ya da ilgisizlikleri de çocukların eğitim sürecinde önemli belirleyene sahip olmuştur. Kardeşlerin birbirlerinin eğitim yaşamına etkisi, sahip oldukları bilgi donanımını kardeşlerine de aktarmakla sınırlı kalmayıp ekonomik katkılar yolu ile de gerçekleşmiştir:

*Benden küçük kardeşim diş hekimi oldu. Şuan İstanbul'da. Diş polikliniği var orada. O özel okulda okudu. Mesela onun eğitimini tamamen ben finanse ettim. Ben o zaman iş hayatındaydım. (...) O kadar çok başarılı değildi. O biraz haylaz bi tipti. Liseyi bitirdi çat pat. Biraz da belki ikinci küçük erkek çocuğu*

*olduğu için şımartılmıştı biraz. İşte üniversite çağına gelince o zaman özel üniversite gidiyim dedi. O zaman iktisadi idari bilimler akademiler var, özel, onlar ucuz. Bi de diş hekimliği var ve eczacılık var. Bu diş hekimliğini istedi. Diş hekimliği de pahalı. Babam dedi ki ben oralarda okutamam benim param yok. Okuyorsan iktisadi bilimlerde oku. Dedim ki baba yok ben onu finanse ederim sen onu kafana takma. Nitekim isabet olmuş, çok iyi bi diş hekimi oldu onu da söyleyim yani. Bugüne kadar onun yaptığı işlerden bir kere de memnun değilim diyen yok nitekim. Onun için de şu anki poliklinikleri müşteri konusunda hiç sıkıntı çekmez (Katılımcı 1, Erkek, Büyük Ölçekli İşletme Yönetici, 75).*

Kız çocuklarının henüz eğitim hayatına katılımın yaygınlaşmamış olduğu bir dönemde kardeşinin okuma ve yazmaya merakı karşısında bir abinin sergilemiş olduğu tutum da bu duruma örnek olarak gösterilebilir:

*Ben okula gitmeden benim okuma merakımı küçük abim böyle dikkat ederdi. Yani gitti a b c diye bir alfabe aldı geldi. Harflerin yazılı olduğu bir defter. Erkek çocuklar gidiyordu o zaman. Abim benim merakıma bakmış; okuyayım diye bulduğum yazıya, çabaladığım, hiç unutmam abim renkli renkli kırmızılı bir alfabe kitabı getirdi. Ben oradan çabalaya çabalaya çözdüm. Okula gitmeden (Katılımcı 22, Kadın, Ev Hanımı, 48).*

Kardeşlerin yanı sıra içinde bulunulan sosyal çevrenin de eğitim yaşamına olumlu ya da olumsuz etkileri sosyal hareketlilik sürecinin önemli bir belirleyeni olmuştur. Bu sebeple katılımcılar çocuklarının gelecekleri için daha geniş bir ufka, daha nitelikli bir eğitim hayatına ve içinde buldukları sosyal çevrenin muhtemel olumsuz etkilerinden çocuklarını korumak için daha farklı bir çevreye taşınmışlardır. Doğrudan çocuklarının eğitim yaşamını düşünerek taşınmamış olsalar dahi taşındıktan sonra maruz kaldıkları sosyal ağlar, çocuklarının geleceği için önemli bir rol model imkanına sebep olmuştur. Ya da ekonomik kaynaklar seferber edilerek çocuklarının özel bir okulda eğitim almasını ve bu yolla daha farklı bir çevreye sahip olmalarını sağlayabilmişlerdir.



*Bizim sülalede okuyan kimse yok mesela. Var pardon benim devlet hastanesinde çalışan biri var. O nasıl okuttu sence? Nasıl okuttu? Çocuklarını uzaklaştırdı bizden hep. Onlar Erkilet'e taşındı (Katılımcı 4, Erkek, Vasıflı İşçi, 40).*

*Benim buradan tayin isteme sebebim Kayseri'ye gitmemdeki en büyük faktör oğlum. Ben buradan gittiğimde oğlum 5 yaşındaydı. İlkokulu kesinlikle büyükşehirde okumalı diye düşündüm. Hani şöyle bakıyorsun kimin çocuğu geliyor. Hakimin savcının çocuğu, kaymakamın çocuğu. Büyükşehir daha farklı imkanlar sunuyor. Diyeceksin ki Yahyalı'dan da tıp fakültesini kazanan olmamış mı olabilir ama çok nadir. Daha iyi imkanlarda eğitim alsın diye gittim Kayseri'ye iyi ki de gitmişim. Şimdi mesela tıp fakültesini kazandı ama beğenmiyor. Yahyalı'da okusaydı tıp fakültesini kazansaydı: Ooo gözü orada olurdu. Şimdi beğenmiyor eleştirel bakıyor her şeye. Bakmakta fayda var keşke biz de öyle baksaydık (Katılımcı 8, Erkek, Yönetici (MEB), 48).*

*İşte Ankara'da olmanın da çok etkisi var. Kayseri Yeşilhisar'da kalsaydım okumazdım okutamazdı babam beni. Ankara'ya çıkmak devlet dairesinde çalışmak (aşçı) üniversite mezunlarının arasında olmasını sağladı. Hem cemaat ortamında hem de iş kurumunda. Mesela babamın ustabaşısı hem üniversite mezunu hem de kızını okutuyor. Babam için çok güzel bir örnek. Benim kızım da okuyabilir düşüncesi oluşuyor onda (Katılımcı 11, Kadın, Öğretmen, 38).*

*İlkokulda da iyiydi zaten durumu. Beşinci sınıftan mezun olurken hocası dedi ki: Durumu iyi burası ne olsa dedi köy okulu sayılır dedi. Mimar Sinan'da okudu ilkokulu. Hani ben nasılsa iyiyim der ders çalışmaz dedi. Araya kaynar gider dedi ama iyi bir okula verirseniz dedi hani bu çocuk okur dedi. Sonra bir akrabamızın kızının gittiği özel bir okul vardı, memnun olduğunu söylemişti. Ortaokul için biz de oraya yazdırdık. Oradan da gerçekten memnun olduk (Katılımcı 22, Kadın, Ev Hanımı, 48).*

Yukarıda sunulmuş olan her bir beyan, bütün katılımcıların eğitime erişim imkanına sahip olmasına mukabil bu imkanın yukarıya doğru sosyal hareketlilik için bir işlevsellik kazanabilmesinin, katılımcıların ailelerinden bağımsız bir şekilde kavranamayacağını göstermiştir. Toplumsal tabakaların hiyerarşik sıralamasında daha üst bir konumda olan ailelerin çocuklarının, buldukları konumları korumaları ya da yukarıya doğru hareketlilikleri için, eğitimin sunduğu imkanları fırsata çevirmiş oldukları kolaylıkla gözlemlenebilmiştir. Buna karşın bu ailelere görece sosyo-ekonomik açıdan daha düşük toplumsal konumu işgal eden ailelerin çocuklarının da eğitimi yukarıya doğru fırsata çevirebildikleri gözlemlenmiştir. Nicel bir tasarıma sahip olan bir araştırma kapsamında, bu iki farklı gözlemden hareketle, kolaylıkla eğitimin sosyal kökenden çok daha güçlü bir hareketlilik aracı olduğu yönünde bir yorum geliştirilebilir. Ancak bu araştırmanın sahip olduğu niteliksel tasarım ile aileler sadece sosyo-ekonomik kaynakları ya da ebeveynlerin mesleki konumları (özellikle babanın) çerçevesince değerlendirilmemiştir. Böylece söz konusu dinamiklerin dışında, ev hanımı olan annenin, kardeşlerin ve yakın akrabaların da eğitim sürecinde önemli bir etkinliğe sahip olduğuna rastlanmıştır. Söz konusu sosyal etkenlerin katkısından yoksun olan katılımcılar, eğitime erişim imkanına sahip olsalar dahi eğitim yolu ile yukarıya doğru bir sosyal hareketlilik sürecine sahip olamamışlardır.

### **3.2.1.2. Aile İçi İlişkilerin Eğitim Sürecine Etkisi**

Katılımcıların eğitim yaşamını etkileyen en önemli etkenlerden bir diğeri ise aile içi ilişkileri olmuştur. Bir katılımcının köyden kente yaşadıkları göç tecrübesi, beraberinde sosyalleşme problemlerini de getirirken aynı zamanda aile içinde yaşadığı problemler de eğitim yaşamında önemli hasarlara yol açmıştır. Sahip olduğu problemler eğitim sürecinde maruz kaldığı arkadaş zorbalığı ile beraber katmerlenerek artmış ve ciddi davranış bozukluklarına evrilmiştir. Sekiz yıllık ortaokul eğitimini birinci ve yedinci sınıfı tekrar okuyarak on yılda tamamlamış ve ortaokul eğitiminden sonra eğitim hayatına devam etmeyip, iki yıl sonra evlenmiştir:

*Biz işte buraya geldiğimde ikiye geçmiştim. Ama baktılar yani ben hiç iyiye gitmiyorum beni tekrar bire aldılar. Parmak kaldırmaya korkuyorum. Hoca kızacak mı dövecek mi? Sonra geri annemle konuştular tekrar bire aldılar.*

*Sonra birden devam ettim. Hani mesela böyle arkadaşlarım yoktu. Hiç arkadaşım olmadı. Bir de hep dışlardı dalga geçerlerdi. Ben böyle gözümü böyle çok kırpardım. Dalga geçerlerdi benimle. Biri yaklaşınca vuracak zannederdim elimi şöyle yapar (ani bir ürpermeyle elleri ve kolları ile yüzünü kollayarak geriye doğru çekiliyor) korkardım. Onunla çok dalga geçerlerdi gelip böyle vuruyormuş gibi yaparlardı. (...) Annem babamın da öyle gelip ilgilenme falan filan yok. Babam pek vurmazdı da annem döverdi bizi annem daha çok döverdi. Annem babama sinirlenirdi hep sinirini bizden alırdı. (Katılımcı 26, Kadın, Ev Hanımı, 34).*

Hali hazırda herhangi bir işle meşgul olmayan ve babasının emeklilik maaşından başka bir gelire sahip olmaksızın babası, eşi ve iki çocuğu ile birlikte babasının evinde yaşayan bir diğer katılımcı ise okulda öğretmeninden gördüğü şiddete ek olarak ailesinin eğitim yaşamına etkisini şu cümleler ile ifade etmiştir:

*Yani hiç hiç iyi değildi okulla aram benim. Hiç iyi olmadı ders çalışmayı sevmezdim. Hocam beni döverdi derste topuklu ayakkabı çok fırlatırdı o zamanlar çok döverlerdi birde. (...) Annem babam ilgilenmezlerdi. Bir de evde sürekli kavga dövüş olurdu bu durumdan da kötü etkilenirdim. Annem zaten okuma yazma bilmiyor bana yardımcı olamadı, babamda zaten hep çalışıyor (Katılımcı 28, Erkek, İşsiz, 32).*

Anne ve babasının evlilik süreci ilerleyen yıllarda boşanma ile neticelenen bu katılımcıya ek olarak yine aile içi geçimsizliğin yoğun bir şekilde yaşandığı bir katılımcının, liseye geçiş sınavına geç kalması üzerine sınavı giremeyecek olacağı için değil, babasının bu duruma göstereceği tepki sebebi ile büyük bir endişe içinde olduğunu ifade etmesi, eğitim ve aile arasındaki ilişkiyi gözler önüne seren dikkat çekici bir veri olarak karşımıza çıkmıştır:

*Yani yemek tuzsuz olmuş kavga yemek sulu olmuş kavga. Zaten 2005'ten sonra falan annem de bir hastalık çıktı daha kötü oldu yatak döşek yataardı. Akdeniz anemisi hastalığı koydular o zaman o hastalık olunca her yerinde ağrı oldu. (...) 8 sınıftaydım. O zaman sınav vardı işte, OKS. Zaten kendimiz gidiyoruz.*

*Pazar günü babam çalışıyor çalışmıyor. O zaman bize anne baba okul olarak yardımcı olamazdı. Mesela babam benim toplantıma hiç gelmedi istese gelirdi her şey kendi elinde öyle düşün şuradan gelip geçerken uğrayabilirdi mesela ama gelmezdi. İşte o sınavımız var o pazar günü. Sınavın saatine de bakmıştım ama işte unutmuşum. Bir baktım saat ondaymış. Baktım saat ona geliyor sonra gittim otobüse bindim. Yalvardım hocaya işte hocam saati bilmiyordum diye. Bir dakika geciktim ama hoca dedi ki işte on beş dakikadan sonra alınmıyor ama yalvardım yani babam kızar diye yalvardım. (Katılımcı 14, Erkek, Vasıflı İşçi, 30).*

Bu katılımcının babasının sahip olduğu tutumun tersine çocuğu ile yaşadığı problemler karşısında daha farklı bir tutuma sahip olan bir katılımcının ifadeleri de yine ebeveynlerin çocukları üzerindeki muhtemel etkileri için önemli bir yere sahiptir:

*Yirmi iki yaşında bir çocukla aynı evde yaşamak o kadar zor ki. (...) O çok sert geliyorsa sen sus. Orayı terk et. Benim oynadığım futbol o kadar çok etkili oluyor ki. Kitap oku dijital platformlarda. Sürekli burada kalmaktansa. Evde var kitaplarım okulda var kitaplarım. Bazen arabaya da koyarım. Onlar çok etkili oluyor. (Katılımcı 8, Erkek, Yönetici (MEB), 48).*

Uzun süreli aile içi geçimsizlik olsun ya da olmasın bütün ailelerde dönem dönem maruz kalınan ilişki problemlerinin olduğu gözlemlenmiştir. Ancak bu problemlerin çözümünde ebeveynlerin tepkilerindeki farklılaşma çocukların geleceği arasındaki farklılaşmanın da önemli bir belirleyeni olmuştur.

### **3.2.1.3. “Kayıp Nesil”in Geri Dönüşü**

Araştırma sahasından elde edilen en belirgin bulgulardan birisi de katılımcıların cinsiyetleri sebebi ile eğitimi bir sosyal hareketlilik aracı olarak kullanamamış olmalarıdır. Bu doğrultuda katılımcıların pek çoğu kız çocuklarının okutulmasına karşı karşılaşmış oldukları direnç sebebi ile okula gönderilmediklerini ya da eğitim süreçlerinin kesintiye uğradığını ifade etmiştir. Nitekim bu durumun bir sonucu olarak; araştırmanın örneklem seçimi gerçekleştirilirken 1965-1979 kuşağına mensup kadınların çok küçük bir azınlığı dışında genel olarak ev hanımı ve bunun

dışında küçük bir azınlığın da vasıfsız işçi olarak yaşamlarını sürdürüyor olduğu gözlemlenmiştir. Bu kuşağına mensup bir kadının “biz kayıp bir nesiliz” ifadesi araştırma sahasındaki bu resmin veciz bir ifadesi olmuştur. Esasen bu durum sadece bu kuşağına mensup kadınlarda gözlemlenmemiştir. Bu kuşakta ve bir önceki kuşakta ailenin etkisi ile gelişen bu duruma, bir sonraki kuşakta ise kamu politikalarının neden olduğu kısıtlamalar da eklenmiştir. Bu problem kadınların erkek katılımcılara nazaran yukarıya doğru sosyal hareketlilik sürecini engelleyen toplumsal bir faktör olarak karşımıza çıkmıştır.

*Evet annem köyde hiç okula gönderilmemiş kızlar okumaz düşüncesiyle. Dedem aslında çok iyi bir insan ama annem o konuda dedemi affeder mi bilmiyorum ama kızlar okumazmış işte bizim köyde. Annem akranları okula giderken işte onların peşinden gitmiş okulun camından falan izlemiş. Annem bana anlattığında çok böyle içim yaralanır (Katılımcı 10, Kadın, Avukat, 52).*

*Bir de okul zaman kaybı olarak görülüyor (Katılımcı 19, Kadın, Vasıfsız İşçi, 52).*

*Okuma yazma seferberliği açıldı o zaman ben 10 yaşında mıydım 11 yaşında mıydım? Sonra o gidemediğim okula gitmiştim okuma yazma seferberliğinde. 15 gün okuma yazmaya gittim. Orada öğretmen benim okuduğuma baktı dedi ki seni dedi götüreyim ilkokula yazdırayım seni ilkokuldan başlatalım dedi. Sonra kadın beni götürecekti yazdıracaktı yok dedim benim annem babam benle dövüşüyor. Ben yazılmam dedim beni göndermezler okula dedim. Sınıftakiler yaşı çok büyük kadınlar ben küçüğüm ama okuyorum. Seni ikiden üçten başlatırım dedi hatta müdüre götürdü beni. Sonra beni okula yazdıracak deyince on beş gün devam edebilmiş oldum. Hâlbuki en azından 45 gün tamamlasaydım bir yere geleceğim yani. Baktılar ki orada ben okula yazdıracaklar okul orada kaldı. Ben şimdi oradan aldığım şeyle Ali ata bak İpek ip atla onları belledim ben onları birleştire birleştire... Abimin aldığı alfabe kitabın bana çok faydası oldu (Katılımcı 22, Kadın, Ev Hanımı, 48).*

İlkokul eğitimini alabilmiş kadın bir katılımcının derslerinin çok iyi olmasına rağmen ortaokul eğitimine neden devam etmediği sorulduğunda, bir köy okulunda öğretmen olma hayali olmasına rağmen bunu nasıl gerçekleştirebileceğine ya da bu hayalin gerçekleşmesi ihtimaline ilişkin bir tasavvura sahip olmadığına rastlanmıştır. Aksine ilkokul eğitimini almış olmak onun için pek çok kişinin ulaşamamış olduğu bir sevinç kaynağı olmuştur.

*Babam ben ilkokulu bitirdikten ilkokul öğretmenimle karşılaşmış yıllar sonra. O kadar yıl geçmiş unutmamış beni. O kızı okutmadın o kız okuyacak kızdı demiş (Katılımcı 21, Kadın, Ev Hanımı, 49).*

*İşte okumak nasıl bir şeyse... İlla okuyacağım gideceğim öyle bir şey hatırlamıyorum. Aslında benim bir köy okulunda öğretmen olmak hayalim vardı ama işte kimse okumuyor. İlla okuyacağım diye bir şey yok. Okumak çok uç geliyordu bize galiba. Yani ilk okula başta göndermedikleri için ağlamıştım sonra göndermişlerdi beni ama ilkokul bittikten sonra ortaokula gidiyim dememişim (Katılımcı 21, Kadın, Ev Hanımı, 49).*

Katılımcıya hayalini gerçekleştirebilecek bir tasavvura dahi sahip olamayışının nedenlerini anlamak amacı ile sorulan soruların ardından sosyal çevresinde ona rol model olacak kimsenin bulunmadığını ifade etmesi, eğitim yaşamında sosyal çevresinin etkisini bir kez daha ortaya çıkarmıştır:

*Benim zamanımda mahallede liseye giden ortaokula giden hiç kız yoktu. Bizden bir sene sonra mı iki sene sonra mı İmam Hatip lisesine iki kız gitmişti bizim köyden. Yedi kız vardı dediler toplamda ilk imam hatibe başlayan böyle sayılı. İki kişi de bizim köyden vardı (Katılımcı 21, Kadın, Ev Hanımı, 49).*

Ayrıca hayalini kurduğu mesleğin bir köy okulunda öğretmen olmak olması da sosyal çevresinin katılımcının ufkundaki önemini bir kez daha ortaya çıkarmıştır. Çünkü çevresinde meslek sahibi olarak görmüş olduğu tek kadın grubu okulundaki öğretmenler olmuştur.

Toplumsal cinsiyet temelli eğitim problemi ile Kayseri'nin merkezi bir mahallesinde (Düvenönü) doğup büyümüş olan başka bir görüşmede de karşılaşılmıştır. Bu problem burada civar ilçelere görece daha hafif seyretmiş olsa da katılımcının üniversiteye gidememesi ile sonuçlanmıştır. Lise eğitiminin ardından çok istemesine rağmen abisi şehir dışında okumasına müsaade etmeyince, bundan sonra eğitim hayatına devam edemeyeceği düşüncesi ile evlenme kararı almıştır.

*İyiydi derslerim, takdirlik teşekkürlük bir öğrenciydim. Kız meslek lisesine gittim. (...) Babamın amcasının kızı da oraya gidiyordu. Biraz onlar ikna ediyor gibi oldu annemi babamı. Geneli de hep kızdan oluşan bir okul olduğu için daha rahat olur dediler. Normalde ben istememiştim aslında normal düz bir liseye istemiştim. Vallahi bir öğretmenlik vardı diyeyim aklımın ucunda. Meslek lisesinde benim branşım giyimdi giyim hocam beni çok şey yapardı. O zaman o da çok istemişti benim o branşın öğretmeni olmamı. Ama Kayseri'de yoktu o bölüm. Rahmetli babam o zaman bir şey demedi ama abim kız kardeşlerini koruyarak hayır dedi gidemezsin okuyorsan Kayseri'deki okullarda okuyabilirsin dışarıda okuyamazsın dışarıda okuma olayı olmaz dedi. (...)Sonra evlendim. Üniversite başvuru formunu doldurdum yine de üniversite puanım yetiyordu ya. Hatta nişanlandığım zaman hocalara haber gönderdiğim zaman hocalarım şok geçirmişti okuyacak çocuk nasıl evlenir diye (Katılımcı 18, Kadın, Operatör İşçi, 51).*

Katılımcının esnaf olan dayısının erkek çocuklarının eğitim aracılığı ile toplumsal konularında hareketlilik imkanına sahip olmalarına mukabil bu konuda örnek gösterebileceği kadın bir yakını olmamıştır. Bu sebeple ailelerin kız çocuklarını okutma konusundaki yargılarında çevrenin etkisi önemli bir role sahip olmuş ve bu durumun yeniden üretilmesine aracılık etmiştir. Dolayısıyla bu konuya dair farklı bir karar alabilmek, gerçekleştirmesi güç bir durumu karşılık gelmiştir:

*Yok hiçbiri okumadı. Liseyi bitirdiler. Bizim zamanımızda şöyle diyeyim kız çocuğu okuması çok nadirdir çok. Ben eğer okusaydım bir ilki başarmış olacaktım ama başaramadım. Çevremde vardı mesela çevremde nasıl vardı? Kız olarak yoktu. Erkek olarak vardı yani. Mesela dayımın iki oğlu vardı. ikisi*

*de Adana'da Çukurova mezunu biri orada öğretim görevlisi. Dayım hububatçıydı şu an emekli. Diğeri de devlet istatistikte müdür yardımcısı. (...)* Pişman mısın pişmanım hayatta en çok pişmanlığım nedir diye soracak olursan o zaman abime falan şey yapıp gidebilirdim yani. Babam arkamda durup (Katılımcı 18, Kadın, Operatör İşçi, 51).

Öte yandan belirli toplumsal kesimler için eğitim kararının içinde bulunduğu sosyal çevre ile bir mücadeleye girmeksizin yaşamın doğal seyrinde elde edilen bir kazanım olduğu ile de karşılaşılmıştır. Bu bağlamda erkek katılımcıların kadın katılımcılara nazaran eğitimin sağladığı olanaklardan daha fazla yararlanabildiği gibi farklı ailelere mensup olan kadınlar arasında da benzer bir kıyas yapılabilmiştir. Bu bölümden bir önceki bölümde konu edinilmiş olan bir katılımcının kız kardeşlerinin ve kız çocuklarının eğitim ve meslek yaşamlarına dair vermiş olduğu bilgiler, kadınların eğitim konusunda maruz kaldıkları yoksunluğun esasen büyük oranda içinde bulunulan ailenin yaklaşımına göre şekillendiğini açık bir şekilde göstermiştir.

*Kız kardeşim, o da çok başarılıdır. Hastalık derecesinde titiz bi tip. O da tıp mezunudur. Dahiliye mütehassısıdır. Aynı zamanda nefrologtur. (...)* Dördüncü de Ankara'da yaşıyor şuan da. Orta mektebi bitirdikten sonra kız enstitüsüne gitti. O da orda çok başarılı oldu. Yani kız enstitüsünde dikişte yemekte mükemmel (Katılımcı 1, Erkek, Büyük Ölçekli İşletme Yönetici, 75).

*Oğlum İstanbul Üniversitesi İngilizce işletmeyi kazandı o orda okudu. Ortanca kızım o kadar başarılı değildi o Bilkent'te okudu. Onu paralı okuttuk. (...)* Üç yıl okudu orda. Sonra bankacı oldu. Küçük kızım da okulu bitirdikten sonra evvela işletme ihtisası Uluslararası İlişkiler bölümünde okudu. Yüksek lisans için X. Üniversitesi (yurt dışında bir üniversite) var oraya gitti orda da çok başarılı oldu. Hatta yüksek lisansını asistan olarak tamamladı aşağı yukarı. Dekan onur öğrencisi olarak mezun oldu (Katılımcı 1, Erkek, Büyük Ölçekli İşletme Yönetici, 75 ).



Ancak katılımcıların önemli bir kesimi mahrum kaldıkları eğitim hayatının, dolayısıyla eğitim aracılığı ile ulaşmayı umdukları geleceğin özlemi içinde olmuşlardır. Bu yoksunluk hali aynı zamanda evlilik süreçlerinde de devam etmiştir:

*Ama şu an tekrar doğsan ne yaparsın dersin okurum derim. Hayatımda en çok istediğim en azından bir lise mezunu olmaktı. Ama aslında istesem lise mezunu olurdum şimdi yine olurum aslında da şeyim tükendi mücadele isteğim tükendi yani hayat yordu beni. Mesela azimle ehliyet aldım araba kullanmayınca hevesim kırıldı. Eşim engel oldu çünkü ailede ailesinin kökeninde var. Yani ben orada her yönüyle sudan çıkmış balığa döndüm (Katılımcı 22, Kadın, Ev Hanımı, 48).*

Kalaycıoğlu ve arkadaşlarının Ankara kent merkezi ölçeğinde gerçekleştirmiş oldukları sosyal hareketlilik araştırmasında ulaşılmış oldukları gibi (Kalaycıoğlu ve diğerleri, 2006: 188-196) Kayseri’de de kadınların sosyal hareketlilik sürecinde toplumsal cinsiyet temelli eğilimlerin önemli bir rolü olduğuna ulaşılmıştır. Yukarıda pek çok katılımcının ifadeleri dahilinde aktarılmaya çalışılan söz konusu cinsiyetçi yönelimin, yine katılımcıların ifadelerinden hareketle günümüzde etkinliğini yitirdiğine rastlanmıştır. Söz konusu etkinliğin yitimine sebep olan en önemli etkenlerden birisi ise bahsi geçen cinsiyetçi yönelimin mağduruyetini yaşamış olan kadınlar olmuştur. Bu doğrultuda *kayıp neslin geri dönüşü* ile ifade edilen bu durum araştırma sahasında ulaşılan en dikkat çekici bulgulardan birisi olmuştur. Bir katılımcının, mensup olduğu kuşağın kadınlarını yaşamlarını kaybeden bir nesil olarak adlandırmış olması, kadın katılımcıların mesleki konumları söz konusu olduğunda makul bir saptama olarak kabul edilebilmesine mukabil esasen kaybolan nesil, onların çocuklarının yaşamında yeniden ortaya çıkmıştır. Nitekim bahsi geçen evlilik yaşamlarında da maruz kaldıkları türlü zorluklara rağmen çocuklarının eğitime özel bir ihtimam göstermişler ve kendi deneyimleyemedikleri eğitim yaşamını çocuklarının başarılı bir şekilde tecrübe etmeleri için ciddi bir çaba göstermişlerdir:

*Annem akranları okula giderken işte onların peşinden gitmiş okulun camından falan izlemiş. Annem bana anlattığında çok böyle içim yaralanır. Çocukken işte yapamamış bunu ama daha sonra bizlerle mesela ben ders çalışırken annem*

*okuma yazma falan bilmiyor ama işte matematiği falan kafadan yapıyor o kadar çok yetenekliydi ki el becerileri falan her şey. Benim derslerim de yine bana en çok yardımcı olan bi annemdi (Katılımcı 10, Kadın, Avukat, 52).*

Bu doğrultuda annelerin eğitim düzeylerinden bağımsız bir şekilde sahip oldukları donanım, çocuklarının yaşamı üzerinde önemli bir belirleyiciliğe sahip olmuştur. Eğitim hayatından mahrum kalan bir diğer katılımcı, kız çocuklarının ilerleyen yıllarda çalışma hayatında bulunmayı tercih etmeseler bile eğitimi sürecini tamamlamış olmalarına özel bir önem verdiğini ifade etmiştir. Aynı zamanda çocuklarının eğitim hayatına, ekonomik olarak da destek vermek amacıyla çalışmaya başlamış ve kızına vermiş olduğu telkinlerle eğitim hayatında önemli bir etkiye sahip olmuştur:

*Sonrasında lise dönemi başladı orada iki yıl üst üste kalınca dışarıdan bitirdi sonra liseyi. Sonrasında üniversite sınavına hazırlandı şu an özel bir üniversiteye başladı. Dışarıdan okuduğu için kendisine güveni yoktu. Liseyi de bitiremedim üniversitede okuyamam öyle bir şeyi vardı kendine özgüveni yoktu. yani yaparsın kızım dedim. Zaten açık liseye de ben yazdırmıştım zorla. Çok kısa bir sürede iki yılda mı falan tamamladı yani. Ondan sonra üniversite sınavına girdi. Sonra son tercihi geldi biraz geldiğinde şey oldu ama sonra kendisi de sevdi sonra. O zaman mesela özel bir üniversiteydi %50'si burslu diye biliyorduk sonra ikinci senede %75 burslu olduğunu anladık bir yanlışlık olmuş sonra bize iki yılın ücretini ödediler sonra biraz daha güven geldi kızıma. Biraz daha sonra alıştı, biraz daha özgüveni geldi kendine. Üniversiteyi bitirdi şimdi KPSS'ye hazırlanıyor (Katılımcı 18, Kadın, Vasıfsız İşçi (Operatör), 51).*

Yirmi yedi yıllık evlilik hayatının boşanma ile sonuçlandığı başka bir kadın katılımcı ise çocukları için özel bir kurumda işçi olarak çalışmaya başlamış ve çocuklarına sunduğu ekonomik desteğin yanı sıra eğitim süreçleri ile de yakından ilgilenmiştir. En küçük çocuğunun halihazırda okuyor olduğu liseyi kazanabilecek puana sahip olmamasına rağmen göstermiş olduğu çaba ile meşru bir şekilde alternatif yolların geliştirilebilmesine aracılık etmiş ve çocuğunun kaydını bahsi geçen okula

yaptırabilmiştir. Bu ilginç hikaye annenin çocuklarının eğitime dair sahip olduğu motivasyonu güçlü bir şekilde izah etmektedir:

*Aslında yüzdilik dilimi tutmadı. Ama biz oranın gelmesini çok istedik. Vardım müdürüne konuştum dedim ki hocam ben dört çocuğumu da bu okuldan mezun ettim beşincinin de buradan mezun olmasını istiyorum dedim. O zaman dedi ki abla sana bir yol göstereyim beşincinin buradan mezun olmasını istiyorsan. Bir hat grubumuz var on iki gün kaldı. Sınavı var on iki gün sonra sınav olacak bu on iki günde çocuğu hazırlayın sınava girsin kazanırsa alırız. Hatla hatla ilgili bir sınıf açacağız Bu bir sınıfa sınavla öğrenci alacağız. Peki ne yapacağız hocam dedim işte falan yerde medresede Mustafa hocamız var. O Mustafa hocaya gideceksin orada sen diyeceksin ki hat grubuna benim oğlum gidecek ne gerekiyorsa bunu ver diyeceksin oradan tarifini alacaksın. Çocuğu aldım gittim oraya. Oradan eksiklerini Mustafa Hoca'dan kalemini boyasını kağıdını ne gerekiyorsa aldık on iki gün çocuğa eğitim verdik. Dedi ki sen bunu yaz yaz boz yaz yaz boz. Çocuk on iki gün çalıştı başarıyla sınavı verdi. Okula da girdi bu sene dokuzuncu sınıf (Katılımcı 19, Kadın, Vasıfsız işçi, 52).*

Katılımcı yüzündeki tebessümle olanları anlatırken aynı zamanda yakın zamanda katılmış olduğu bir veli toplantısından da bahsetmiş ve ardından bu toplantıda, hat konusunda yurt dışında düzenlenecek olan bir yarışma için bahsi geçen okulu temsilen üç öğrencinin belirlendiğini ve bu üç öğrenciden birinin de kendi oğlu olduğu haberini aldığı ifade etmiştir. Böylece katılımcının çocuğunun eğitim süreci, akademik başarısının düşük olması sebebi ile kendine olan özgüveninin kırılmasına değil sahip olduğu yeteneklerin keşfi için bir araç haline dönüşmüştür.

*Hat yazısını ilerletmeye çalışıyoruz. Çok da iyi bir becerisi var başarısı var. Başka hiçbir şey de olmadığı kadar bir başarı gösteriyor. (...) Ben gidip şansımı denedim Allah da orayı benim karşıma çıkardı. Böyle bir yerden puanını tutmadığı, orası mesela 450 civarı puanla alırken benim oğlumun 290 puanı vardı. Hani bayağı bir eksik puanı vardı ama bu hat grubundan girdi oraya (Katılımcı 19, Kadın, Vasıfsız İşçi, 52).*

İçinde buldukları sosyo-ekonomik koşulların ve evlilik süreçlerinin olumsuz etkilerine rağmen çocuklarının eğitim yaşamına oldukça olumlu etkileri olan kadın katılımcıların, kendi eğitim süreçlerinde çok başarılı olmalarına rağmen eğitim süreçlerini tamamlayamayan katılımcılar olduğu dikkat çekmiştir. Söz konusu katılımcılar çocuklarının geleceği hususunda, sadece eşlerinin mesleki konumunun ve sosyo-kültürel donanımının, tek belirleyici etmen olmamasına aracılık etmiştir. Çünkü söz konusu kadın katılımcıların ev hanımı ya da vasıfsız işçi olarak yaşamlarını sürdürüyor olmalarına esasen belirli kısıtlanmışlıklar sebep olmuştur. Söz konusu engeller, sosyo-kültürel donanımlarının, mesleki konumlarında takip edilebilen göstergeye dönüşmüş olmasını engellese de çocuklarının eğitimine vermiş oldukları önem ile yeniden ortaya çıkmış ve çocuklarının sosyal hareketlilik sürecinde belirleyici bir role sahip olmuştur.

#### **3.2.1.4. Eğitim Sürecine Bakışta Farklaşma**

Eğitimin bir sosyal hareketlilik imkanı ya da engeli olmasını belirleyen etmenlerden birisi de ailelerin çocuklarının eğitim sürecini yönetirken bu eğitim sürecini çocuklarının yaşamında nerede konumlandıkları olmuştur. Buna göre kimi aileler için eğitim süreci çocuklarının iyi bir geleceğe sahip olması için vazgeçilmez bir süreç olarak görülürken kimi aileler için ise hayatın doğal seyrinde işleyegelen bir süreç olarak görülmüştür. Ailesinin toplumsal konumuna görece daha iyi bir toplumsal konuma ulaşmış olan bir katılımcının çocuklarının eğitim sürecine yaklaşımı için şu beyanına yer verebiliriz.

*Biz okul derslerinin akademik olarak çok iyi olmasını değil de mesela yabancı dili gelişsin, okuduğunu anlasın, kitap okusun, işte masa tenisi oynasın, satranç oynasın, mutlu bir çocuk olsun istiyoruz. Ders çalışacağım diye mutsuz üzgün bir çocuk olmasını istiyoruz (Katılımcı 11, Kadın, Öğretmen, 38).*

Yine aynı katılımcının liseye geçiş sınavına hazırlanan çocuğunun sınav kaygısını aşabilmesi için eşi ile beraber çocuklarını şu sözler ile teskin etmişlerdir:

*Mesela biz oğlumla en son şöyle bir konuşma yaptık, hiçbir şey senden daha değerli değil. Bunu biz açık açık söylüyoruz. Hangi okulu okursa okusun hangi liseye giderse gitsin. Babası açık açık söylüyor istersen açıktan oku. Açıktan bile okuyabilirsin biz seni destekleriz. Matematiğin eksikse matematik kursu aldırırız. İngilizcede de seni destekleriz. Şimdi dünya öyle bir yere doğru gidiyor ki okul hiçbir şey. (...) Hani rahatlasın diye diyoruz açıkçası ama şöyle bir ifade var ya hani balığı ağaca çıkarmaya çalışıyoruz balık suda yüzecek ama ona ağaca çıkacaksın diyoruz. Yeteneklerini ilgilerini keşfetmesini çok isterim. Mesela çok güzel resim çiziyor bunu bilgisayarda çizse bir de İngilizcesi olursa bu çocuk aç kalmaz (Katılımcı 11, Kadın, Öğretmen, 38).*

Buna karşın ekonomik sıkıntıları sebebi ile eğitim yaşamına devam edememiş bir katılımcının, çocuklarının geleceği konusunda eğitim sürecine çok büyük bir önem atfederek bu konuda büyük bir çaba içerisinde olduğu gözlemlenmiştir.

*Sürekli beynim şey yönünde. Yani oğlum bir kurtarsam diyorum. Hem o zaman diğer kardeşleri de arkasından gelir diyorum. (...) Ha biz de işte biraz şey yapıyoruz. Zorluyoruz. Yani olmaz, sen de yarın bir gün ev kuracaksın bak falan diyoruz. Sen de bir meslek sahibi ol. Halalarının hepsinin meslek sahibi.. Hepsinin evi var. Arabası var. Hepsi İstanbul'da. Yeni ev aldı mesela dört dörtlük kızları. Öbür kızı dubleks ev almış iki katlı. Ne güzel. Biz de gururlandık. (...) Babası da diyor işte beni görüyorsun ben okumadım oğlum sen oku. (...) Geçen öğretmeni diyor ki valla keşke çocukların da sizin kadar çabası olsa. Yani sürekli okula gidip geliyorum. Şimdi oğlanı güzel bir dershaneye yazdırabilsek. Hocalara falan soruyorum nereye yazdıralım. Şimdi yazılırsa, bir iki milyar aşağı yazdırabiliyordum. Bir de yaz kampından yararlanıyordum.. Bir stres yaptım kendime. Kafama çok taktım. Baba takmıyor. Diyor ki sen diyor bul ben yazdırayım. Nereye gideyim? Ne yapayım diyor. Ben diyor çalışıyorum diyor. Maddi yönden her şeyimizi karşılamaya razıyım diyor (Katılımcı 25, Kadın, Ev Hanımı, 35).*

Yine çocuğunun geleceğine yönelik arzularını eğitim süreci ile kazanmasını isteyen başka bir katılımcının ifadeleri de şu şekildedir:

*Kızımın okumasını çok istiyorum kendini ifade edebilsin neye hayır demesi gerektiğini bilsin. Ki ben kendi hayatından hep anlatırım böyleyken böyle olur ama kızım hala ödevin başına geçmez. Orası ayrı (Katılımcı 27, Kadın, Ev Hanımı, 32).*

Söz konusu katılımcılar kendi yaşamış oldukları yoksunlukları çocuklarının da yaşamaması konusunda eğitimi temel bir kaynak olarak görmekte-dirler. Çocuklarının daha iyi bir geleceğe sahip olması için eğitimi çok önemli bir fırsat olarak görmelerine mukabil çocuklarının akademik başarısı da bir o kadar düşüktür. Çocuklarının hayatlarının kendi hayatlarının bir tekrarı olmasını istemeseler de yine bizatihi kendi hayatları çocuklarının akademik başarısında çok önemli bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim çocuklarının eğitimine ilişkin anlatmış oldukları hikayelerde çocuklarının başarısına çok önem verdiklerini ifade etseler de ne yazık ki çocuklarının eğitim başarısına olumlu katkılar da bulunacak donanıma sahip değillerdir. Dolayısıyla bu süreç esasen ailelerin eğitim düzeyi ile ilişkili bir şekilde seyretmiştir:

*Ya biz şimdi şöyle temelde biz de olmadığından dersler ile ilgilenemiyorum nasıl ilgilenemiyorum anlamıyorum bilmiyorum ki ya. İmkani yok o soruyu ben çözemem. Nasıl yardımcı olacağım şöyle yardımcı oluyorum kızım kalk dersine bak diyorum dersi varsa bakıyorum yapmış mı diye o şeylerim var yani (Katılımcı 13, Erkek, Vasıflı İşçi, 40).*

İfadelerine yer verilen katılımcı aynı zamanda çocuklarının başarılı olmadığı dersler için ek ders aldıklarını ancak buna rağmen bu derslerden de olumlu bir sonuç alamadıklarını ifade etmiştir. Bu noktada ailelerin çocuklarını ders çalışmaları konusunda sürekli öğütüyor olmalarının ya da ekonomik imkanlarını öne sürerek çocuklarına daha fazla akademik bilgi akışı sağlamış olmalarının, çocuklarının okul başarısında olumlu bir değişime sebep olmadığına, ailelerin eğitim sürecine doğrudan müdahil olmalarının bu konuda daha belirleyici bir rol oynadığına ulaşılmıştır:

*Bir de biz çok fazla beraber ingilizce hikaye çok okuduk. Babası böyle iyi yurt dışı yayınlarından hikaye kitabı getirtti. O ingilizce öğrenme programına ek olarak bir yandan da hikaye kitabı okuduk. Hiçbir şey bilmiyordu. Sözlük aldı*

*hatta bir yandan da google translate var oradan işte şu kelime şuymuş şu kelime buymuş, babası günlük on beş yirmi dakika gel oğlum ne yazıyor burada bu cümle ne demek. Bayağı kötüydü ingilizcesi go bile diyemiyordu öyle diyeyim. (...) Pandemi sürecinde ingilizcesini çok iyi bir yere taşıdık. Şimdi LGS(Liseye Geçiş Sınavı) denemelerinde ingilizcesi çok iyi geliyor (Katılımcı 11, Kadın, Ev Hanımı, 38).*

Söz konusu katılımcı da çocuğunun eğitim sürecinde zaman zaman problemler yaşadıklarını ifade etmiştir ancak bu problemler karşısında geliştirmiş oldukları tavır, yaşadıkları gerginliklerin aşılabilir bir hale gelmesini önlemiştir:

*Babası LGS denemelerindeki yanlışlarını kritik etmesini çok önemsiyordu. Hadi gel tekrar bu soruya bakalım deyince çözemeyince anlıyorduk ha demek ki çalışmamış. O da bir bir buçuk ay sürdü bayağı gergindi bizim ev. Çünkü denemeden geliyor babasının morali bozuk kendisinin morali bozuk. Akşam bir çatışma bir bir buçuk ay böyle geçti sonra ikisi de rahatladı. Aslında şöyle babasını dinleyip o kritik olayını yapmaya başlayınca birazcık daha düzeldi çocuk. (...) Çünkü eşimde çok rahatladı. Hani dedi ki daha çok uzun bir süreç yıpratıyorum çocuğu. Eylül, Ekim, Kasım biz bu çocuğu bu kadar yıpratırsak ne olacak? Öyle olunca o da biraz bıraktı. Bir çağırdı bir çağırmadı yanına derken rayına girdi yani çok şükür (Katılımcı 11, Kadın, Ev Hanımı, 38).*

Bu durumun yanı sıra çocuklar ile geçirilen zamanın niteliği ve ailelerin çocuklarına aktarabildiği kültürel kaynaklar da ebeveyn ve çocuk arasındaki ilişkide önemli bir rol oynamıştır. Çocuklarının eğitimine sağladıkları katkıyı sadece okul dersleri etrafında akademik bilgilerin aktarılması ile sınırlandırmamış olmaları en nihayetinde okul başarılarını da artıran bir etken olarak karşımıza çıkmıştır:

*Anne olduktan sonra anne çocuk içerikli kitaplar okudum. Alanıma ait kitapları çok okuyorum. Roman çok okurum. Şimdi oğlumla sohbet edebileyim diye onun okuduğu kitapları okuyorum (Katılımcı 11, Kadın, Ev Hanımı, 38).*

Bu konuya ilişkin dikkat çekici bulgulardan bir diğeri ise kimi ailelerin eğitim sistemini verili bir değer olarak görüp çocuklarının bu sisteme başarılı bir öğrenci olarak eklememeleri için yoğun bir çaba sarfetmelerine karşın kimi ailelerin ise eğitim sistemine karşı oldukça eleştirel bir bakış geliştirerek çocuklarının eğitimine yönelik aldıkları kararları sadece eğitim sisteminin belirlediği kararlar etrafında almamalarıdır:

*Öğretmenine çok sık gitmiyorum yakın bana öğretmeni ama sadece hocam var mı bir sıkıntı problem, onun için. Mesela çocuk bugün uyanıyor anne ben okula gitmek istemiyorum sen bilirsin diyorum ben de. Gitme yat diyorum. Anneanneye bırakıyorum müsaitse. Anlamaya da çalışıyorum bir problem mi var diye. Hani dersi kaçırmayacaksın kaçıramazsın öyle bir şey yapmıyorum (Katılımcı 11, Kadın, Ev Hanımı, 38).*

*Belli bir yere kadar uymak zorunda olduğumuz şeyler oluyor. Çocuk ilkokula, ortaokula bir yerlere gidecek. Farklı olarak şunu yapıyoruz. Normalde çocuklar ergenlik çağı dediğimiz o ergenlik yaşı öncesinde sağ beyninin gelişmesi gerekiyor. Bu sağ beyin dediğimiz; burada şunu yaptım, burada bunu yaptım ya da annesine, babasına ev işlerine yardım etmesi, bir sorumluluğunun olması gibi bir çok şeyleri sıraladığımızda hepsi sağ beyin gelişimine giriyor. (...) Bizim yaptığımız ise ergenlik öncesinde çocukların bu gelişine katkıda bulunmak. Çünkü şu anki eğitim sistemi sadece sol beyni geliştirecek şekilde çalışıyor. Ne kadar çok matematik ne kadar çok diğer şeyler bunları başarı olarak görüyorlar. Çocuğa bunu yüklediğinde başarıyor sonra sınavlardan yüksek not alıyor. Sonra geleceği yer neresi? (...) Başarı eğer diğeryise, doktor mühendis olup çok para kazanmaksa, evet bu oluyor. Ama bizim için başarı demek, o çocuğun insan olabilmesi, merhametli, duygularını yaşayabilen, ifade edebilen, konuşabilen, eşini dostunu, akrabasını, komşularını gözetebilen olması. Bu yüzden de biz okul saatleri içerisinde okulun verdiği dersleri görmesine izin veriyoruz. Ama okulun verdiği ödevleri veya dayatmaları yapması için zorlamıyoruz. Mesela çocuk bahçeye çıkmak istiyor, bisiklet*



*sürmek istiyor, arkadaşlarıyla oynamak istiyor, her türlü istediği şeye izin veriyoruz (Katılımcı 24, Kadın, Ev Hanımı, 37).*

Katılımcı 24'ün eşi ile de mülakat gerçekleştirilebilmiş ve her ikisinin de çocuklarının eğitimi konusunda benzer düşünceleri paylaştığına rastlanmıştır:

*Eline bir kazma alıp bir yeri kazmak istiyorsa izin veriyoruz. Onun yerine iki sayfa daha test çözdürtmeye çalışmıyoruz. Hatta okulun verdiği testlerden daha keyifli testler bulmaya çalışıyoruz. Duyduğum bi söz var. Daha doğrusu hoşuma giden bir sözdü: Kişinin yaptığı ürün aldığı paranın karşılığı değil karakterinin yansımasıdır. Eğer ahlaki değerleri ön plana alarak bir çocuk yetiştirirsen doktor olduğunda yaptığı işte karakterini görürsün (Katılımcı 2, Erkek, Orta Ölçekli İşletme Yönetici, 38).*

Söz konusu ailenin çocuklarının okul ile ilişkisinde bu şekilde daha esnek bir tutum sergilerken aynı zamanda okuma-yazma ya da analitik becerilerinin gelişmesine imkan tanıyacak alternatif yollar geliştirdikleri de gözlemlenmiştir. Nitekim ilkökul aşamasında olan çocuklarının, okuldaki derslere ya da verilen ödevlere karşı gereken önemi vermemesi sebebi ile öğretmeni tarafından ilgisiz bir öğrenci olarak değerlendirilmesine ve herhangi bir başarı göstermesi de olası görülmemesine rağmen deneme sınavlarında oldukça başarılı bir dereceye sahip olmuştur. Aynı ailenin, çocuklarının akademik başarısı için okula alternatif yollar geliştirirken aynı zamanda çocuklarının ilgi ve yeteneklerini de keşfetme çabasında oldukları da gözlemlenmiştir. Çocuklarının mekanik aletlere olan ilgisi sebebi ile çocuklarına elektronik kurulumunun yapılabilirdiği oyuncaklar almış olmaları bu konuya önemli bir örneklik teşkil etmiştir. Görüşmenin gerçekleştirildiği evde gözlemlenen en önemli bulgulardan birisi de her bir çocuğun kendi özel ilgilerinin gelişimine olanak tanıyacak oyuncakların olmasının yanı sıra kardeşlerin ya da bütün ailenin beraber zaman geçirmesine aracılık eden oyun setleri ile de karşılaşılması olmuştur.

*Oğlumuz lego oyunları, kızımızın boncuk setleri ile tasarladığı şeyler... Yarıyı böyle geçiyor. Diğer yarıyı ise evdeki sorumluluklar. Biraz önce konuştuğumuz yemek yaparken yardım edilmesi veya oğlumuz diyoruz bahçenin*

*sorumluluğu sende. Orada olmaması gereken oyuncakları toparla veya ekmek almak, çöp atmak gibi. Yani evdeki işlerde anne babaya yardımcı olmak gibi işlerde sorumluluk veriyoruz (Katılımcı 24, Kadın, Ev Hanımı, 37).*

*Herkes çocuğunun okulunu merkez tutup geriye kalanları etrafına koyuyor. Ödevini yaptıysan televizyon izle. Şu sınavı kazanırsan şuraya gideriz. Yapıyorsak da biz bundan vazgeçmeye çalışıyoruz şimdi. Annesi evde yemek hazırlıyorsa kızım salatanın ucundan tutacak. Çocuğun bir vazifesi vardır. Mesela araba yıkanacaksa oğlum yanımda olacak. Bahçede bi iş olduğu zaman şunu yap değil aslında. Hadi paşam şunu yapalım mı diyorum koşa koşa geliyor zaten. Dersi yapsa da yapmasa da herkesin bir sorumluluğu olacak ana merkezde dersi olmayacak. Ana merkezde hayat olacak (Katılımcı 2, Erkek, Orta Ölçekli İşletme Yöneticisi, 38).*

Eğitim sürecinin gündelik hayatı kısıtlayan ve hayata dair ilgileri ve sorumlulukları engelleyen bir mekanizmaya dönüşmemesi için gösterilmiş olan çaba, çocuklarının başarısı üzerinden olumsuz bir etkiye sahip olmamış bilakis okuldaki başarı farklılaşmasının en önemli dinamiklerinden birisi olmuştur. Bu iki ailenin de eğitimi çocukları üzerinde bir baskı aracı olarak kullanmadan sadece belirli süreçlerde gerekli müdahalelerde bulunmaları ve çocuklarının okul dışında geçirdikleri zamanın niteliğine artıracak meşguliyetlere yönlendirmeleri, çocuklarının başarıyı doğal bir süreç olarak elde etmeleri ile sonuçlanmıştır. Yukarıda ifade edildiği gibi deneme sınavında beklenmedik bir şekilde yüksek bir derece yapmış olan öğrenciye ek olarak aşağıda başka bir görüşemecinin ifadeleri de bu duruma dair önemli bir açıklayıcılığa sahip olmuştur:

*Çok yüksek bir beklentim yok. Mesela ikinci oğlum özel bir okulun sınavına girdi 47 soru var 40 doğru yapmış 7 yanlış yapmış. Hiç çalışmadan yaptı bunu yani ha biz ne yapmaya çalışıyoruz: Tablet telefon televizyon sınırlı, onun çok faydası var. 20 dakika mesela. İster şimdi bak ister sonra bak 20 dakikalık hakları var. Öyle o kadar. Telefonlara hiç oyun yükledik biz hiç oyun oynamıyoruz. Şimdi anne çok oyun oynuyor baba oyun oynuyor çocuk oyun*

*oynuyor. Şimdi telefonda sadece satranç var mesela satranç oynuyorlar (Katılımcı 11, Kadın, Öğretmen, 38).*

Yukarıdaki pek çok pasajdan da anlaşılacağı üzere katılımcıların çocuklarının tablet-telefon-televizyon gibi meşguliyetlerine getirmiş oldukları kısıtlamaların ancak bu meşguliyetler yerine alternatif yollar geliştirilebildikleri takdirde etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Öte yandan her ne kadar belirli ailelerde eğitim sistemine karşı eleştirel bir bakış geliştirilmiş olsa da bütün katılımcılara göre eğitim hala kaçınılmaz bir süreç olarak karşılarında durmaktadır. Bütün aileler, kendi imkanları ölçüsünde çocuklarını en iyi okullara ya da en iyi dershanelere yazdırma çabasında olmuştur. Öyle ki eğitim sistemine dair geliştirmiş oldukları alternatif yollar ya da bu süreci çocukları üzerinde bir baskı sürecine dönüştürmemek için sahip oldukları motivasyon dahi, mevcut eğitim sisteminin olası zararlarından çocuklarını korumak ve böylece çocuklarına daha sağlıklı bir eğitim hayatı sunabilmek içindir. Bu sebeple çocuklarının eğitim sürecine hala merkezi bir önem vermeye devam etmektedirler. Ancak bu süreç ebeveynlerin sahip olduğu ya da olmadığı kültürel ve maddi donanımlar sebebi ile kimi ailelerde daha gerilimli bir sürece karşılık gelirken kimi ailelerde ise aşılabilir gerilimlerin yaşandığı daha rahat bir süreç olarak deneyimlenmektedir.

### **3.2.2. Mesleki Edinim Sürecinde Ailenin Rolü**

Ailenin eğitim sürecine etkisine dair gerçekleştirilen analizleri doğrudan ailenin mesleki konuma etkisi olarak da okumak mümkündür. Çünkü başarılı bir eğitim süreci başarısız bir eğitim sürecine görece daha iyi bir toplumsal konuma sahip olmayı olanaklı hale getirmektedir. Ancak ailelerin mesleki konumlara olan etkisi sadece eğitim sürecine etkileri ile sınırlı kalmamıştır. Aileler eğitim süreci dışında başka kanallar ile de çocuklarının mesleki konumunda önemli bir belirleyiciliğe sahip olmuştur. Bu bölümde bu kanallar ele alınmıştır.

### 3.2.2.1. Mesleki Konumun Doğrudan Aktarımı

Katılımcıların mesleki kazanım sürecinde Kayseri'nin yerlisi ya da köylüsü olmanın önemli bir faktör olduğuna ulaşılmıştır. Yerli ailelerin sahip oldukları iş yeri mülkiyeti ya da Kayseri'nin merkezinde karşılaşmış olan esnafılık kültürü sebebi ile mesleki konumlarını çocuklarına doğrudan aktarabildikleri ile karşılaşmıştır.

Kayseri'nin merkezi sanayi bölgelerinden biri olan Organize Sanayi'nde bir şirketin mülkiyetine sahip olan yerli bir katılımcıda bu durum şu şekilde gözlemlenmiştir. Şirketin yöneticiliğini de üstleniyor olan katılımcının oğlu ve damadı eğitim süreçlerinin ardından söz konusu şirkette kar ortağı olarak çalışmaya başlamışlardır. Bu noktada kar ortağı olmaları önemli bir aktarım sürecine karşılık gelmektedir. Çünkü şirketin bir çalışanı olarak işe girmekten öte, aynı zamanda henüz mesleki yaşamlarının ilk aşamasında ellerinde sermaye bulunmaksızın şirketin elde ettiği kardan pay almaları sağlamıştır. Ayrıca katılımcının kendi mesleki yaşamında da kendi ailesinin önemli bir etkinliğe sahip olduğuna ulaşılmıştır:

*Babam eski sanayide oto tamircisiydi. Kayseri Hava İkmal'de bakım merkezinde teknisyen olarak çalıştı. Babamın eğitimi Kayseri Meslek Lisesi mezunu. Makinist deniliyormuş o zamanlar. 1928 de diplomasını almış. Hava İkmal bakım merkezinde çalışmış. Daha sonra kendi işini kurmuş oto tamircisi olarak. (...) Benim iş kuracağım zaman, babam emekli olmuş, abilerimin ayrı işleri var bende evin en küçük çocuğu olduğum için anne babamın ihtiyarlık dönemine denk geldim. Annem rahmetlik; abilerin evlenirken imkan vardı ama şimdi senin düğünün için aynı imkan yok. Babanın sanayideki dükkanını satalım dedi. Sağ olsun rahmetli abimde önderlik yapmıştı bu konuda o dükkanın parasıyla iş yap dediler. İşler böyle gelişti biz o dükkanı sattık. Ticaret derken işimiz imalata dönüştü (Katılımcı 3, Erkek, Küçük Ölçekli İşletme Yöneticisi, 64).*

Katılımcının önemli bir ihracat hacmine sahip olan şirketi göz önüne alındığında, babasının mesleki konumu karşısında yukarıya doğru bir sosyal hareketlilik sürecini deneyimlemiş olduğu görülmektedir. Ancak bu konuma erişmesine olanak sağlayan

sermayeyi elde etmesi de bizatihi ailesinin ekonomik kaynakları aracılığı ile olmuştur. Katılımcı aynı zamanda üniversiteyi henüz bitirmiş olduğu süreçte Kayseri Devlet Su İşleri'nde memuriyet imkanına sahip olmuştur. Ancak buna karşın sosyal çevresinin yönlendirmesi ile ticari bir faaliyet ile meşgul olmayı tercih etmiştir. Aynı zamanda tercih etmemiş olduğu memuriyet imkanının, önünde bir seçenek olmasına aracılık eden de yine aynı sosyal çevresi olmuştur:

*Aile ortamında karar verdik. Kamu kuruluşunda işe başlama imkanı olmayınca serbest işe başlama kararı almıştık. Bunun için sermaye gerekiyordu o da olmayınca (ticaret yapma fikrine karar verince babasının dükkanını sermaye olarak kullanıyor) ne yapacaksınız kamu kuruluşunda çalışma fikri doğdu. Genel olarak istişare yapmadan bir karar vermem. Bilgisine güvendiğim kişilere tabi kendi sınırlarımda fikir alışverişi yaparım. Kararımı verdim ve serbest iş yapma kararı aldım. S. E. Bey yakın akrabamız anne tarafından onun babası Allah rahmet eylesin devlet su işlerinde burada Kayseri'de memur olarak görev yapıyordu. Bize devlet su işlerinde bir iş imkanı sağlar mı mühendis olarak, rahmetli abimle birlikte yanına ziyarete gittik. İşe başlamak istediğimi bildirdik. Kendisi de bize bir kamu kuruluşunda işe başlayınca tekrar serbest mesleğe dönüş yapmanın mümkün olmadığını anlattı. Peki ne yapalım diye sorduk kendisine, git patlıcan sat, domates sat...ama ben bir devlet dairesinde işe başlamamı istemem dedi. Sağ olsun, onun üzerinden bütün olaylar gelişti (Katılımcı 3, Erkek, Küçük Ölçekli İşletme Yöneticisi, 64).*

Katılımcı ticaret yapma arzusu ile serbet çalışma hayatına girmiş olsa da daha sonra kendisinin de ifade ettiği gibi ürün imalatı işine başlamıştır. Bir süre sonra bu işte yaşamış olduğu bazı olumsuzluklar sebebi ile mal varlığının önemli bir kısmını kaybetmesine mukabil daha sonrasında kayınpederinin -o da Kayseri'nin yerlisidir- ortaklık teklifi ile eski işine devam edebileceği yeni bir ortaklık sürecine girmiştir. Bu ortaklık süreci ise eski işine görece ticaret hacmi daha fazla olan bir imalatçı olmasına sebep olmuştur. Ancak bütün bu sürece rağmen katılımcının mesleki yaşamına dair yapmış olduğu değerlendirme oldukça dikkat çekicidir:

*Tabiri caizse kuru söğütten düdüğü öttürdük biz. (Katılımcı 3, Erkek, Küçük Ölçekli İşletme Yöneticisi, 64).*



*Fotoğraf 3.1. -Katılımcı 3'ün babasının Meslek Lisesi diploması.. (Katılımcının ofisinde sergilemiş olduğu bu diploma sosyal hareketlilik sürecinin veciz bir ifadesi olmuştur.)*

Ancak bu noktada katılımcının mevcut mesleki konumuna erişimindeki tek belirleyici etkeninin içinde bulunduğu sosyal çevre olduğunu iddia etmek bu çalışmanın sınırları dışındadır. Burada yapılmak istenen; katılımcının içinde bulunduğu sosyal kökene bağlı olarak sahip olduğu kaynakların etkinliğini keşfetmeden, sosyal hareketlilik sürecine dair bireysel çaba ve motivasyon temelinde bir okuma yapmanın neden olabileceği yanılsamaları göstermektir.

Bu katılımcının yaşamının yanı sıra Kayseri'nin yerlilerinde karşılaşılmış olan bir diğer önemli konu ise Kayseri'deki

esnaflık kültürüdür. Katılımcılardan elde edilen bilgiye göre Kayseri'nin yerlisi olmak herhangi bir zanaat dalında uzmanlaşmayı kolaylaştırmış ve söz konusu uzmanlık alanı dahilinde esnaf olarak mesleki yaşamın sürdürülebilmesine aracılık etmiştir.

*Derslerimiz iyiydi de çalışmazdık. Yani çalıştık mı yapardık derslerimizi. Çalışmayınca sanata başladık. Daha önce ilkokulda okurken ben bisikletçide çalışırdım yaz günleri. Çırac olarak yani 10 kuruş 5 kuruş alırdık. İsteyerek içimden gelerek yapıyordum. İlkokulu bitirdik sanayiye başladık. Kardeşlerim de okumadı. Onlar da ayrı ayrı mesleklerde başladı. Ağabeyim terziliğe başladı babam orada terzi olduğundan o da terziliğe başladı. Bir terzinin yanında çırac olarak başladı. Çekirdekten yetişme sanatkar yani. Hepimiz ilkokuldan sonra başladık. Okumadık yani üç gardaş. Ben sanayiye başladım kaportacı olarak. Benim küçüğüm de oto elektrikçiliğine başladı. O da şu anda oto elektrikçiliği yapıyor Yeni Sanayi'de. Benim de asıl mesleğim*

*kaportacılıktı. Askere gidene kadar kaportacının yanında çalıştım. Başkasının yanında çıraklık, kalfalık derken işte askerden geldik dükkân açtık. (Katılımcı 4, Erkek, Mikro Ölçekli İşletme Yöneticisi, 60).*

*Öyle çok fazla maddi geliri olan bir aileden değil, orta halli bir ailenin çocuklarıydık. Bizim kuşağımızda o zaman böyle biraz eli iş tutacak biri oldu mu hemen aile bütçesine katkı sağlaması için mutlaka bir ticaretle micaretle bir şey. Mesela bize o çocukluğumuzda meyve sattırdılar sebze sattırdılar. Hem aile bütçesine bir gelir hem de hayatı öğrenme açısından böyle bir şeyimiz oldu. (...) Aileler çocuklarına beşinci sınıfa kadar durumlarına bakarlardı eğer iyi okuyorsa başarılı bir eğitim hayatı varsa ya seni okutalım, çocuğun isteğine bırakırlardı %80. Çocuk tamam derse hemen ortaokulu falan yazarlardı öyle giderdi. Yoksa aile şöyle der: Okuyacaksan hemen ortaokula gönderelim. Yoksa seni sanat öğrenmek için bir yere gönderelim. Yani kural buydu. Çocuk kendi isteği ile yok ben okumuycam der sanata girer, tamirci olur, marangoz olur, mermerci olur. Okuyacam derse de aile yoo ben seni okutmam diye bir şey olmazdı. (...) Abimler zaten okul bitse de bir işe girsek diyip duruyorlardı. İşte babamgil yine sordular. Kendi istekleri ile ama. Sadece biz değil tüm aileler aynıydı. Okuyacaksan okutalım, okumayacaksan seni bir sanata verelim derler yani. İkisi de tamirci oldu. Sanayiye gittiler bayağı da başarılı oldulari. Valla eğer maksat para kazanmaksa ben de orayı tercih etsem olurmuş yani. Herkesin arabası var. Sizin de arabanız var. Bir sanayi götürüyorsunuz. Üç beş liradan aşağıya almıyor. En kral memur kaç lira alıyor. Onlar kaç lira alıyor filan yani. Orada tabi biraz işini bilen olunca bayağı bir başarılı oldular yani. (Katılımcı 12, Erkek, Öğretmen-Küçük Ölçekli İşletme Yöneticisi, 62).*

Kayseri'nin merkezinde var olan esnaflık kültürü, katılımcıların mesleki edinim sürecinde önemli bir kanal olarak karşımıza çıkmıştır. Başarılı bir eğitim süreci geçirerek eğitim yolu ile meslek edinmemiş olsalar dahi bu kültür mesleki konum sürecinde koruyucu bir mekanizma görevini üstlenmiştir. Hatta bu durum başarılı bir eğitim hayatından sonra öğretmen olmuş olan Katılımcı 12'nin mesleğinde yaşamış olduğu olumsuz deneyimlerin ardından kolayca mesleğini bırakıp çok da yabancı

olmadığı ticaret yaşamına dönmesine sebep olmuştur. Ayrıca sosyal çevresinden almış olduğu bir ticaret teklifi sonrasında mesleki yaşamını bırakmış olması, bir yerlinin sahip olduğu sosyal ağların önemini bir kez daha ortaya çıkarmıştır.

*Mesela öyle enterasan ki ben bir yaz tatilinde yaptığım ticareti (öğretmenliğe devam ederken) öğretmenlikte bir yılda kazandığım paradan daha fazlaydı. Bir iki aylık bi ticaretim, öğretmenliğin bir yıllık maaşına bedeldi yani. (...) Baktım bunlar burda biraz problemlidir. O ara bana ticaretle alakalı bi teklif geldi. Ben işte olmayacak gibi düşünüyordum ama oldu ve gittim istifa ettim. Ya etme metme dediler ikisini beraber yürüt filan. Boşver filan dedik. Sonra istifa ettik (Katılımcı 12, Erkek, Öğretmen-Küçük Ölçekli İşletme Yöneticisi, 62).*

Yerli ailelerin sahip olduğu bu yönelim çocuklarının belirli bir alanda uzmanlaşmasına neden olsa da bütün yerli katılımcıların mesleki yaşamları aynı seyre sahip olmamıştır. Bu sebeple yerli olmak doğrudan mesleki başarının bir belirleyeni değil mesleki yaşam fırsatlarını artıran bir etken olarak karşımıza çıkmıştır. Bu durumu Katılımcı 4'ün meslek yaşamındaki yüksek kazanca rağmen emeklilik primini ödemediği için henüz emekli olamamasına mukabil yine aynı işi gerçekleştirmiş olan Katılımcı 12'nin kardeşlerinin ise çok daha başarılı bir mesleki yaşama sahip olmaları ile açıklayabiliriz. Aynı durumu Kayseri'ni yerlisi olduğunu belirten ve görüşme esnasında kendisinden önceki kuşaklara dair sorulan soruların ardından *93 Rus Harbi* olarak bilinen savaş sonrasında Kayseri'ye göç etmiş olduklarını beyan eden bir katılımcının babasının yaşamında da görmek mümkündür. Katılımcının babası gençlik döneminde kardeşleri ile beraber mobilyacılık sektörüne girmiştir. Günümüzde mobilyacılık sektöründe oldukça önemli açılımlar yapmış olan ancak FETÖ ile ilişkisi sebebi ile mal varlıklarına kayyum atanmış olan bir mobilyacı grubu ile yan yana dükkan sahibi olmuşlardır. Söz konusu mobilyacı grubun çok büyük bir başarı elde etmesine mukabil katılımcının kardeşleri ile kurduğu ortaklık ise iflas ile sonuçlanmıştır:

*Eski Sanayi'de başlıyor bu iş küçük bir dükkandan başlıyor. Babam sanayide abisigille beraber mobilya işi yaparlarmış durumları iyiymiş o zaman. Babam daha askerlik falan yok abisinin yanında dört kardeşler. Atölyede çalışıyorlar*



*mobilya işi yapıyorlar eski oyma koltukları biliyor musun onları yapıyorlar. Babamın mesleği o aslında. Kendi işleri vardı kiralıktı X'in de atölyesi ile yan yanalmış. Zaman geliyor işte abileri batırıyor. Abileri biraz diktatördü biraz savurgan biriydi o batırıyor. Babam orada sonra orada hamallık yapıyor tekerlekli şeyler var ya onlar da hamallık yapıyor. X'i de bir gör bu arada mağaza açıyor. Babamlar aslında onlardan da daha iyiymiş önceden. Amcamın ortamı iyi değildi içki kumar. Zaten oğulları da aynı öyleydi. Amcaoğullarım kulüp çalıştırırlardı meşhur kabadayları vardı Kayseri'nin o zaman, X diye geçer onlarla beraber takılırlardı. Para bol kazanıyor kazanılıyor yiyorlar hesap yok hesap soramıyor babamlar. Dediğim dedik çaldırınca (Katılımcı 13, Erkek, Vasıflı İşçi, 40).*

Katılımcının babası, ilk mesleki tecrübesini abisinin baskısı altında deneyimlerken aynı zamanda babasını da erken yaşta kaybetmiştir. İflas süreçlerinin ardından Kayseri'nin yerli çevresi ile olan ilişkisi sebebi ile bir fabrikada işçi olarak çalışmaya başlamıştır. Ancak katılımcının, babasının bu yeni işinde karşısına çıkacak fırsatları değerlendirerek yukarıya doğru bir mesleki hareketlilik yaşamasına imkan tanıyacak bir cesarete sahip olamadığını ifade etmesi de ayrıca aileni mesleki konuma olan etkisini bir kez daha ortaya çıkarmıştır.

*X babamın mobilyacılık yaparken hem komşusu hem de tertibi oluyor. Babama hamallık yaparken görüyor babamı da biliyor ya ahlakını, X Ağa diyor gel buraya bizim atölyede çalış diyor. İşte servislere giderdi evlere gelip mobilya kuruluyor ya o işe başlıyor sonra babam. Sonra o işyeri büyüyor tabi 2000-3000 çalışanı oluyor, Organize Sanayi'ye taşıyorlar. (...) O geçiş döneminde babam zaten normalde aslında müdür de olurmuş zaten orada ki 15-16 kişinin hepsi müdür falan olmuş. Genel müdür oldular müdür oldular en başta işçi olanlar. Babam istemedi yani ben yapamam dedi ya biraz da cesaret işte. Yapardı ya babam biraz girişken değil içine kapanık. İşçiye iş yaptıramaz yani öyle bir hastalığı var. O ilk giren on on beş kişinin içinde babam gibi tek tük iki üç kişi kaldı öyle. Benim amcam da o işe girmiş o da işçi olarak kalmış o da mobilyacılıktan emekli şimdi. Yapma şeyleri yoktu yani çünkü niye ezik*

*yaşamışlar. Abilerinden dolayı hep ezik yaşamışlar hiçbir şey göstermemiş abileri. Yani hep buruk ezik hep sinirli. Baskı altında büyümüşler (Katılımcı 13, Erkek, Vasıflı İşçi, 40).*

Öte yandan katılımcının kendi mesleki konumu söz konusu olduğunda ise babasının mesleki konumunu doğrudan kendisine aktarabilmiş olduğunu görüyoruz. Halihazırdaki işe ilk girdiği sıralarda çalışıyor olduğu fabrikaya girmenin kolay olmadığını ifade eden katılımcı, babasının fabrikanın sahibi olan arkadaşı ile kendisini işe alması için konuşmuş olduğunu ve böylece askerden geldikten sonra o işe başlayabildiğini ifade etmiştir. Ancak babası vasıfsız bir işçi iken kendisi vasıflı bir işçi olarak çalışmaktadır (ilk girdiği dönemde bir süre vasıfsız işçi olarak çalışmıştır). Babasına göre daha iyi bir mesleki konumda olmasına sebep olan etken ise yine yukarıda bahsi geçen Kayseri'nin yerli kesiminin çocuklarının bir zanaat ile meşgul olmasına ilişkin sahip oldukları tutum neden olmuştur. Dönem dönem bir sıhhi tesisatçının yanında çalıştığını beyan eden katılımcı, ortaokul sürecinde okulu bırakıp söz konusu işle meşgul olmak istediğini babasına söylemesi üzerine babasının bu talebe olumlu bir dönüşü olmuştur. Keza bu seçeneği oğluna sunan kişi de babası olmuştur. Ayrıca bir sıhhi tesisatçı da çırak olarak çalışmasına imkan tanıyan kişi de amcası olmuştur:

*Ama ben de işte suçluk daha ağır bastı. Sonra babam dedi ki okuyacaksan oku okumayacaksan zanaatkar ol dedi. Ama ben okumayacağım ya dedim ben şu sanatımı öğreneyim: Tamam oğlum dedi (Katılımcı 13, Erkek, Vasıflı İşçi, 40).*

Katılımcının babası oğlunun eğitim sürecindeki başarısızlığı karşısında eğitim sürecine devam etmesi konusunda ısrarcı olmamıştır. Ancak bu durum Kayseri'nin civar ilçelerinden Kayseri'ye göç etmiş olan yani Kayseri'nin köylüsü olarak adlandırılan başka bir ailede ise daha farklı bir şekilde seyretmiştir:

*Ortaokulda saldı haylazlık yaptı sınıfta falan kaldı abim. Bir defteri vardı onunla gelir onunla giderdi ne içinde doğru düzgün bir yazı vardı. O dönem annemgil abimin okulun kıymetini anlasın diye sanayiye gönderdiler. Ama*

*abim tam tersine orayı daha fazla sevdi (...) Anne de baba da okumamanın ezikliğini hissettikleri için yaşadıkları için çocuklarının en azından liseyi bitirmelerini istediler. Abim gitmeyeceğim diye diretti onlar da gideceksin diye diretti. Sonra ceza vermek amaçlı sanayiye gönderdiler oraya da zevkli gidip geldi. Şu anda babamgil diyorlar ki keşke o zaman bu işte devam etseydi de devam ettirseydik de iyi bir motor ustası olsaydı şu anki durumundan da çok daha iyi olurdu. Ama bunlar işte böyle liseyi bitirsin diye diretince (Katılımcı 23, Kadın, Ev Hanımı, 43).*

Kayseri'nin yerli ve köylülerinin bu konuya dair tutumlarını belirli bir alanda uzmanlaşmaya olanak tanıyan çıraklık dönemini nasıl adlandırmış olduklarından da anlayabiliriz. Kayseri'nin yerlisi olan kesim bu durumu *bir sanat öğrenmek* ya da *zanaatkarlık* olarak değerlendirirken diğer kesimin konuya bakışı ise *sanayiye göndermek* şeklinde olmuştur. Üstelik ceza olarak. Bu iki kesimin bu konuya dair birbirinden oldukça farklı bir tutuma sahip olması, yerli kesimin, eğitim sürecine devam etmeksizin herhangi bir ticaret ya da zanaat yolu ile oldukça iyi bir mesleki konuma sahip olan bir topluluğun içinde olmuş olmaları ve bu sebeple bu konuya dair çok fazla örnekle karşılaşmış olmaları ile açıklanabilir. Zira köylü kesimin muhatap kalmış olduğu yukarıya doğru sosyal hareketlilik süreçleri daha ziyade eğitim yolu ile olmuştur.

Kayseri'nin civar ilçelerinde doğup büyümüş olan ancak belirli bir kısmı ilçenin merkezi mahallelerinde belirli bir kısmı ise civar köylerinde yaşayan kesimler arasında da yerli ya da köylü ayrımı olduğuna rastlanmıştır. Dolayısıyla yaşamın aktığı yerde, merkezde yaşamış olmak ile daha uç kesimlerde, tarım işleri ile meşgul olunan yerlerde ikame ediyor olmak, katılımcıların mesleki farklılaşmasının önemli belirleyenlerinden birisi olmuştur. Bu durumu bir belirleyen olmaktan daha ziyade belirli sosyal etkenlerin bir sonucu olarak da görmek mümkündür. Ancak coğrafi farklılığının sosyal hareketlilik süreçleri konusunda belirli kanalların açılmasına ya da kapanmasına hizmet etmiş olması bu çalışmanın elde etmiş olduğu bulgular arasındadır. Nitekim civar ilçelerin kırsal kesiminde doğmuş olan ve sonrasında

oğlunun mesleki geleceği açısından Kayseri'nin merkezine göç etmiş olan bir katılımcının ifadeleri de bu konuya karşılık gelmektedir:

*Bir insanın ufku gördüğü kadar. Şöyle, mesleğimi seviyorum ben açık ve net söyleyim. Ben büyük bir şehirde büyüseydim öğretmen olmazdım. Başka bir meslek seçerdim. Üniversite tercihi yaparken insan kaderini de belirliyor aslında. Üniversite girişim benim 92. 92 yılında tercih ederken ben bir hukuk fakültesi yazabilirdim. Siyasal bilgiler yazabilirdim. Bana yazarken dediler ki; senin gündelikçi işçi bir baban var bir an önce öğretmen ol işte maaşını kazan dediler. O ne kadar büyük bir yanlışmış aslında. Benim kaderim orada belirleniyor çünkü ben tayin edemiyorum. Bizim köyde o zaman var olan öğretmenlerin yaşantı tarzı ve öğretmenlerin durumu bizi çok etkiledi. Bize yön veren oydu. Onun etkisi çok büyük oluyor. Çünkü; büyük bir şehirde yaşıyorsun benim komşum bir avukat olsaydı benim komşum bir kaymakam olsaydı nasıl olduğunu çözer o şekilde yön verirdik (Katılımcı 8, Erkek, Yönetici (MEB), 48).*

Gerek sosyal çevresinin etkisi gerekse ekonomik kaynaklarının yetersizliği sebebi ile üniversite süreci sonrasında doğrudan mesleki yaşama başlamaya olanak tanıyan bir bölümde okumayı tercih etmiş olan katılımcının aşağıda yer verilmiş olan beyanı da bu konuya dair önemli bir açıklayıcılığa sahiptir:

*Bizden önceki dönem dediğimiz arkadaşlarımız bizim dönemimizle beraber ve ondan önceki birkaç dönemle beraber bizim ilçede en fazla öğrenci göçünün verildiği dönem. İşte duyuyoruz hukuk fakültesini kazanmış tıp fakültesini kazanmış mühendislik kazanmış öğretmenlik kazanmış vs. Bizim ilçede hayvancılık inşaat falan... Bu tarladan çıkmanın bir tane yöntemi var bu. Başka bir yöntemi yok. Babamızın başka bir işi yok ki gitsek kursak falan (Katılımcı 8, Erkek, Yönetici (MEB), 48).*

Bu noktada kırsal kesimde eğitim yukarıya doğru sosyal hareketlilik için önemli bir imkan mesabesinde olmasına karşın bulgular bölümünün birinci kısmında da belirtildiği üzere eğitimin hareketliliğe imkan tanıyacak bir araca dönüşmesi ancak ailenin etkileri çerçevesince bir sonuca ulaşabilmiştir.

Civar ilçelerin merkezinde yaşamış olan bir katılımcı ise esnaf olan babasının mesleki konumunun etkisi ile -eğitim sürecini tamamlamamış olsa dahi- yukarıya doğru bir sosyal hareketlilik süreci yaşamış olduğu ile karşılaşmıştır. Ancak bu noktada yukarıya doğru sosyal hareketlilik süreci, doğrudan babanın mesleki konumunun aktarılması ile değil mesleki pratiklerin aktarımı ile gerçekleşmiştir. Bu konu bir sonraki bölümde daha detaylı bir şekilde ele alınmıştır.

Yukarıda bahsi geçmiş olan esneflık kültürünün günümüz mesleki konumlarının oluşumunda eğitimi önceleyen ya da eğitime alternatif bir yere sahip olduğu ile karşılaşılmamış olması da bu çalışmanın ulaştığı bulgulardan birisidir. Burada yerli ya da köylü fark etmeksizin ailelerin çocukları için arzuladıkları şey -on iki yıllık zorunlu eğitim politikasının da etkisi ile- lisans düzeyini de kapsayacak şekilde eğitim sürecinin tamamlanması gerektiği olmuştur. Bu konuyu yerli bir katılımcı şu sözlerle ifade etmiştir:

*Şimdi üniversiteye mecbur okuyacaksınız kızım. Nüfus çoğaldı nüfus çoğaldığı için okuyan çok okuyan çok olduğu için ne yapacak mecbur okuyacak. Üniversiteyi bitirecek ama o işe başlar ama öbür işe başlar (Katılımcı 4, Erkek, Mikro Ölçekli İşletme Yöneticisi, 60).*

Katılımcı eğitim sürecinin geçmişe nazaran mesleki konumun elde edilmesinde önemli bir imkana sahip olmadığını düşünse de üniversite okumayı zorunlu bir durum olarak değerlendirmektedir. Kendisi sanayide otomobile ilişkin bir zanaat ile meşgul olsa dahi oğlu halihazırda muhasebe son sınıf öğrencisidir ve babasının mesleği ile meşgul olmayı düşünmemektedir. Bu katılımcı örneğinde gördüğümüz bu duruma günümüzde yaygın bir şekilde rastlanmaktadır. Günümüzde farklı zanaat kollarına ilişkin vasıflı işçi temini konusunda ise meslek liseleri önemli bir gündem konusudur. Bu konu eğitim sistemine ilişkin bir kamu politikası olması sebebi ile bulgular bölümün ikinci kısmında ele alınmıştır.

Mesleğin doğrudan aktarımı söz konusu olduğu zaman karşımıza çıkan önemli bir bulgu da aynı zamanda işsizliğin de aktarılabilir bir konum olduğu olmuştur. Halihazırda işsiz olan ve pek çok olumsuz iş deneyimine sahip olan bir görüşmecinin,

dikkat çekici bir şekilde babasının da çok benzer bir mesleki yaşama sahip olduğuna ulaşılmıştır. Katılımcının Kayseri'nin civar ilçelerinden birinde doğmuş olan babası, Almanya'ya yoğun bir işçi göçünün yaşandığı bir dönemde Almanya'ya gitmiştir ancak katılımcının açık bir şekilde beyan etmek istemediği gözlemlenen bir neden dolayısıyla babası Almanya'dan sınır dışı edilmiştir. Türkiye'deki mesleki yaşamı da dönem dönem parlak bir şekilde seyretmiş olsa da pek çok kez iflas ile neticelenmiş deneyimlerine sahip olmuştur. Öyle ki şuan bir emeklilik gelirinе sahip olmamakla birlikte tek geçim kaynağı devletin vermiş olduğu yaşlılık maaşı olduğu ifade edilmiştir.

*Bir kardeş Almanya'ya gidiyor ve diğer kardeşleri de çağırıyor sonra herkes Almanya'da buluşuyor. Babam dışında da diğerleri Alman vatandaşlığını almış şu anda orada kalıyorlar. Tam olarak ben de bilmiyorum ama o Almanya'daki disiplinden dolayı oradan kovulmuş. Almanya'dan çalışarak getirdiği sermaye ile bir tane halı dükkanı ve hediyelik eşya dükkanı açmıştı Antalya'da. Ben küçüktüm o zaman. Uzun bir süre böyle devam etti sonra Amerika-Irak Savaşı oldu sonra turizm bayağı bir düştü yabancılar gelmemeye başladı sonra da battık. (...) Sonrada çalışmaya başladı işte bir deri mağazasında müşterilerle ilgileniyordu yabancı müşterilerle yabancı dilinden dolayı. Sonra babam Kayseri'ye geldi gelince buraya bir telefon dükkanı açtı Dükkanda iki sene çalıştım. Sonra da abim işi tam olarak bilmediğinden anlamadığından işleyemedi battı dükkan yani. Abim zaten ben bildim bileli boşta. Çalışmayı da sevmez (Katılımcı 28, Erkek, İşsiz, 32).*

Aynı katılımcı bu süreç sonrasında yine abisi ile ortak bir iş kurma deneyiminde bulunmuştur. Ancak o işin sonu da iflas ile neticelenmiş; bu işe başlarken sahip olduğu ve bu süreç içinde kazanmış olduğu bütün sermayeyi kaybetmiştir. Bu deneyim sonrasında yaşamış olduğu sağlık problemleri sebebi ile ilaç kullanması gerektiğini ifade etmiş olan katılımcı aynı zamanda kullanmış olduğu bu ilaçların da yeni bir rahatsızlığı tetiklediğini beyan etmiştir:

*Sonra bir gün işe gidecekken (iflas sonrasında bir binanın temizlik görevlisi olarak işe başlıyor) sabah kalktım kemiklerim ağrıyor 1 gün 2 gün 3 gün*

*ağrımaya devam ediyor geçer dedim geçmedi sonra doktora gittik. Doktor kemik erimesi başlıyor dedi. Biz de çok şaşırдық (...) Benim iş battıktan sonra çok fazla stres oldum başımdan ağrılar falan hiç geçmedi bu durumla beni çok etkiledi böyle düşünürken ne olacak ne yapacağız derken hastalık artmış benim. Birde panik atak var ailemden gelen. Hap falan da kullanıyorum hali hazırda. Bu kullandığım haplarda da kortizon varmış ama bu benim vücuduma verilmemesi gereken bir şeymiş kemik erimesi özellikle bundan sonra başladı. Bir de tuzlu şeyler yemem gerekiyormuş. Ben tuz yiyordum sürekli öyle bir sorun olmuştu yani (Katılımcı 28, Erkek, İşsiz, 32).*

Ailesinin mesleki deneyimlerinin yanı sıra sağlık problemlerinden de pay almış olan katılımcı, yeni işinden de bahsini etmiş olduğu kemik erimesi rahatsızlığı sebebi ile çıkartılmıştır:

*Sonra işte kemik erimesinden dolayı hastanede 5 ay yattım sonra da işten beni çıkarttılar. Normalde pandemi olduğu için beni işten çıkaramamaları gerekiyor ama bana sağlık sorunu var diye bir belge çıkarttılar sonra da işten çıkarttılar. O zaman doktorun dediğine göre bir ağırlık kaldırırsam kırılacak durumdaydı. Sonra Ameliyat falan oldum işte birazcık daha iyi oldum. Ama şimdi de hala çok fazla rahatsızlığını çekiyorum ve bu durumdan dolayı işte ayakta bir işte çalışamıyorum yani hareket ettiğim zaman ağrı hissediyorum (Katılımcı 28, Erkek, İşsiz, 32).*

Katılımcının meslek yaşamında deneyimlediği sıkıntıların etkisi ile ortaya çıkan sağlık problemi, aynı zamanda ilerleyen yıllardaki muhtemel iş imkanlarını da sınırlamıştır.

### **3.2.2.2. Mesleki Pratiklerin Aktarımı**

Katılımcıların mesleki konumuna ailelerinin etkisi söz konusu olduğu zaman gerek eğitim sürecine verdikleri destek gerekse bizatihi babanın mesleki konumunun doğrudan aktarımı ile mesleki edinim sürecinde ailenin etkisi rahatlıkla gözlemlenebilmiştir. Ancak içinde bulunduğu toplumsal konuma görece çok daha iyi bir toplumsal konuma sahip olmak ise mesleki konumun doğrudan aktarımından ziyade mesleki pratiklerin de aktarımı ile gerçekleşebilmiştir. Mesleki yaşamında

büyük atılımlar gerçekleştirmiş olan Katılımcı 2'nin çok küçük yaşlardan itibaren babası aracılığı ile deneyimleme şansına sahip olduğu iş tecrübeleri bu konuya ilişkin önemli bir örneklik teşkil etmektedir. Mesleki yaşamında yaşamış olduğu pek çok olumsuz deneyime rağmen her defasında yeniden atılımlarda bulunmayı başarabilmiş olan katılımcı, halihazırda orta ölçekli bir şirketin iki ortağından biri olarak mesleki yaşamına devam etmektedir. Katılımcının şuanki mesleki konumuna gelinceye kadar yaşamış olduğu mesleki deneyimleri ile çocukluk yıllarındaki mesleki deneyimlerine dair karşılaştırmalı bir okuma yapmak, bahsi geçen konuyu açıklığa kavuşturabilecektir. Katılımcının oldukça hareketli ve merak uyandırıcı bir hikayeye sahip olan mesleki hareketlilik serüveni şu şekilde gerçekleşmiştir:

*Askere gittim, geldim. Pazarlamaya hevesim vardı zaten. Bir firmada çalışmaya başladım. Bir buçuk yıl boyunca da çok güzel işler yaptım. Çok iyi satışlar yaptım. Kendi beyanları böyleydi. Oradaki ekipten en iyi satanı ben. Sonra evlendim bizim ilçeye döndüm. Orada maden ocağımız vardı bir iki tane küçük. İhaleler almaya başladım. (...) Aksaklık oldu bir şeyler oldu ama bir şekilde hallettik. Kriz-krizi yönet-çöz. Kriz-krizi yönet-çöz. Arkasından 1-2 ihale daha aldık. (...) Sonra Kayseri'ye geri gittim. Bir şirkette %33 ortak olarak çalışmaya başladım. Ortağın biri yüzünden ayrıldım. Ve yeni bir şirket de kurulmadı. Yani vaatler yerine tutulmadı. Tek başıma başladım. Eşim evde muhasebeyi tuttu.(...) Ve cebimdeki parayla seyyar satıcı belgesi almıştım, satacak dükkanım yok ya. (...) Sonra aracı değiştirdim biraz büyütürken de en son 500 metrekare açık alanı olan, 300 metrekare kapalı alanı olan, 3 tane pazarlamacı olan toplam 8-9 aracı olan bir işletme haline geldik. 17 il 367 noktaydık. 17 ile gidiyorduk, 367 noktaya gidiyorduk. (...) Birkaç sebepten dolayı battım. (...) Bismillah deyip X'e (başka bir şehir) geldim. Burada bir firmanın bayisiydim. Burada mallarını satıyordum. Burada bir abimiz da benim mücadelemiz seviyordu, muhabbet ediyorduk. Onunla ortak olduk (...) İlk başladığımızda 3 makine vardı. Şu an 17 makine ile çalışıyoruz. Kapasitesi başladığına göre zannederseniz 13-14 kat daha fazla. Güzel işler yapmaya çalışıyoruz. Sabit çalışan 43-44 kişi var. Toplam 140 kişi ile hizmet veriyoruz. Ekmek yemeye çalışıyoruz. 4000 metrekareye yakın kapalı alan var. Yaptığımız*



*her şeyde memlekete faydası olan iş yapıyoruz. (Katılımcı 2, Erkek, Orta Ölçekli İşletme Yöneticisi, 38).*

Katılımcının babasının mesleki yaşamı ise yine benzer bir hikayeye sahiptir:

*Babam bir ayakkabıcı dükkanı açıyor, bir süre sonra iflas ediyor. Sebebi küçük yerlerdeki veresiye sorunu. Ayakkabıcılıktan sonra iflas etti. Zannederseniz biz 4 yaşlarımızdaydık, X'e (başka bir şehre) gitti. Orada inşaatla amelelik yaptı. 2-3 yıl boyunca orada amelelik yaparken inşaatçılığı öğrendi. Sonra yanına bir usta alarak bizim ilçeye döndü, inşaat ustası olarak işe başladı. İlçede gördüğün ilk 3 katlılardan başla, ne kadar bina gördüysen bizimkiler yaptı. O da normal değil yani, en üstü neyse onu yapmaya çalıştılar. 96 yılına kadar inşaatçılık yaptı. İnşaatçılık da kalıpcılık deniyor, kaba hali yani duvardan önceki hali. 96 yılında 2 yıl daha o iş devam ederken inşaat malzemeleri dükkanı aldılar (Katılımcı 2, Erkek, Orta Ölçekli İşletme Yöneticisi, 38).*

Katılımcının babasının mesleki yaşamı gibi dedesinin mesleki yaşamı da ilçenin gelişimine olanak tanıyan bir serüvene sahip olmuştur. Babası ilçenin inşaatçılık sektörünün başlangıç aşamasında önemli bir role sahip olmasının yanı sıra marangoz olan dedesi ise geliştirmiş olduğu halı tezgahı ile ilçenin geçim kaynaklarından biri olan halı dokuma uğraşısının, ilçenin önemli sektörlerden birisi olmasına aracılık etmiştir:

*Ben çok küçükken yazın bizim ilçede iş yapardı, kışın da sırtına testeresini, çekicini, keserini alırdı, Adana'ya marangozluk yapmaya giderdi. Geçimini bu şekilde sağlardı. Hani el becerisi vardır ya. Dedeminki de öyleymiş. Kendi el becerisiyle bu mesleği yapmış. Dedem şey başlatmış: Halı tezgahı yapmış. Halıcılık kilim olarak yapıyorlarmış. Sonra halıcılık öğrenilmiş. Bunlar kendilerince bir tasarım yapmışlar. Gittiysen o ilçeye orada halı tezgahları var. Onların ilk tasarımını yapmışlar. Ve çok güzel tutturmuşlar bunu. Hani yenilikçi derler ya. Dede öyleymiş zamanında. Bize göre çok basit bir şey ama o zamana göre artık ne dersin dron mu yapmış? Veya neyse bunun adı. Aslında şöyle söyleyeyim. Şu anda bir ürünü çok kişi üretebiliyorsa üretebilen çok kişi*

*olduğundan değil; onu üreten makineyi yapabilen birisi vardır. O da en güzelini yapmış. Yani o orada makinesini yapmış ki halıcılık biraz daha gelişmiş. Tezgah ne kadar düzgün ise o kadar çok halı çıkar. Ne kadar çok halı varsa, o kadar çok pazar oluşturursun (Katılımcı 2, Erkek, Orta Ölçekli İşletme Yöneticisi, 38).*

Katılımcının hali hazırdaki mesleki konumuna nasıl ulaştığını açıklarken, babasının ve dedesinin mesleki konumu ile nedensel bir ilişki kurmak, oldukça betimsel bir analiz olmasının ötesinde aslında katılımcının mesleki yaşamına dair sahip olduğu motivasyonu da açıklayacak güce sahip değildir. Bu noktada söz konusu motivasyonun izlerini katılımcının çocukluk yıllarında içinde bulunmuş olduğu mesleki deneyimlerle anlamaya çalışmak, bu konuya dair daha doğru bir bakışa sahip olmamıza neden olacaktır:

*Babam beni lisedeyken veya ortaokuldayken dışarıya çalışmaya gönderdi yazın. Dışarıya dediğim şirketin dışına. Su tesisatçısının yanında çalıştım, marangozun yanında çalıştım, ev elektrikçinin yanında çalıştım, sanayi elektrikçisinin yanında çalıştım, lokantada çalıştım, okul zamanlarında markette çalıştım, depoda şeker paketledim. Bu para kazanmak mıydı? Yok. Çalışıyordum zevkliydi yani. Ben şu an yaptığım her işte onların artısını görüyorum. (...) İnşaata gittiğin zaman sıfır kalıplar gelir, çivi alınır yapı marketlerden. Kalıp kurulur, beton dökülür. O zaman öyle değildi. Çivi çok paraydı alınamazdı yani. Çivi mi pahalıydı, para mı yoktu? Orayı siz hesaplayın da. Alınamazdı. Biz inşaata giderdik. Beton döküldükten sonra kalıplar sökülünce eski çivileri toplardık kovalara. Babamla onları eve getirir, evin damında, elimizde çekiçle eğri çivileri düzeltirdik. Tekrar kovaya koyardık. Babam kova başı bize para verirdi. (...) Babamın iş yerinde çalışırdık. Çalıştırdıktan sonra biz şey istedik ondan. Culuk denirdi. Cıvcivin bi büyüğü, tavuğun küçüğü. Ondan aldık. Onu da çalıştığının karşılığında aldık. Yani şu kadar para kaç tane ediyor? Biz 15 tane alacağız. Şimdiki zamandan hesapla. 10 lira olduğunu farz et. 150 lira yapıyor. Bizim kaç paramız var? 50. Bize 100 lira da borç verdi babam. Onları aldık. Onları*

*aldıktan sonra tavuklar büyüyor, yem lazım buna. Öyle bir şey yok ki. Tavuk yemi satın alma diye bir şey yok. Tavuk ne yerse onları bulup getireceksin. He diyorsun bir de, hani gözünün önünde büyüyor ya evlat büyütür gibi. Bunların yumurtaları olmaya başladı. Hadi oğlum yumurta getirin. Annem diyordu çocukların parasını ver. Babam da ben onlara yem alacağım, buğday alacağım, mısır alacağım derdi. Biz yumurta karşılığında yem alırdık aslında. Tavukların yiyeceği bir şeyler. Sonra tavuklar en son olduğu zaman satışa geçerdi. Babam derdi ki 2 tane tavuk alırım, senenin başında 5 tane culuk alırım size. Yani tavukla sonraki seneye yatırım olurdu. Çünkü kışın yumurtlamaz tavuklar, sadece masrafı vardır. Tavukları alırlardı. Sonraki sene culuk verirlerdi bize. Biz daha da çoğaltmaya çalışırdık. Şuan ki aklım olsa müthiş bir tavuk çiftliğim olurdu. Mantıklı bir ticaret çünkü. Mobilet almıştık. İlk mobileti kendi paramızla aldık (Katılımcı 2, Erkek, Orta Ölçekli İşletme Yöneticisi, 38).*

Katılımcının babası çocuklarına, içinde kendilerini konforlu hissedecekleri fırsatlar sunmak yerine her defasında çaba gösterdikleri takdirde ulaşabilecekleri fırsatlar sunmuştur. Bu sebeple çocuklarına sunmuş olduğu esas fırsat bu zorlu süreçleri pek çok kez deneyimlemelerine imkan tanımış olmasıdır. Böylece çocukları mesleki yaşamlarında karşılaştıkları problemleri çözme konusunda ve aynı zamanda karşılarına çıkan imkânları değerlendirme hususunda sahip olacakları cesur tavır çocukluk dönemlerinde edinmişlerdir. Bu cesur tavır katılımcının halihazırdaki mesleki konumunda açık bir şekilde gözlemlenebilmektedir. Öyle ki daha öncesinde Türkiye'nin yabancı firmalardan ithal ettiği tarım sulama sistemlerinde dünyanın önde gelen şirketlerinden biri olmaya aday olmuştur:

*Benim yaptığım işlerin altını çizdiğin zaman bir memlekete faydası olacak, iki memlekette yapılmayan bir şey olacak. Yani herkesin cesaret etmediği veyahut üst seviye yapamadığı hep geride kaldığımız şeyler. (...) İsrail'li X (firmanın ismi) firması Hindistan'da fason yaptırdığı ürünleri bizim X'mıza (halihazırda işletmiş olduğu şirketin bulunduğu il) yüksek kar marjıyla satıyordu. Neden? Kaliteli ürün yaptığı için. (...) Şimdi yabancından daha iyisini yapıyoruz. Önce*

*kendi memleketimize sonra yabancı dediğimiz memleketlere veriyoruz. Yaptığımız şu an X (üretim yaptıkları alanın ismi) sistemleri. İsrail’li X firması -şu an bu alanda dünya üzerinde dört tane büyük firma vardır- kendi ülkesinde veyahut Almanya’da veyahut fason bir şekilde Hindistan’da yaptırdığı işleri buraya göndererek para kazanıyordu. Biz ilk onların yaptığı ürünün aynısını yapalım dedik: Bi iyisini yaptık; detay istersen. Ve onların ürünleri satılmamaya başladı Türkiye’de. (...) İkinci hassasiyette şuydu: Biz o firmaya mal satmaya başladık. O adamın Türkiye’de sattığı ürünleri de biz temin ettik. Ve bu adamlara sattığımız malın yüzde kırkı da diğer ülkelere gitti. Sonra diğer üç büyük firma da bize geldi. Onlar da yurt dışından Türkiye’ye getirip mal satarlardı. Şimdi hepsine biz veriyoruz. Malların yaklaşık yüzde kırk ellisi Balkanlar dediğimiz ülkelere Fas, Cezair, Mısır, Libya o taraflara gidenler yine bizim kendi ürünlerimiz. Biz burda aslında gavurun ayağına taş koymuş oluyoruz. Onların kazandığı bir şeyi durdurduk. (...) Geçen yıl o İsrail firmasını bıraktık diğer firmalarla devam ediyoruz.(...) Tohum işiyle bir arkadaşımız uğraşiyor, onun yanında olmaya çalışıyoruz. Fikrimizle olur, maddi olarak olur ne olursa. Yerli tohuma uğraşılıyor. On-onbeş bin metrekare kapalı bir alanla başlandı. Üçüncü yılında şu an. Ön denemeler yapıyor. Bu iş ne işe yarıyor? Yurt dışından tohum getirip burda üretilip seneye o tohumu alamadığında bakir kalacaksa eğer o topraklar onu yapmayalım. Kendini dönderebileceğimiz bir şey yapmamız lazım. Hazırcılık diyoruz ya. Hazırcılıktan kurtaran bi şey (Katılımcı 2, Erkek, Orta Ölçekli İşletme Yöneticisi, 38).*

Gerek çocukluk döneminde gerekse mesleki yaşamında yaşamış olduğu pek çok olumlu ya da olumsuz tecrübelerle risk alma konusunda çekingen davranmayan katılımcı, babasına görece daha iyi bir toplumsal konuma sahip olmuş ve yukarıya doğru bir sosyal hareketlilik serüveni yaşamıştır. Esasen katılımcının kendisi ve babası ve ayrıca dedesi de içinde buldukları konumu aşma cesaretine sahip olan yenilikçi şahsiyetler olmuştur. Bu aşma girişimi yine içinde bulunulan ailenin kaynakları ile mümkün olabilmiştir. Bu nedenle mesleki konumun doğrudan aktarımından ziyade belirli pratikler yolu ile mesleki becerilerin ve stratejilerin aktarımı

gerçekleştirildiğinde yukarıya doğru sosyal hareketlilik imkanının da fazla olduğu ile karşılaşmıştır. Aynı zamanda bu süreç mesleki yaşamda karşılaşmış olan sosyal çevre ile daha da çok beslenebilmiştir.

*Bize sadece mücadele etme öğretildi. Bir de adım atma öğretildi ve adım atarken de destek olundu. Parasal değildi bu. Sen yapabilirsin ben buna inanıyorum dendi ve biz çıktık yola. Yola çıktığımızda, zaten yolda etrafınızdakiler bizim gibilerdi. Olumsuz kimse yoktu ki. Benim oturduğum kalktığım adam yeni şirket kurmuş, diğeri 6 yıl önce yeni bir şirket kurmuş, büyük bi şirket kurmuş. Yani etrafındaki insanlar zaten bu mücadeleyi veren adamlardı. Tanışıp kalktığın adamlar zaten hep böyleydi. Sen ne yapmaya çalışıyorsun? Onlar gibi yapmaya veya bi üstüne çıkmaya çalışıyorsun. O yapabildikten sonra ben niye yapmayım diyorsun. X (bir isim) abi gibi yapamadıktan sonra, bu işi yapmanın bir anlamı yok diyorsun. Kendini orada bir yere koyuyorsun ona göre gidiyorsun. Bir iki tane ticaret yapıyorsun. Onun hamlesini görüyorsun. Kendi hamleni görüyorsun. Daha güzel ne yapabilirsin ona bakıyorsun. Haliyle şu çıkıyor. Ben ondan daha iyisini yapabilirim. İlçedeyken babamızın yanındayken ne yapıldığını görmüyorduk (Katılımcı 2, Erkek, Orta Ölçekli İşletme Yöneticisi, 38).*

Katılımcının ayrıntılı bir şekilde aktarılmaya çalışılan sosyal hareketlilik süreci için sadece sosyal kökenini sebep olarak göstermek ve sahip olduğu yüksek motivasyonun tek sebebinin sosyal kökeni olduğunu iddia etmek elbette bu çalışmanın sınırları dışındadır. Burada vurgulanmak istenen nokta katılımcının sahip olduğu düşünceleri somut işlere dönüştürebilmesinde çocukluk ve gençlik dönemindeki uğraşlarının ve sonrasında içinde bulunma fırsatı bulabildiği mesleki çevresinin önemli bir kanal işlevi görmüş olmasıdır. Bu konuyu daha da çok açmak için yine katılımcının bizzat kendi beyanından yardım alabiliriz:

*Verilen sorumluluklardı aslında geliştiren. (...) Kriz yönetimini herkes yapamıyor. Herkes planlıyor kurguluyor ama yapmaya korkuyorlar. Niye? Çünkü krizden korkuyorlar. Yapmaya olasılık ne varsa girerim Allah'ın izniyle. Çünkü onunla alakalı A-B-C-D planları vardır. Neden? Daha önceki*

*tecrübelerden. Yani olasılıkları görüyorsun (Katılımcı 2, Erkek, Orta Ölçekli İşletme Yöneticisi, 38).*

Kayseri'nin yerlisi olan ve aynı zamanda sıhhi tesisatçılık konusunda uzmanlaşmış olan bir görüşemcinin “bir fabrikada sıhhi tesisatçı olmak yerine serbest bir çalışan olarak kendi işinizi yapmayı düşündünüz mü” sorusuna vermiş olduğu cevap, yukarıda uzun uzadıya sosyal hareketlilik sürecinden bahsedilmiş olan katılımcının içinde bulunduğu aile ve sosyal çevresinin mesleki hayatına bulunmuş olduğu etkinin önemini bir kez daha ortaya çıkarmıştır.

*Fabrikaya girince kendime özel dükkan açma şeyim bitti girdim mi çıkamadım çünkü niye dükkan, esnaflık sıkıntı esnafın vergisi var algısı var işçi olur olmaz uykuların bölünür yarın nöreceksin ödeme var. Stresli. Ha pişman mıyım değilim çünkü niye çok şükür. Ne yapacağım çok olsa ne olacak sigortam yatıyor yemeklerim dört dörtlük servisim geliyor kapama ağzına kadar ondan sonra dışarıda ne iş yapabiliyorum ek olarak (Katılımcı 13, Erkek, Vasıflı İşçi, 40).*

Benzer şekilde daha önce ticaret yapma deneyimine sahip olmayan bir katılımcı için de aylık düzenli gelir sağlayan sigortalı bir işte çalışmak daha cazip bir konuma sahip olmuştur.

*Şimdi burada zaten belli bir maaşla düzenli çalışıyorsun farklı bir iş çıkma pozisyon olmaz ki böyle bir yerde. Çok büyük bir para falan olacak da bir iş falan yaparsın anca ben bu arada da gene aslında ben ekmek fabrikasında da çalışırken de esnaflık falan yapsam gibi bir düşüncem vardı da yine olmadı yani biraz maaşımız düzenli olduğu için öyle bir şey yapmadık yani (Katılımcı 16, Erkek, Vasıfsız işçi, 51).*

Şuanki mevcut gelirlerinden daha iyisini elde edebilecekleri konusunda kendilerine yeterince güven duymamaları, mesleki konumlarında atılım yapmalarını engellemiş ve en azından halihazırda var olan gelirlerini kaybetmeme arzusu içinde olmuşlardır. Ancak bu özgüven eksikliğini kişisel bir zaafiyet olarak görmek yerine yapılması

gereken ilk şey katılımcıların sosyal kökenlerine ilişkin geriye dönük bir okuma yapmaktır. Nitekim Katılımcı 13, mesleki yaşamı boyunca karşısına çıkan fırsatlar karşısında oldukça çekimser olmuş olan ve aynı zamanda ilk meseki deneyimini otoriter ve baskıcı bir tavra sahip olan abisinin yanında edinmiş olan bir babanın oğludur. İfadesine yer verilen bir sonraki katılımcı ise ilk gençlik yıllarında da ticaret ile meşgul olma arzusu olmasına mukabil ailesinin ve sosyal çevresinin bu konuda bir kanal işlevi görmemiş olmaması sebebi ile karşısına sigortalı bir iş fırsatı çıkınca köyden kente göç etmiş olan bir katılımcıdır. Öyle ki bu katılımcının ilk gençlik yılları yurt dışında işçi olarak çalışan babasının boşluğunu doldurma uğraşısı ile geçerken çevresinde ise ona rol model olabilecek sınırlı sayıda kişi olmuştur:

*Benim öyle hiçbir sanatla uğraşma şeyim olmadı. Öyle bir çıraklık gibi bir yerde. Olmadığının bir sebebi de babam yoktu mesela o yüzden de öyle dışarıya bir elin işine gitmedim. Normal kendi evimizin işleriyle uğraştım. Elin işine gittiysem de öyle traktörle günübirlik işlerine gittim nakliyesine falan. Olmadığının bir nedeni bir yönlendiren olmadı. O zaman bizim de kendi başımıza gitme pozisyonumuz olmadı anlayacağın. (...) Aslında kalıpçı arkadaşımız vardı o normalde esnaflık yapıyordu. Onlan da iş yapmayı istedim de onun biraz ahlakından dolayı işbirliği yapmak istemedim. Hem inşaatçıydı inşaattan sonra da bir arabası vardı köylerde halı satardı kilim satardı fırın satardı bir köylüye ne gerekiyorsa satardı mesela. O kalıpçı arkadaşın babası da tüccardı halı alıp satardı. Bir de buraya geldik bu arada zaten Kayseri'ye buranın da maaş durumu iyi olduğu için başka bir işe yönelinmedi anlayacağın. Sigorta var maaşın iyi düzenli bir iş diye başka bir işe yönelinmedi. Yönelsek de öyle lafta kaldı anlayacağın (Katılımcı 16, Erkek, Vasıfsız işçi, 51).*

Bu başlık altında sosyal hareketlilik süreci pek çok boyutu ile anlaşılmaya çalışılan Katılımcı 2, belirli eğitim politikaları sebebi ile üniversite yaşamına devam edememiş olsa da çocukluk ve gençlik döneminde babası aracılığı ile deneyimlemiş olduğu mesleki pratikler ve sonrasında iş yaşamındaki deneyimler, halihazırdaki mesleki konumuna ulaşmasında önemli bir belirleyene sahip olmuştur. Ancak çocukluk ve

gençlik döneminde benzeri tecrübelerle sahip olmayan ve eğitim sürecinden de istifade edemeyen katılımcıların, mesleki konumlarındaki esas belirleyici etmen ise Kayseri'nin dönüşen işgücü piyasası olmuştur. Bu doğrultuda köylerinden şehir merkezine göç etmek ve orada sigortalı bir işte çalışacak olmak, geleceklerine ilişkin en cazip seçenek olmuştur. Bu cazip seçeneği tercih etmelerinin sebebinin söz konusu seçeneğin cezbedici olmasından kaynaklanmadığı bu başlık altında açık bir izah edilmeye çalışılmıştır.

### 3.2.2.3. Evlilik Sürecinin Mesleki Konuma Etkisi

Kayseri'nin belirli bir toplumsal kesiminin kız çocuklarının eğitime ilişkin engelleyici tavrı ve aynı zamanda bu durumun belirli kamu politikaları ile daha da katmerleşmesi ile kadınların meslek yaşamına dahil olmasını oldukça güç bir hale gelmiştir. Bu etkilerin yanı sıra kadınların evlilik yaşamları da ilerleyen yıllarda karşılına çıkan mesleki fırsatların değerlendirilmesinde engelleyici bir mekanizma işlevi görmüştür. Aynı zamanda halihazırdaki mesleki konumlarını daha iyi bir noktaya taşıma ve mesleği ile ilgili özerk kararlar alma konusunda evlilik yaşamları önemli bir etkiye sahip olmuştur.

Çok arzularına rağmen ilkokula gönderilmemiş olan ancak daha sonrasında abisinin okuma yazmayı öğrenebilmesini sağlayacak kaynakları temin etmesi ve ardından okuma-yazma seferberliği politikaları ile okuma yazma öğrenebilmiş bir katılımcının, gençliğinin ilerleyen yıllarında siyasi bir oluşumun mahalle temsilcisi olduğunu ve bu yolla bir mesleki edinim şansına sahip olduğunu görüyoruz. Ancak evlilik süreci söz konusu siyasi oluşum ile ilişkisinin kopmasında önemli bir rol oynarken aynı zamanda yaşama dair pek çok ilgisinin de kısıtlanmasına neden olmuştur:

*17-18 yaşlarında Refah Partisi'nde mahalle temsilcisiydim. Bizi hatibelik dersine sevk eden de partiydi. Partinin gençlik kolları. Böyle belirli kriterlerle kız seçtiler biz sizi yetiştireceğiz siz partide çalışacaksınız. 87-88 o aralarda. (...) 3 ay hatibelik dersi aldık. Sonra partide bir yerlere hatiplik yapmaya gittik ondan sonra 91'de seçim oldu. Ben de 91'in Eylül'ün de evlendim. (...) Ben*



*evlendim 20 gün sonra seçim oldu ondan sonra çok parti ile meşgul olmadım. (...) Zaten ben bir nevi eşim tarafından baskı altına alındım, Aşırı üzerinde maddi manevi iş baskısı psikolojik baskı yerim uzak. Oraya varıp da ben parti dediğim zaman böyle kahaahlara boğuluyorlardı(eşinin ailesi). Partiyi nereden biliyorsun sen ne partisi? Orada ben kendime ait bir çevre edinemedim. Onların kültüründe kadının yani bu tarz şeylerde meşgul olması gibi bir şey yok iş görür mantı sıkır. (...) Ben 2009'da ehliyet alacağım diye ilkokul belgesi almak için halk eğitime başvurduğum oraya bir 45 gün okula gittim oradan ilkokul diplomasını aldım. Onunla da ehliyet aldım ama araba kullanamadım. (...) Ama şu an tekrar doğsan ne yaparsın dersin okurum derim. Hayatımda en çok istediğim en azından bir lise mezunu olmaktı. Ama aslında istesem lise mezunu olurum şimdi yine olurum aslında da şeyim tükendi mücadele hevesim tükendi yani hayat yordu beni. Mesela azimle ehliyet aldım araba kullanmayınca şeyim kırıldı. Eşim engel oldu çünkü ailede ailenin kökeninde var (Katılımcı 22, Kadın, Ev Hanımı, 48).*

Evlendikleri süreçten beri eşinin işine destek olan ve söz konusu işin yıldan yıla daha da büyümesinde önemli katkıları olan bir katılımcının mesleki yaşamı da oldukça ilginç bir hikayeye sahiptir. Esas ilginç olan ise bahsi geçecek olan mesleki yaşamına rağmen günün sonunda bir çalışan olarak görülmemesidir. Nitekim bu çalışmada da katılımcının mesleğinin tanımlanması gerektiğinde ev hanımı, işçi ya da esnaf tanımlamaları arasında kararsız kalınmıştır. Ancak vermiş olduğu emeğe rağmen herhangi bir geliri olmaması sebebi ile ev hanımı olarak değerlendirilmiştir:

*35 metrekarelik küçük bir dükkan açıyor giyim falan ürünleriydi orada başlıyor. Bizim evlendiğimizde bu işi yapıyordu. 2-3 sene sonra biraz düğün borcunu da toparlayınca içinde bulunduğumuz 35 metrekareyi satın aldık. Bu 35 metrekarenin yavaş yavaş alt katlarını da açtık. Bir de araba aldık. Onun borcunu bitirdik sonra arabamızı sattık. Onun daha iyisini aldık. Sonra bir inşaat daha yaptık dükkanı büyütme için parça parça yavaş yavaş. Sonuç olarak dükkanı da 5 katı büyüklüğüne ulaştırdık. Bu süreçte de ben her zaman çalıştım. Hamileyken de çalıştım. Bazı zamanlar oldu 16 saate kadar çalıştık*

*beraber. Ben her zaman yanında oldum. En son en küçük çocuğumu, komşuya falan bırakıyorum öyle gidiyorum yanına yardım etmeye ama maaş olarak da hiç beş kuruşum olmadı ve takdir de edilmiyorum, o da ayrı bir mevzu. Bir de şu an eşimin primi doldu emekli olmak için yaşını bekliyor ve biz prim dolmasına rağmen 4 senedir yine para yatırıyoruz. Ama onun yerine benim de primim yatsaydı. Ben de bir süre sonra emekli olabilirdim ama eşime göre kafa yapısına göre erkekler işte çalışır kadınlar evde yatar olarak düşünüyor yani bence çağımızdan 50 yıl önce falan yaşıyor. Hatta ehliyet almama bile karşı çıkmıştı bayağı kavga falan yapmıştı ondan dolayı ama ben bir şekilde halletmiştim sonunda. (Kadın, Ev Hanımı, 44). (...) Ya ailesinden aslında yani babası da annesi öyleydi annesi kadın da ama yine her zaman kadınlara karşı erkekleri desteklerde yani kadın düşmanıydı resmen. (...) Asla değişeceğini zannetmiyorum yani hatta şöyle düşünüyorum. Artık akıntıya karşı kürek çekmekten yoruldum ve bunu yapmayacağım (Katılımcı 23, Kadın, Ev hanımı, 43).*

Her iki katılımcı da evlilik sürecinde eşleri tarafından maruz kaldıkları zorluklarla mücadele etmekten vazgeçtiklerini beyan etmiştir. Bu iki katılımcının yaşamış olduğu zorluklara benzer süreçleri deneyimlemiş olan ve bunun da ötesinde eşi tarafından psikolojik ve fiziksel şiddete de maruz kalmış olan başka bir katılımcı ise yirmi sekiz yıllık evlilik hayatını sonlandırmaya karar vermiştir. Boşandıktan sonra ise çocuklarının geçimini sağlayabilmek ve eğitim masraflarını karşılayabilmek amacıyla özel bir kurumda işçi olarak çalışmaya başlamıştır. Evlilik sürecinin bir insanın yaşamına olan etkisini söz konusu katılımcı veciz bir şekilde ifade etmiştir:

*(...) şiddet var kötülük var küfür var hakaret var her türlü şey var. 28 seneyi böyle devirdik. Hani biraz önce dedim ya ne kaldı diye soracak olursan o gençliğimdeki bizden; (Biz derken kast etmiş olduğu ikinci kişi kardeşidir. Katılımcı, kardeşinin de yaşamını zorlaştıran bir evlilik sürecine sahip olduğunu ifade etmiştir) bir enkaz kaldı. Gerçekten evlilik bizi bir enkaz yığınına çevirdi. Yani bazı evlilikler insanı böyle sanki yeni açmış bir menekşe*

*gibi canlandırır bazı evlilikler ise susuz kalmış bir çöl çiçeği gibi soldurur ve biz o solanlardan olduk (Katılımcı 19, Kadın, Vasıfsız İşçi, 52).*

İstanbul'da bir kamu kuruluşunda avukat olarak görev yapan başka bir katılımcı ise oldukça hoşnut olduğu işinden eşinin Kayseri'de ticaret yapma arzusu sebebi ile istifa etmiştir. Eşinin Kayseri'deki ticaret deneyimlerinin hepsi de olumsuz bir şekilde sonuçlanmış ve uzun yıllar boyunca ekonomik sıkıntılar ile baş başa kalmışlardır. Katılımcı İstanbul'dan gelmek konusunda istekli olmamasına rağmen eşinin onu kızından ayırmakla tehdit ettiği için gelmek zorunda olduğunu ifade etmiştir:

*Ondan sonrasında da şu İstanbul'dan mesela işimden ayrılma kararını keşke inisiyatifi ona bırakmasaymışım. Biraz daha direnseymişim. Çünkü gelince kendisi söyledi. Yani ben ayrılmıyorum deseysin, keşke ayrılmayıydın dedi. (...) Şimdi öyle diyor ama o zaman zaten tehdit etti. Yani sanki ben orada kalırsam çocuğumu benden koparıp bana göstermeyip... Yani öyle bir tehdit bile vardı işin içinde. Şimdi hani böyle dediğinde yüzüne vurulmuyor da. Yani ben nasıl direnecektim ki yani? Bir tane isteye isteye tortopu, otuz yaşından sonra evlenip çocuğum olmuş. O dönem bir şey vardı. Dizi vardı. Aliye diye. Çocukları hep kaçırıldı. Boşanma aşamasında. Adam da çocukların üstüne köşe kapmaca oynuyorlardı yani. Aliye gibi olma tehdidi bile yaşadık yani. Yani onun için evliliği yürütmek çok zor. Yani yaşadığınız her şeyi böyle sürekli yenilerseniz hiçbir şekilde affedemezsiniz de biraz üstünü örtmek gerekiyor. Yoksa affedilecek şeyler değil (Katılımcı 10, Kadın, Avukat, 52).*

Son olarak öğretmen olan bir kadın katılımcı ise mezun olduğu lisans alanında ihtisas yapmayı çok arzulamasına rağmen hamilelik dönemleri sebebi ile yüksek lisans eğitiminin yarım kaldığını ifade etmiştir:

*Yani yüksek lisans çok isterim yapabilmeyi bitirebilmeyi. Çünkü akademik çalışmalara beni zorlayan bir süreç olmayınca şu anda bulunduğumla yetiniyorum yani. O kötü oluyor, zaten öğretmensin zaten annesin orada sorumluluklar var orada sorumluluklar var. O zaman akademik çalışmalar bir hobi gibi oluyor. Halbuki hobi değil gerçekten ciddi bir ihtiyaç. (...) Hani*

*sizlere tavsiyem gençlere tavsiyem bağınızı koparmayarak hayat planı kurmanız. Yani okul hayatından, eğitimden, öğretimden, bağı koparmadan. Evlilikte çocuktan derken öncelikleri iyi belirlemek lazım. Sonra çok mutsuz oluyor insan (Katılımcı 11, Kadın, Öğretmen, 38).*

Eşi de öğretmen olan katılımcı, aynı zamanda eşinin de mezun olduğu lisans alanına ilgisinin hala devam ediyor olduğunu ve akabinde yüksek lisansa başladığını, bitirdiğini ve halihazırda doktora eğitimine devam ettiğini ifade etmiştir. Görünen o ki evlilik süreci, erkeğe görece kadının sahip olduğu mesleki ilgileri kısıtlayan bir süreç olarak deneyimlenmiştir. Ancak bu konuya dair nihai yorum bahsi geçen katılımcının kendisine aittir. Zira şuan içinde bulunmuş olduğu yaşamı, arzulamış ama ulaşamamış olduğu yaşama tercih edebilir. Ancak katılımcının mevcut mesleki konumunda *kendisini gerçekleştiremediğini* ifade etmesi bu ihtimali geçersiz kılmıştır. Gerekli akademik safhaları tamamlayamadığı için mecburen içinde bulunmuş olduğu mesleki düzeyden tatmin olmamaktadır:

*Mesela çok saygısız bir öğrenci ile muhatap oluyorsun okulda. Diyorum işte sen bunu kendin yaptın kendime kızıyorum. Sen daha iyi bir okulda üniversitede de olabilirdin. Bazı sınıflarda, demiştim ya, hiçbir birikimini aktaramıyorsun. Çünkü ortaokul çok ara bir yer. Hani lisede olsa yine bir öğrenci seni dinleyebilir derdini anlatabilirsin. Ortaokul çok ara hep oyun istiyor hep eğlence istiyor. Çocuğun bambaşka bir hayal dünyası var. Soyut hayat soyut beyin yok. E öyle olunca çocuğa ettiğin bütün laflar uçup gidiyor ve kendimi gerçekleştiremiyormuş gibi oluyorum ya o zaman çok kötü oluyorum işte. Ara ara böyle oluyor.” (Katılımcı 11, Kadın, Öğretmen, 38).*

Yukarıda verilen bütün örneklerde sıralandığı gibi evlilik süreci, kadın katılımcıların bir mesleki konuma sahip olmasını engelleyen ya da mevcut mesleki konumunda ilerlemesini engelleyen bir süreç karşılık gelmiştir.

### **3.3. Sosyal Hareketlilik Sürecini Belirleyen Toplumsal Mekanizmalar**

Sorokin toplumlarda dikey hareketliliğin gerçekleşebilmesi için toplumsal yapıdaki bazı kurumlara dikkat çeker. Bu kurumlar “aile, ordu, kilise, okul, devlet

örgütü, politik örgütler ve mesleki örgütlenmeler ve kazanç sağlayan diğer örgütlenmeler”dir. Ancak üst tabakalara doğru dikey hareketlilik başladığı zaman söz konusu kurumlar aynı zamanda birer eleme mekanizması da olmaktadır. Dolayısıyla ona göre bulunduğu konumdan en üst tabakalara geçebilen insan sayısı oldukça sınırlıdır. Bu doğrultuda Kayseri’deki sosyal hareketlilik süreçlerinin de belirli toplumsal mekanizmalara bağlı olarak gerçekleştiğine ulaşılmıştır. Bu toplumsal kurumların birer mekanizma olarak adlandırılmasının sebebi ise söz konusu toplumsal kurumların esasen sosyal köken nispetinde bir işlevsellik kazanıyor olmasıdır. Bu sebeple aile kurumu; kamu politikaları, işgücü piyasaları ve sivil toplum örgütleri olarak sıralanan toplumsal mekanizmaların başat eleyici unsuru olmuştur. Ancak katılımcıların sosyal hareketlilik süreçlerini sadece aile merkezli bir okuma dahilinde anlamaya çalışmak, sosyal hareketlilik süreçlerinin hangi toplumsal kanallar yolu ile gerçekleşmiş olduğunun gözden kaçırılmasına neden olacaktır. Çünkü ailenin bu süreçte etkin bir rol oynaması söz konusu kanalların varlığı ile mümkün olmuştur.

### 3.3.1. Kamu Politikaları

Sorokin’e göre toplumsal tabakalaşma “hak ve ayrıcalıkların, ödev ve sorumlulukların, toplumsal değer ve ihtiyaçların toplumu teşkil eden üyeler arasında eşitsiz bir biçimde” dağılması ile meydana gelir. Çeşitli nedenlere bağlı olarak bütün toplumlarda izini sürebileceğimiz bu eşitsiz dağılım, modern toplumlarda da açık bir şekilde gözlemlenebilmektedir. Ancak günümüz toplumlarında, eğitim sistemi aracılığı ile mesleki konumlara erişimin söz tabakaların belirleyiciliği ile gerçekleşmediği kanısı hakimdir. Buna göre bütün vatandaşlar eğitim hakkına sahiptir ve bu sebeple içinde buldukları toplumsal tabakadan başka bir tabakaya hareket edebilmektedirler. Bu noktada eğitimde fırsat eşitliği modern ulus devletinin en önemli meşruiyet zeminlerinden birisidir. Çünkü bütün bireyler elde etmiş olduğu eğitim hakkı ile gerekli “çaba”yı ve “başarı”yı gösterebilirlerse arzu ettikleri mesleki konumlara ulaşabilecektir. Böylece mesleki konumlara erişim toplumsal tabakaların hiyerarşik yapısına göre değil kişisel liyakate göre gerçekleşebilecektir. Bu durum sosyal hareketlilik literatüründe *meritokratik toplum* anlayışı temelinde tartışılmıştır. Bu tartışmaya göre günümüz toplumlarında zenginliğin ya da kişisel bağlantıların sağladığı avantajlar, kişisel başarılar karşısında geçersiz bir konuma sahiptir ve

eğitimde var olan fırsat eşitliği ile bütün toplumsal kesimler kişisel başarıları nispetinde toplumsal faydadan istifade edebilme imkanına sahiptir. Ancak bu çalışmanın ulaştığı olduğu bulgular bahsi geçen meritokratik toplum anlayışının önemli bir yanılsamaya sahip olduğunu açığa çıkartmıştır. Kamusal politikaların gelişimi ile bütün kesimlerin eğitime erişimi sağlanmış olsa dahi, bir önceki bölümün iki başlığında da aktarılmaya çalışıldığı üzere katılımcıların eğitim ve mesleki yaşamlarında esas belirleyici etmen aileleri olmuştur. Bu başlıkta aktarılacak olan bulgu ise eğitim sisteminin mevcut yapısının, ailelerin eğitim başarısındaki belirleyiciliğini pekiştiren önemli bir tamamlayan oluşudur. Belirli kamu politikaları ile düzenlenen on iki yıllık zorunlu eğitim sistemi sosyal hareketliliğe ya da sosyal kökenlerin yeniden üretimine imkan tanıyan bir mekanizma olarak karşımıza çıkmıştır. Eğitim sistemi, geçmişe nazaran daha eşitlikçi bir yapıya sahip olsa da, sosyal köken kaynaklı fırsat eşitsizliğinin önemli bir dağıtıcısı olmuştur. Bu bölümde eğitim politikalarının sosyal kökenlerin yeniden dağıtımına nasıl imkan tanıdığı gösterilmeye çalışılmıştır.

### **3.3.1.1. Eğitim Süreçlerinin Toplumsal Konumu Yeniden Üreten Yapısı**

1990'lı yılların ardından Uluslararası Sosyoloji Derneği (ISA) derneğinin Sosyal Tabakalaşma Araştırma Komitesi'ne (RC28) bağlı ya da komiteden bağımsız olarak gerçekleştirilen eğitim çalışmalarının en önemli odak konularından birisi, öğrencilerin yeteneklerine göre sınıflandırılması ve bu doğrultuda birbirinden farklı eğitim süreçlerine tabii olmalarıdır. Sınıflandırma sisteminin olumlu ya da olumsuz sonuçları konusunda fikir ayrılığına düşmüş olsalar da bu sistemin eğitim başarı testi ve işgücü piyasasına yansıyan sonuçları konusunda hem fikir olmuşlardır. Söz konusu sonuçlar aynı düzeyde eğitime muhatap kalanlarda önemli bir benzerlik gösterirken farklı düzeylerde eğitim alanlarda ise çeşitlilik arz etmiştir (Hout, 2006: 10). Ancak Lucas *Tracking Inequality* (Eşitsizliği Takip Etmek) isimli çalışmasında öğrenciler daha homojen bir eğitim sürecine tabii olsalar da bu homojen yapının okul dışında alınan takviye eğitim programları ile mümkün olmadığını ifade etmiştir (Lucas, 1999). Çünkü ailenin eğitim düzeyi çocuğun eğitim sürecinde alınan kararları etkiliyor ve böylece yine çeşitlilik arz eden bir eğitim süreci ortaya çıkmış oluyordu. Bu doğrultuda bu çalışmada da eğitim sisteminin mevcut kamu politikaları ile düzenlenmiş

formunun, aile özelinde sosyal kökenin, çocuğun başarısında önemli bir belirleyen olduğuna ulaşılmıştır. Bu belirleyicilik, eğitim sisteminin başarılı öğrencilerin belirli sınıflandırma yöntemleri ile eğitim sürecinin her aşamasında yeniden sınıflandırılmaya tabii tutulması ile ciddi bir boyuta ulaşmıştır.

Söz konusu sınıflandırma politikaları öncesinde başarılı öğrencilere özel olarak uygulanan bir eğitim politikasından söz etmek yerinde olacaktır. Bu araştırma kapsamında görüşülen katılımcıların bir kısmı çocuklarının bursluluk sınavını kazandığından ve her ay çocuklarının devletten belirli bir miktar burs aldıklarını beyan etmişlerdir. İlkokul beşinci sınıftan on birinci sınıfa kadar girilebilen bursluluk sınavı aracılığı ile öğrenciler belirli bir dereceye girebildikleri takdirde ortaokul ve lise eğitimi boyunca burs alma imkanına sahip olmaktadır. Bu sınavı kazanmış olan öğrencilerin ise ailelerinin sahip olduğu gerek ekonomik gerekse kültürel donanımlar aracılığı ile eğitim yaşamlarında önemli başarılar elde etmiş olan öğrenciler olduğu gözlemlenmiştir. Bu doğrultuda bursluluk sınavı halihazırda başarılı öğrencilerin okula olan ilgisini ve motivasyonunu artıran önemli bir teşvik mekanizması işlevini görürken başarısız öğrenciler için ise ulaşılması güç bir eşige karşılık gelmiştir. Bursluluk sınavını kazanamayan öğrencilerin yenilgi hanelerine bir puan daha eklenirken, sınavı kazanan öğrenciler ise ileride kazanacakları yeni başarılarla zemin hazırlayan yeni bir başarı daha elde etmişlerdir.

Bursluluk sınavına ilişkin karşılaşılmış olan bir diğer ilginç mesele ise annesi ya da babası öğretmen olan kesimlerin bursluluk sınavı puanlarına ek puan eklemesi olmuştur:

*Yani o puan sistemi yıldan yıla değişiyor. Mesela kızım kazandığında dört yüz ellinin üstünde bir puan almıştı. Komşum oğlum kazanamadı demişti. O da dört yüz kırklardaydı. Galiba demekki dört yüz elli olabilir o dönemki puan. Ama bak şöyle bir şey de olmuştu. Kızımın sınıfından biri dört yüz otuzla mı otuzbeşle mi ne kazanmış. Çünkü onun babası öğretmenmiş. Aynı okulda öğretmendi (Katılımcı 21, Kadın, Ev Hanımı, 49).*

Eğitim sistemi üzerinden, kamu çalışanlarına tanınan hak ve ayrıcalıklar kamu kurumunda çalışan kesimin içinde buldukları toplumsal konumu çocuklarına aktarabilmesine veyahut daha st bir toplumsal konuma hareket etmelerine zemin hazırlamıştır. Babası bir kamu kurumunda aşçılık yapmış olan bir katılımcının beyanı da bu konuya karşılık gelmektedir:

*Milli eğitim personeli de olduğu için, istediği okula kaydettirme hakkı varmış. Milli Eğitim'de aşçı. O zaman İmam Hatip de sınavla alıyordu. Milli Eğitim personeli diye bir belge verdi babam, onunla ben İmam Hatibe başlamış oldum (Katılımcı 11, Kadın, Öğretmen, 38).*

Günümüz devlet okullarında bu sistem uygulanmıyor olsa da geçmişte uygulanmış olan bir diğer eğitim politikası ise öğrencilerin ilkokul yıllarında başarı seviyesine göre sınıflara ayrılıyor olmasındır. Bu konu ile ilgili genel bir yönetmelik olmamasına rağmen okul yönetiminin inisiyatifine bağlı olarak gerçekleştirilen bu durum, başarılı öğrenciler arasındaki rekabetin ve dolayısıyla başarı seviyelerinin artmasına hizmet ederken başarısız öğrencilerin ise daha da gözden dūřmesi ile sonuçlanmıştır. En başarısız sınıfa gideceğini öğrenen bir öğrencinin yaşamış olduğu yenilgi ve dışlanmışlık hissi ile eğitim yaşamının nasıl bir yöne evrileceği herhangi bir açıklamaya ihtiyaç duymamaktadır. Bu durumu deneyimlemiş olan bir katılımcının etrafında onun gibi akademik başarısı oldukça dūřük öğrencilerin olmasının yanı sıra onlar için uygun görünen öğretmen ise meslek yaşamındaki bir hata dolayısıyla müdür yardımcısı olduğu bir okuldan başka bir okula öğretmen olarak tenzil edilmiş bir kiři olmuştur:

*(...) Ama sonra başka bir yere taşınmıştık dördüncü sınıfa geçtiğimde. O hocamı hatırlıyorum çok sevmiştim o hocamı. Ama sonra beşinci sınıfta beni o sınıftan aldılar. Çok sinirlenmiştim o hocaya okulu bitirince onu bulup dövücem falan demiştim. İşte daha başarısız olan çocukları E sınıfına götürmüşlerdi. O yeni hocamız da müdür yardımcısıymış. Atılmış mı ceza mı falan almış. Sonra bizim okula gelmiş (Katılımcı 17, Erkek, Vasıfsız İşçi, 26).*



İlk okuldaki ilk üç yılını hatırlamayan ancak daha sonrasında yeni taşındıkları çevreye yakın olan bir okula gitmeye başlayan katılımcı oradaki öğretmenini çok sevdiğini ifade etmiştir. Öğretmeni ile kurmuş olduğu bu bağ eğitim hayatının yönünü değiştirecek bir imkana sahip olmasına mukabil bu imkan, öğrencilerin başarı seviyesine göre sınıflara ayrılması ile ortadan kalkmıştır. Daha sonrasında da başarılı bir eğitim hayatına sahip olamayan katılımcı lise eğitimi sonrasında eğitim hayatına devam etmemiştir. Bu örneğin tersi bir durumunu yaşayan bir katılımcının kızı ise tüm eğitim süreçlerini başarı ile tamamlamıştır ve şuan bir kamu kuruluşunda eczacı olarak çalışmaktadır:

*Çok iyiydi ilkokulda dersleri. Hatta seçme sınıfa aldılar. Ona ben mesela hiçbir zaman için kızım dersine otur demezdim hatta arada bir nefes al bir şeyler atıştır, yapamadığı soru olduğu zaman acayip hırslanıyordu mesela. Yani tam olarak bütün sınıflar derecelendirilmemişti de başarılı öğrencilerin toplandığı bir sınıf vardı. Şansımızdan. (Katılımcı 18, Kadın, Vasıfsız İşçi (Operatör), 51).*

Başarılı öğrencilerin ilerleyen yıllarda da daha başarılı olmasına sebep olabilecek adımlar sadece kamu politikaları ile gerçekleştirilmemektedir. Bu sürece aynı zamanda öğrencileri eğitim yaşamının desteklemek amacı ile faaliyetler yürüten sivil toplum kuruluşları da katkı sağlamaktadır. Emeklilik yaşamında bir sivil toplum kuruluşunun yöneticiliği üstleniyor olan bir katılımcının ifadeleri bu konuya dair önemli bir açıklayıcılığa sahip olmuştur:

*Biz bugün burada 300 küsur tane kişiye burs veriyoruz. O çocuklara katkıda bulunmak istiyoruz. Bir de X'e (başka bir şehir) gidiyorum. Orda matematiği en iyi olan altmış tane çocuğu seçiyoruz. Onlara ileri matematik ileri akıl zeka oyunları veriyoruz. İşte mezun olanların da memlekete iyi işler yapmasını sağlıyoruz. Ya da liseler arası öykü yarışması yapıyoruz. Oradan genellikle kızlar başarılı oluyor. Oradan Türkçe edebiyat konusunda, (...) elemanlar yetiştiriyoruz (Katılımcı 1, Erkek, Büyük Ölçekli İşletme Yöneticisi, 75).*

Katılımcıların beyanına göre günümüz ilkokullarında öğrencilerin başarı seviyesine göre farklı sınıflarda eğitim verilmesi durumu ile karşılaşılmamıştır. Ancak günümüz eğitim sisteminde ilkokul eğitiminin peşi sıra gelen ortaokul ve lise okullarına alım sürecinde öğrencilerin akademik başarısı dikkate alınarak yapılan yerleştirmeler bu konunun devamı olarak okunmalıdır. Öğrencilerin ortaokul ve lise döneminde başarı seviyelerine göre sınıflandırılması yine belirli bir kesimin başarı şansını daha çok artmasına belirli bir kesimin ise başarısızlığının yeniden üretilmesine zemin hazırlamıştır. Oğlu tıp fakültesini kazanmış olan bir katılımcının oğlunun lise eğitimine dair beyanı bu noktada önemli bir yere sahiptir:

*Mesela sınavda öğrenci alan okulları bir sayayım; Kayseri Fen, Osman Ulubaş, sonra Sümer Fen, Küçükçalık, Sami Yangın, Baldöktü, Sema Yazar... Buralara girdiğin zaman senin rekabet düzeyin yukarıya çıkıyor. Şöyle mahalle okuluna gittiğin zaman sen kaybolursun (Mahalle okulları dereceye giremeyen öğrencilerin adrese dayalı olarak yerleştirildiği okullardır). (...) Sekizinci sınıf sonrası öğrencilerin bulunduğu okul, rekabet düzeyinin üst olması da bunu çok çok etkiliyor. Mesela benim oğlumun bulunduğu okulda Küçükçalık Anadolu Lisesi'nde kendisi gibi öğrenciler olduğu için hani birbirlerini yukarıya çekiyorlar. O noktada da şanslıydık biz mesela. Lise hayatı o şekilde geçti (Katılımcı 8, Erkek, Yönetici (MEB), 48).*

2014 yılında resmi gazetede yayımlanmış olan proje okul yönetmeliğine (<https://resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/09/20160901-32.htm>, 2016) göre, ortaokul ve lise eğitimi veren devlet okullarının, yönetmelikte bahsi geçen şartları sağladıkları takdirde proje okul olmaya hak kazanacakları ilan edilmiştir. Bu kapsamda Kayseri'deki anadolu, fen ve belirli meslek liseleri (yukarıda katılımcının bahsini ettiği liseler) proje okul kapsamına giren okullar arasına katılmıştır. Bunun yanı sıra belirli ortaokullar da bu hakkı elde etmiştir. Belirli eğitim reformu ve programı uygulaması beklenen bu okulların ayrıcalıklı yanı ise idari personelinin “İnsan Kaynakları Genel Müdürlüğünün teklifi ve Bakanın onayı”, öğretmenlerin ise “genel müdürlüğün inhası, İnsan Kaynakları Genel Müdürlüğünün teklifi ve Bakanın onayı ile” atanıyor olmasıdır. Araştırma sahasında yukarıdaki katılımcıya ek olarak katılımcıların bir

kısının da proje okullarda eğitim gören çocukları olduğuna rastlanmıştır. Bir katılımcının “*Yani bir kaç falan değil, yani diyelim ki matematik öğretmeni ya da ne bileyim Türkçe öğretmeni çok iyi gibi bir durum değil. Bütün öğretmenleri çok iyi. Hepsi çocuklarla çok ilgili. Sadece öğretmen değil de yani böyle hayata dair çok güzel bakışları olan insanlar. Sanki oğlum bir devlet okulunda okuyor gibi değil.*” (Katılımcı 21, Kadın, Ev Hanımı, 49) ifadeleri söz konusu yönetmenliğin öğretmenlerin ataması gerçekleştirilirken sahip olan hassasiyetin sonuçlarından bazıları olmuştur. Araştırma kapsamında söz konusu proje okullarına dair çok boyutlu bir bakış geliştirilebilmek için aynı zamanda bir proje okulunun müdürü ile de görüşülmüştür. Müdür Bey bu atamalara ilişkin fikrini şu şekilde beyan etmiştir:

*Türkiye’de çok şey denendi. Fen liselerin öğretmenlerine özel imtihanlar yapıldı. Anadolu liselerine özel imtihanlar yapıldı. Çok farklı şeyler yapıldı denendi ama bu süreç olay değil. Şimdi imtihan yapıyorsun, diyelim ki kimya alanında öğretmen alınacak fen lisesine. Bu okulun proje okulu olduğunu düşün. Çok zor alan soruları soruyorsun tamam öğretmenin alan bilgisi çok iyi ama proje okula gidiyor diyelim, iletişimi, işte vesveseli bir öğretmen, öğrenciyle öğretmenle iletişim kuramıyor, onun altını kazıyor bunun altını kazıyor, orada bir ekip ruhu oluşmuyor. (...) Yani dolayısıyla hani çok adil bir sistem yaptın buraya aldın diyelim. Sadece adil bir sistemi koyup aldığın zaman, öğretmenlik başarısı sadece akademik yani bilmekle alakalı bir şey değil, öbür türlü şeyleri ölçmek için mülakat yapmak zorundasın. Mülakat yapıyorsun bu sefer de işte mülakatı yapan ekibe siz işte adil davranmıyorsunuz siz işte kayırma yapıyorsunuz suçlaması yapılıyor. Elde bir delilin var mı yok almadığınız her öğretmen için siz adaletsizsiniz öyle düşünülüyor. Dolayısıyla bu biraz şuan zor bir süreç. Yani Türkiye’nin temeldeki eğitim problemi de çalışan başarılı öğretmenlerin performansını belirleyecek şuan henüz kriterlerin ortaya çıkmaması. Bakanlık bununla ilgili çok kafa yoruyor ama çok geniş bir kitle olduğundan dolayı birbirlerine yakın öğretmen bunlarla ilgili henüz net kriterler oluşturamadı yani. Net kriterler oluşturması için o öğretmenleri takip eden iyi bir sistemin kurgulanması lazım. Diyelim ki müdür takip ediyorsa müdürlerin işin ehli olması lazım. Bu sefer müdürleri atamadaki*

*kriterler tartışma söz konusu oluyor. Veya diyelim ki müfettişler takip edecekler. Müfettişler kim? Bu seferde takip edeceklerin kriterleri arkasından sorusu geliyor. Ya bu işin sonu yok gibi gözüküyor (Katılımcı 9, Erkek, Yönetici (MEB), 43).*

Müdür Bey beyanında aynı zamanda bu okulların personel atama sistemine dair var olan tartışmalara da değinmiştir. Bu noktada öğretmenin başarısındaki belirleyici unsurun akademik başarı ile ölçülmemesi gerektiğini düşünmesi oldukça makul bir duruma karşılık gelmiş olsa da mevcut eğitim sisteminin öğrencilere bakan yüzüne dair bir takım soruları gündeme getirmektedir. Zira idari yöneticiliğini üstlenmiş olduğu proje okuluna gerçekleştirilen öğrenci alımları, doğrudan akademik başarının ölçümü ile gerçekleşmektedir. Ancak öğrencilerin kabiliyetlerinin akademik başarı ile ölçülüyor olması herhangi bir sorun teşkil etmemektedir. Eleyici bir mekanizma işlevini gören akademik başarının -araştırmanın bulgular bölümü boyunca gösterilmeye çalışıldığı gibi- aileden aktarılan kaynaklar ile elde edilmesi buradaki tartışmanın esas düğüm noktasıdır. Çünkü sosyal kökeninin etkisi ile akademik başarısı yüksek olan bir çocuk, söz konusu proje okullarında, özel olarak seçilmiş öğretmenlerin talim ve terbiyesi içinde sahip olduğu avantajların katlanarak devam ettiği bir eğitim sürecine sahip olmaktadır. Bu kapsamda bu çalışmada, sosyal kökeninin etkisi ile eğitim yaşamına başarılı bir başlangıç yapan bireylerin devamında da başarılı bir eğitim sürecine sahip oldukları gözlemlenirken tersi grupta olan bireylerin ise başlangıç aşamasında sahip oldukları başarısızlığın eğitim yaşamları boyunca devam ettiği gözlemlenmiştir. Mesleki yaşamları ise söz konusu eğitim süreçlerinin bir çıktısı olmuştur. Nitekim bu araştırma da kendisi ile görüşülmüş olan vasıflı-vasıfsız işçilerin ve aynı zamanda işsiz olan bir katılımcının söz konusu dezavantajlı gruba mensup olan kişiler olduğu gözlemlenmiştir. Bu sebeple söz konusu bulgular göstermektedir ki; eğitim politikaları, eğitim süreci boyunca başarılı ve başarısız öğrencileri sürekli olarak ayırıştırarak katılımcıların sahip olduğu avantajların ya da dezavantajların eğitim yaşamları boyunca yeniden üretilmesine aracılık etmiştir. “Eğitim Süreçlerinin Toplumsal Konumun Yeniden Üreten” başlığı altında sıralanmış olan eğitim politikaları konusunda -ahlak ve siyaset felsefesi çalışmaları ile tanınan- Brain Barry’nin sözleri önemli bir açıklayıcılığa sahip olacaktır. Barry’e göre bir

çocuğun başlangıç konumunda sahip olduğu avantajlar ya da dezavantajlar, çocuğun yaşamını bir kereliğine etkilemez; birikimsel bir şekilde ilerler ve başlangıç konumunda sahip olunan avantajlar ve dezavantajlar hayatında önemli belirleyiciliğe sahip olur. Barry bu düşüncesini daha anlaşılır hale getirmek için bir bisiklet yarışmasını örnek verir:

“Tour de France’nin bir versiyonunu hayal edelim, diyelim ki yarışın başında her yarışın başında her yarışmacı yirmi kiloluk ağırlık taşıyor. Birinci aşama sonucunda, en önde gelenlerin yükleri hafifletiliyor, ger kalanların yükü, ağırlığı o aşamayı tamamlamak için sarfedilen süreyle ilişkilendiren bir formüle göre ağırlaştırılıyor. Bir sonraki aşamada bu süreç, her iki aşamada harcanan toplam süreye dayanarak tekrarlanıyor, bu yarış sonuna kadar böyle devam ediyor. Yarışmacılar ilk başta eşit düzeyde beceriye sahip olma anlamında fırsat eşitliğine sahip olsalar da, sistemin adaletsizliğinden yakınabiliriz. Çünkü ilk birkaç aşamanın liderleri arasında yer almayan bisikletçilerin yarışı kazanması neredeyse imkansız olacaktır. Liderleri olağan kurallara göre yakalayabilecek olanlar bile yarışı kazanamayacaktır. Adil bir sistemin insanlara ikinci bir şans tanıyacağı böylece ilk başta kaybetmenin sonraları çok fazla çaba sarf ederek açılacak kapıları daimi olarak kapatmayacağını belirtmem gerekir. Bugünün toplumlari bu açıdan gerilemiştir: Biçimsel vasıflar hemen her istenebilir konumu elde etmek konusunda o kadar etkili koşullar haline gelmiştir ki, kapıya kadar gelme ve üstüne işe uygun olduğunuzu kanıtama olasılığı neredeyse kaybolmuştur” (Barry, 2017: 54-55).

Başarılı öğrencilerin daha nitelikli bir eğitime erişmesini sağlamak elbette uzun vadede nitelikli bir insan kaynağının ortaya çıkmasına aracılık edecektir. Bu sebeple söz konusu eğitim politikaları ülkenin geleceği için atılmış önemli bir adıma karşılık gelir. Fakat bu gelecek, başarısız olmalarına karşın on iki yıllık eğitimi sadece zorunlu olduğu için tamamlayan çocukların da geleceğidir. Bu sebeple söz konusu eğitim sistemi içerisinde eğer bir proje gerçekleştirilecekse bu projeler her iki grubu da kapsamalıdır. Belirli bir grubun göz ardı edilmesi ile geliştirilen eğitim projeleri, devletin, sadece belirli bir grubun daha iyi bir toplumsal konuma erişmesini aracılık etmesi ile sonuçlanmaktadır. Bu noktada 2014 yılında yayımlanmış olan proje okul yönetmeliği, sosyal kökeni itibariyle daha dezavantajlı grupta olan çocuklar için de projelerin geliştirileceği okulların açılmasına imkan tanıyarak, söz konusu problemin çözümüne kapı aralayabilir. Ancak yönetmeliğe göre bir okulun proje okul olarak kabul edilebilmesi “merkezi sınavlarda kendi türünde başarı ortalamasına göre il

genelinde ilk beş dereceye sahip olması” şartına bağlı olduğu için akademik başarının hala tek geçer akçe olmasına neden olmuş ve söz konusu imkanı ortadan kaldırmıştır.

Bahsi geçen proje liseleri arasında meslek liseleri de bulunmaktadır. Ancak bu liseler de proje okul kapsamına girdiği için yine akademik başarının öncelenmesine neden olmaktadır. Proje okul olmayan meslek liseleri ise çok düşük puan alan öğrencilerin son seçenek olarak gitmiş olduğu liselerdir. Nitekim liseye geçiş sınavından almış olduğu çok düşük bir puan sebebi ile meslek lisesine gitmiş olan bir katılımcının kardeşi halihazırda vasıfsız bir işçi olarak Kayseri Şehir Hastanesi’nde çalışmaktadır. Meslek lisesine gitmesine rağmen herhangi bir alanda mesleki uzmanlığa sahip değildir. Bu sebeple meslek lisesine gitmiş olmak doğrudan bir mesleki edinime sebep olamamaktadır. Katılımcının kendisi de meslek lisesi mezunudur ve oradan edinmiş olduğu bir mesleki edinim ile halihazırda Kayseri’nin merkez ilçelerindeki bir belediye de vasıflı işçi olarak çalışmaktadır. Ancak manidar bir şekilde onun bu işe girmesine sahip olduğu mesleki vasıf değil babasının söz konusu belediyede çalışıyor olması neden olmuştur. İşe ilk olarak vasıfsız bir işçi sıfatı ile girmiş ve ilerleyen yıllarda sahip olduğu vasıf ile iş yapmaya başlamıştır. Yine aynı kişinin meslek lisesi eğitim sürecine ilişkin beyanı da bu noktada önemli bir yere sahiptir:

*Yani şu an nasıl bilmiyorum ama bizim zamanımızda hocalar projeksiyon vardı projektöre yansıtırdı işte konu neyse hadi bunu yazın derdi çıkardı üç sene böyle geçti. Bugünkü mesela dersiniz ne pense nasıl kullanılır? Oraya yansıtıyor akşama kadar ona yazın çalışın. Sonra staj zamanı geldi. İki yılın sonunda baktım Işık Elektrik diye bir yer yazıyor o zaman bize dediler ki tanıdığın varsa istediğin yeri seçebilirsiniz ama bizim yine ayarladığımız staj yeri var ama siz başka yere de seçebilirsiniz dediler. Işık Elektrik sanayide küçük bir dükkandı bana staj için belirledikleri yer. Biz de tam o gün o ara kismet annemgil bi tuhafiyeye gidiyor. Orada hemşehrisi bir adam görüyor babam. Adam Ana Tamir’de çalışıyor. Babam diyor ki benim oğlan staj görecektir diyor. Adam babamın numarasını alıyor. Adını yazayım ben diyor. O bir şey yapmasın biz ona ulaştırız diyor. Sonra hocam ben Işık Elektrik’e*

*gitmiyorum böyle böyle. Ondan sonra o gün veya da birkaç gün içinde yazı geliyor Ana Tamir'den X'i (katılımcının adı) istiyoruz stajı burada görecek diye. (...) Staj yapmaya başladığımızda bizi Ana Tamir'de yanına çağırdı usta. Bir arkadaş vardı yanımda da. Bu ne dedi elektrik ölçü aleti. Bilmiyoruz dedik. Hocalar okulda bunu öğretmedi mi Allah belalarını versin dedi. Siz elektrikçi değil misin siz iki yıldır bunun dersini alıyorsunuz dedi. Yani ben elektriğin her şeyini Ana Tamir'de öğrendim. Beni götürürler de abiler mesela şöyle bir arıza var gider yapar gelirdik. Bir yıl staj gördüm orada (Katılımcı 14, Erkek, Vasıflı İşçi, 30).*

Katılımcının meslek lisesinde seçmiş olduğu bölümde ilerlemesi, eğitim almış olduğu lisenin verdiği eğitimden ziyade babasının sahip olduğu sosyal ağlar ile mümkün olmuştur. Katılımcı babasının sağladığı bu imkan ile Kayseri'nin en önemli savunma sanayi kuruluşunda staj yapma olanağına sahip olurken söz konusu sosyal ağlara sahip olmayan öğrenciler ise daha lokal işletmelerde staj yapmak zorunda kalmıştır. Yine bu örnek de ailenin eğitim sürecini avantaja çeviren esas belirleyici unsur olduğunu ortaya çıkaran bir duruma karşılık gelmiştir.

Araştırma sahasında meslek liselerine ilişkin karşılaşılmış olan bir diğer bulgu ise halihazırda bir eğitimci olan katılımcıların akademik başarısı düşük olan çocuklar için meslek liselerinin önemli bir yere sahip olduğunu düşünüyor olmalarıdır. Bu konuya dair düşüncelerini şu şekilde ifade etmişlerdir:

*Ya kardeşim ben öğretmenim ve ben sana diyorum ki; bu çocuk okumaz. Okumaktan anlamıyor. Anlamıyor derken şöyle; bu çocuğun el becerisi çok çok iyi. Gel bu çocuğu meslek lisesine gönder. (...) Şu anda bakıyorum mahalle okulları diyoruz ya ikili öğretim yapıyorlar binlerce öğrenci oraya gidiyor liseyi bitirdiği zaman ne oluyor? İlk önce Kayseri Park'ta kasiyer askere gidip geliyor çocuğun elinde hiçbir şey yok. 30'undan sonra işsiz insan ve mutsuz insan oluyor. Gel diyorum bak sen şu çocuğunu şuraya gönder. Yok ne istiyor herkes? Benim çocuğum doktor olsun ya olamaz olmuyor. Allah vergisi bir zeka dediğimiz bir şey var (Katılımcı 8, Erkek, Yönetici (MEB), 48).*

Meslek lisesinde verilen eğitimin ortaokul düzeyine indirilerek ilkokul sürecinden sonra başlaması gerektiğini düşünen bir katılımcı da düşüncelerini şu şekilde izah etmiştir:

*Mesela ben ortaokulların zorunlu olmaması gerektiğini düşünüyorum. Lisede olmamalı hatta. Tabii ki cahil bırakmayacağız halkımızı ama ihtiyacına göre verilmeli. Mesela benim ortaokulda okuttuğum bir öğrenci sanayiye gidecek bunu biliyorum. Benimle hiçbir saygı sevgi ilişkisi yok. Ya da benim görüşümün onun hayatında hiçbir etkisi yok. Halbuki haftada 10 saat dersine giriyorum. O kadar güzel gözlemliyorum ki nasıl bir insan olacağını anlıyorum. Fakat ben onun dosyasını hiçbir şey yazamıyorum: Bu şöyle bir insan olur şöyle bir mesleğe gidebilir. İlkokul öğretmenlerinin de yok şu anda öyle bir durumu. Aslında o dosyaya yazma olayı olabilse bir şey yapabildiğiniz için bu işinizi daha da kolaylaştırabilir (Katılımcı 11, Kadın, Öğretmen, 38).*

*Velilerimiz mesela şunu söylediğimiz zaman bize çok kızıyor. Bu çocuk burada vakit kaybediyor bunun matematikle fizikle İngilizce ile işi yok bunun eli çok iyi. Bunu şimdi alsan 4-5 seneye harika bir usta olacak. Hakaret olarak algılıyor. Biz her şeyi abartmayı seviyoruz ya önceden kimse okuyamıyordu şimdi herkes çok okuyor illa okuyacak. Keşke şöyle bir dönüşüm olsa mesela ben ortaokul öğrencisiyim haftada 3 gün okula gideyim iki günde çıraklığa gitsin. Mesela haftada 3 gün Türkçe öğreteyim nezaket kuralları öğreteyim, isteği dili öğreteyim. (Katılımcı 11, Kadın, Öğretmen, 38).*

Katılımcının dediği gibi mesleki eğitimin daha erken yaşlara indirilmesi, eğitim sistemini, mesleki edinime imkan sağlayan daha verimli bir araç haline getirecektir. Nitekim bu konuya ilişkin gerçekleştirilen sosyal hareketlilik çalışmalarında da ortaokulda verilen mesleki eğitim sürecinin, “okuldan işe” geçişi kolaylaştıran oldukça işlevsel bir yöntem olduğuna ulaşılmıştır (Shavit-Muller, 1989; Gangl ve Muller, 2003). Yukarıda her iki katılımcının de savunduğu gibi bu sistem -herhangi bir mesleki edinim ile sonuçlanmayan eğitim sürecinin aksine- öğrencilerin erken yaşlarda bir alanda ustalaşmasına ve sahip oldukları bu teknik bilginin mesleki yaşamlarının garantörü haline gelmesine imkan tanıyacaktır. Ancak bu yöntemin öğrencilerin



işsizlik sorunu için bir çözüm olmasına mukabil sosyal konumun yeniden üretimini aracılık ediyor olduğu da hatırdta tutulmalıdır. Zira meslek liselerini (ya da ortaokullarına) tercih eden öğrencilerin, katılımcıların dediği gibi sahip oldukları “*el becerisi-el yatkınlığı*” sebebi ile mi yoksa sahip olamadıkları akademik başarı sebebi ile mi bu liselere devam ediyor olduğu önemli bir ikilemdir. Günümüz meslek liseleri söz konusu olduğunda, ne liseye geçiş sınavında almış olduğu puana göre proje okullarına ne de ortaokul puanına göre öğrencilerin kabul edildiği mahalle liselerine yerleşemeyen öğrencilerin meslek liselerini tercih ediyor olduğu açıktır. Bu süreç ortaokul sürecine indirildiğinde dahi belirleyici olan konunun akademik başarı mı yoksa el yatkınlığı mı olacağı belirsiz bir sürece karşılık gelecektir. Katılımcıların ifade ettiği gibi akademik alanda başarısız olan öğrencilerin mesleki okullara yönlendirilecek olması, sosyal kökenlerinin etkisi ile “başarısız” olarak sınıflandırılacak olan grubun, sadece teknik işler ile meşgul olan meslek grubuna dahil olmalarına sebep olacaktır. Elbette bu durum herhangi bir iş de vasıfsız bir işçi olmalarına görece daha iyi bir mesleki konuma karşılık gelecektir. Ancak bu durum sosyal kökenleri sebebi ile daha dezavantajlı grupta olan çocukların sadece manuel işlere diğer gruptaki öğrencilerin ise manuel olmayan işlerde mesleki yaşamlarını sürdürmesine sebep olacaktır. Böylece meslek okulları da sosyal kökenin yeniden üretiminin önemli tamamlayıcısı haline gelecektir. Bu sebeple mesleki okullara giden öğrenciler, bir katılımcının düşüncelerinin tersine kabiliyetleri değil sosyal kökenleri nispetinden belirlenmektedir:

*Fırsat eşitliği yapıyorsan, öğrencilerin kabiliyeti nispetinde fırsat eşitliği yap: İyi bir eğitim ver sonra onları ele onların bir kısmını meslek liselerine gönder, torbacı terbiyecisi olsun. Çünkü orta kademe insan gücü diyoruz. Sanayinin buna ihtiyacı var, ondan sonra da onları sistemden ayıklarsan. O zaman geriye kalan üniversite eğitimi alması gereken öğrenci sayısı azalır. Sen de onları kaliteli bir eğitim vermek durumunda kalırsın. Sistem o kadar bir birine bağlı ki (Katılımcı 1, Erkek, Büyük Ölçekli İşletme Yöneticisi, 75).*

Ayrıca kendisi ile görüşme gerçekleştirilen vasıfsız bir işçinin meslek lisesi mezunu olmasına rağmen herhangi bir mesleki alanda uzmanlaşmamış olması, meslek liselerinin henüz bir meslek okulu olup olmadığı sorusunu da gündeme getirmektedir.

### 3.3.1.2. Eğitim Düzeyi ve Yaşam Süresi Arasındaki İlişki

Başarılı bir eğitim hayatına sahip olmayan ve lise eğitimi sonrasında herhangi bir üniversiteye yerleşememiş olan öğrencilerin askerlik süreci sonrasında tercih etmiş olduğu bir meslek grubu ise ücret karşılığında gerçekleştirilen askerliktir. Çevresinde bu yönelime sahip olan akrabaları ve yakınları olan bir katılımcı bu durumu şu şekilde ifade etmiştir:

*Şimdi mesela bu şekilde paralıya giden çok. Gidiyor mesela orada üç beş yıl çalışıyor. Evini arabasını alıyor. Şimdi mesela bunun için gidiyorlar. Sonra mesela evini arabasını alınca ayrılan da oluyor (Katılımcı 21, Kadın, Ev Hanımı, 49).*

Günümüz Türkiye askeriye sisteminde sıklıkla sınır dışı operasyonlarda yer alan söz konusu paralı askerler aynı zamanda eğitim düzeylerine göre de sınıflandırılmaktadır. Bir katılımcı ilginç bir şekilde ortaokul, lise, yüksek okul ve lisan mezunu olan dört farklı yakınının paralı asker olarak çalıştığını beyan etmiştir. Katılımcının söz konusu yakınları, eğitim düzeyinin paralı askerlikteki konuma etkisinin anaşılmasına olanak tanırken aynı zamanda araştırma sahasında paralı askerliğin ne kadar çok tercih edildiğinin önemli bir göstergesi olmuştur:

*Şimdi o lise mezunu olmayan eşimin yeğeni çatışmalara katılıyor. Şimdi sınırda değil geldi ama her an tekrar Suriye sınırına gidebilir. Hatta eşimle yeni konuştuk. Gruba yazmış hakkınızı helal edin diye. (...) Lise mezunu olan da jandarma, sınır karakolunda nöbet tutuyor. (...) Yok o operasyona katılmıyor. Dayımın o iki oğlu da biri iki yıllık biri de dört yıllık mezun. O iki yıllık mezun olan tank şöförü şimdi ast subay. Diğeri de zaten bakım yerinde dört yıllık olan. Normalde böyle dışarıya göreve gitmez. İçerde durur mesela (Katılımcı 16, Erkek, Vasıfsız İşçi, 51).*

Günümüzde çatışmaya katılan gruplar paralı askerler olurken geçmişte de yine bu durum eğitim düzeyi ile ilişkili bir şekilde gerçekleşmiştir.

*Ankara'da askere gittim. Genelkurmay'da Milli Savunma Bakanlığı'nda askerliğimi yaptım. Mühendis olarak (Katılımcı 3, Erkek, Küçük Ölçekli İşletme Yöneticisi, 64).*

*24 ay askerlik, yedek subaylık yani. Taarruz, savunma taktikleri, silahlar falan filan. Altı ay biz piyade okulunda koğuştta yattık kalktık eğitim aldık altı ayın sonunda ast teğmen olarak ordan terhis olduk. Orada kaldım ben piyade okulunda kaldım orayı pekiyi derece ile bitirdim (Gülüyor). Ondan hemen sonra muhafız bölük komutanlığının vekaletini bana verdiler. Daha 21 yaşında bir teğmen düşün. Ve işte diyelim ki 150 mevcutlu bir bölüğü sana vermişler tuzla piyade okulunun muhafız bölüğü yani. Her şeyinin muntazam olması lazım, nöbet yerleri belli, merasimlerde en önde... (Katılımcı 1, Erkek, Büyük Ölçekli İşletme Yöneticisi ).*

*Jandarma komandoyduk. Teröristlerle çatışmalarımız olurdu. Böyle karın bi adamın boyunu aşan dağlarda. (...) Jandarma komandonu ama o evet er sınıfı oluyor. Ben normalde er sınıfındaydım. Bizim başımızda mesela asteğmenler vardı. Üniversite mezunu onlar. Onlar normalde yani maaşlıydı askerliğini öyle yapıyordu (Katılımcı 16, Erkek, Vasıfsız İşçi, 51).*

Katılımcıların ve yakınlarının eğitim düzeyi sadece ilerleyen yıllardaki mesleki konumunu değil askerlik dönemlerinde hangi rütbeye sahip olacaklarını da belirlemiştir. Daha da ötesi bu etki günümüzde sadece askerlik süreci ile sınırlı kalmayarak ücretli bir şekilde icra edilen askerlik mesleğinde de yansımaları bulmuştur. Sosyal kökenleri ve kamu politikalarının etkisi ile eğitim sürecini bir mesleki edinim aracı haline getirememiş olan gençler ücretli askerliği bir geçim kaynağı olarak görmüşlerdir. Ancak bu süreçte de eğitim düzeyi hangi safta savaşılabileceğini belirlemiştir. Bu konuda dikkatleri üzerine toplayan nokta ise ortaokul ya da lise mezunu olan gençlerin ölümle daha çok burun buruna olduğu gerçeğidir. Bu sebeple araştırma sahasında ulaşılan en önemli bulgulardan birisi de gerek sosyal

kökeni gerekse kamu politikalarının etkisi ile eğitim sürecini yukarıya doğru sosyal hareketlilik için bir avantaja çeviremeyen dezavantajlı grubun diğer gruba görece ölüme daha çok yakın olduğu gerçeğidir. Ekonomik imkanların kısıtlılığı ya da bolluğu ile ilişkili bir şekilde seyreden bedelli askerlik süreci de bu konuya karşılık gelmektedir.

### 3.3.1.3. İlkokul Öğretmeninin Belirleyiciliği

Aynı aileye mensup olmalarına karşın kardeşler arasında var olan başarı farkı, sosyal hareketlilik çalışmaları için önemli bir gündem konusu haline gelmektedir. Çünkü eğer eğitim başarısının ailenin etkisi ile şekillendiği iddia ediliyorsa o halde neden kardeşler arasında başarı farkı gözlemlenmektedir? Oysa söz konusu iddiaya göre bütün kardeşlerin benzer başarı düzeyine sahip olmaları bu sebeple benzer sosyal hareketlilik hikayelerine sahip olması gerekmektedir. Ancak araştırma sahasında aynı aileye mensup olmalarına karşın farklı sosyal hareketlilik süreçlerine sahip bireyler ile karşılaşmıştır. Örneğin kardeşlerden birinin çok başarılı bir eğitim hayatına sahip olduğuna ve bu doğrultuda yukarıya doğru sosyal hareketlilik süreci yaşadığına şahitlik edilirken diğer kardeşin ise başarısız geçen bir eğitim süreci deneyimlemiş olduğuna ve halihazırda herhangi bir mesleğe sahip olmadığı ya da diğer kardeşine görece daha düşük bir mesleki konuma sahip olduğu gözlemlenmiştir. Araştırma boyunca pek çok kez karşılaşmış olan bu vakalar karşısında kardeşler arasındaki bu farka neden olabilecek etkenlerin anlaşılması için özel bir çaba gösterilmiş ve bu doğrultuda bu konunun da yine mevcut eğitim sistemi ile ilişkili bir şekilde gerçekleştiğine ulaşılmıştır. İlginç bir şekilde kardeşler arasında başarı farkı olan bütün katılımcıların ilk okul öğretmenleri arasında da önemli farklar olduğuna rastlanmıştır. Bu sebeple kardeşler arasındaki bu farkın en önemli belirleyenlerinden birisinin mevcut eğitim sisteminde rastlantısal bir şekilde maruz kalınan öğretmenler olduğuna ulaşılmıştır. Kardeşi Erciyes Ünivertesinin Tıp Fakültesinde bir sağlık personeli olmasına mukabil kendisi ev hanımı olan bir katılımcının ifadeleri ile bu konuya dair önemli bir açıklayıcılığa sahiptir:

*Benim birinci sınıfta başarımlarım çok çok iyiydi ama sonra babamın işinden dolayı taşındık. İkinci sınıfta ben Ahmet Baldöktü'de devam ettim. Okulumuzun iyi*

*olmasına rağmen sınıf öğretmenim çok kötüydü o öğretmende bize ilk okulda dört işlem dışında matematik bilgisi olmadan mezun etti diyebilirim. Tahtaya birkaç toplama çıkarma çarpma işlemi yazar sonra kendisi masada uyurdu bu şekilde olurdu bizim derslerimiz. (...) Kardeşim daha iyi hocalara denk gelmişti yani iki hocası da iyiydi (eski okulda da yeni okulda da). Hocası özel olarak ilgilenirlerdi hatta birisi kardeşimi başarısından dolayı dershaneye yazdırmıştı ücretsiz (Katılımcı 23, Kadın, Ev Hanımı, 43).*

Aynı katılımcının lise kayıt döneminde babasının kayıt görevlilerine söylemiş olduğu sözler de bu konuya dair var olana tartışmalarda önemli bir yere sahiptir:

*Babam beni İmam Hatibe yazdırmaya götürdüğünde oradaki kayıt alanlara şöyle demişti: “Ya bu çocuğu aslında Kur'an kursuna gönderecektik de bir de burayı denesin diye getirdik, yani biraz da kalın kafalıdır okuyacağını pek zannetmiyorum”. Sonra babam böyle deyince oradakiler kızdı çocuğunun yanında neden öyle diyorsun. Ben de çok net hatırlıyorum. Çok bozulmuştum (Katılımcı 23, Kadın, Ev Hanımı, 43).*

Bu noktada katılımcının babasının ifadelerinde de rastlandığı gibi, ilkökul öğretmeninin öğrencinin eğitim sürecine olan etkisi göz ardı edildiğinde, çocuğun sahip olduğu başarının ya da başarısızlığı doğrudan onun zekası ya da çabası ile ilişkilendirme hatasına kolaylıkla düşülmektedir. Kardeşler arasındaki başarı farkının kişisel kabiliyetlerdeki farktan kaynaklandığını ifade edebilmek için öncelikle eğitim süreçlerinin başından sonuna değin nasıl bir serüvene sahip olduğunu öğrenmek gerekmektedir. Bu sebeple katılımcıların sahip olduğu başarı ya da başarısızlığı bir neden değil belirli etkenlerin sonucu olarak görmek, öğrencilerin eğitim sürecine ve dolayısıyla sosyal hareketlilik sürecine dair daha doğru bir kavrayış geliştirilmesine neden olacaktır. Bu sebeple kişisel çaba ya da zeka temelli açıklamalara varabilmek için öncelikle sosyal etkenlerin keşfedilerek tüketilmesi gerekmektedir. İlkokul öğretmeninin etkinliği başka bir katılımcı da ise şu şekilde gerçekleşmiştir:

*İlkokul öğretmenimi çok sevmiştim o anlamda hayatım değişti diyebilirim çünkü bizim tarafta hiç okuyan kız yok. Yani baba tarafında hiç yok. Çok*

*kuzeniz sonradan küçük halamın kızı okudu. 10 yaş var onunla da aramızda (Katılımcı 11, Kadın, Öğretmen, 38).*

Adliyede otopsi uzmanı olan erkek kardeşinin de ilkokul öğretmeni yönünden şanslı olduğunu ifade eden katılımcıya halihazırda ev hanımı olan kız kardeşinin ilkokul sürecine ilişkin yöneltilen soruyu ise şu şekilde cevaplamıştır:

*Kız kardeşimin ki çok kötüydü. Biz aynı okulda okuduğumuz için çok iyi biliyorum yani ilkokula beraber gidiyorduk. Adamın suratı hâlâ gözümün önünde sınıfta sadece yatan, başını masaya koyup uyuyan. Hatta biz o sene kız kardeşimle ilkokula başladığında su çiçeği çıkardık. İki ay kadar uzun bir süre okula gidemedik. Kız kardeşim o kritik dönemde okumayı yazmayı öğrenemedi. Babam gidip öğretmeni ile konuşmak istediğinde öğretmeni bir sigara parası verirsen hallederiz demiş. Bunu Ankara merkezde çok güzel bir okulun öğretmeni söylüyor. Şaşırmıştı babam hani ilgilenmenizi ya da sınıfta bırakmanızı isteyecektim geçirmeyin bu çocuk bu şekilde ilerleyemez böyle giderse hiç öğrenemeyecek diye gitmişti. O sene o adam gitti. Kardeşimin çok öğretmeni değişti benim gibi değildi. Düzenli gayretli bir öğretmene denk gelmedi. İlkokul kritik ya o süreçte yaşadığı başarısızlıkla ben yapamıyorum ben edemiyorum diyordu. Öğrenilmiş bir çaresizlik yaşadı sanki (Katılımcı 11, Kadın, Öğretmen, 38).*

Gerek eğitim yaşamında gerekse mesleki konumu itibariyle kardeşine görece daha başarılı bir konuma sahip olmuş olan bir katılımcının ilk okul öğretmenine ilişkin beyanı ise şu şekilde olmuştur:

*Çok iyi değildi ama normal standarttı derslerim. Kayseri'ye ilk geldiğimiz mahalledeki bir ilkokul vardı orada okudum. Okul ortamı hatırlıyorum 3'e kadar bir bayan hocamız vardı. Çok iyiydi. Annem ona lif yapardı binanın altında yufka yaparlardı hocama götürürdüm (Katılımcı 14, Erkek, Vasıflı İşçi, 30).*

Sahanın vermiş olduğu imkanlar dahilinde söz konusu katılımcının kardeşi ile de bir görüşme gerçekleştirilebilmiş ve ona da ilk okul öğretmenine dair bir soru yöneltilmiştir. Katılımcı ilkokul sürecini hatırlayamamıştır:

*Yani... İlkokulla ilgili bir şey hatırlamıyorum.*

*Herhangi bir şey? İlk okul hayatınızı düşündüğünüz zaman gözünüzde ne canlanıyor?*

*Hatırlamıyorum ki hiç. Böyle bi okulun bahçesine çıktığııı hatırlıyorum. Teneffüse çıktığımız zamanı (Katılımcı 17, Erkek, Vasıfsız İşçi, 26).*

*Ama sonra başka bir yere taşınmıştık dördüncü sınıfa geçtiğimde. O hocamı hatırlıyorum çok sevmiştim o hocamı. Ama sonra beşinci sınıfta beni o sınıftan aldılar. Çok sinirlenmiştim o hocaya okulu bitirince onu bulup dövücem falan demiştim. İşte daha başarısız olan çocukları E sınıfına götürmüşlerdi (Katılımcı 17, Erkek, Vasıfsız İşçi, 26).*

Katılımcı ilkokul sürecinin ilk üç yılına dair hatırladığı tek şeyin derslere ara verdikleri süreç olduğunu ifade etmiştir. Yeni okulunda yaşadığı süreç ise okul ile olan problemlili ilişkisini daha da olumsuz bir yere taşımıştır. Katılımcı ilkokul sürecinin ardından da başarılı bir eğitim yaşamına sahip olmadığını ifade etmiştir. Nitekim abisi de kendisi de meslek lisesinde eğitim görmelerine mukabil abisi elektrik-elektronik bölümüne devam ederken kendisi ise daha düşük bir akademik puan ile girilen mobilyacılık alanında uzmanlaşmıştır. Ancak mesleki yaşamına da bu alanda devam etmemiştir. Askerlik sürecinin ardından bir kurumda vasıfsız işçi olarak çalışmaya başlamıştır.

Pek çok katılımcının beyanına göre çocuklarının ilkokul öğretmenleri aynı zamanda çocuklarının sahip olduğu ya da olamadığı sorumluluk bilinci konusunda da önemli bir rol oynamıştır. Bu bağlamda katılımcıların çoğu diğer kardeşlerine görece daha çok sorumluluk sahibi olan ve daha kolayca disipline olabilen çocuklarının öğretmenlerinin daha otoriter olduğunu ifade ederken diğer çocuklarının öğretmenlerinin ise daha yumuşak huylu olduklarını ifade etmişlerdir (Katılımcı 21,

23, 25). Dikkat çekici bir şekilde katılımcıların çoğunda rastlanmış olan bu durumu bizatihi kendisi de eğitimci olan bir katılımcı şu şekilde ifade etmiştir:

*Oğlumun ilkokul öğretmeni, Allah razı olsun bak o kadından. Şimdi ilkokuldan ziyade öğretmen önemli. Oğluma sorumluluk duygusunu kazandıran birincisi o oldu. (...) Zaten şunu söyleyeyim bir öğrenci ilkokulda 1, 2 ve 3. sınıfta sorumluluk duygusunu kazandıysa çok fazla annenin babanın bir şeyler yapmasına gerek yok. Ona fiziki imkanı sağlasın yanında olduğunu gösterebilir zaten gidiyor devam ediyor (Katılımcı 8, Erkek, Yönetici (MEB), 48).*

Yukarıda katılımcıların beyanından da anlaşılacağı üzere eğitim yaşamında ilkokul öğretmenin önemli bir etkinliği olmuştur. Bu sebeple kardeşlerine görece daha başarılı ya da başarısız olan bireylerin bu durumda olmalarının nedenlerini kişisel kabiliyetleri dahilinde açıklamadan önce maruz kaldıkları eğitim süreçlere dair bir soruşturma gerçekleştirilmelidir. Keza sahip oldukları başarıyı göstermiş oldukları çabadan ziyade hasbel kader karşılaşmış oldukları ilk okul öğretmenleri belirlemiştir. Bu konunun kamu politikaları başlığı altında ele alınmasının sebebi ise mevcut eğitim sisteminin rastlantısal yapısı ve ilkokul öğretmenlerinin denetimi ve seçimi konusundaki zafiyetleri sebebiyledir.

#### **3.3.1.4. Belirli Bir Toplumsal Gruba Tanınan İmtiyaz**

Araştırma sahasında ulaşılan en önemli bulgulardan birisi de Türkiye'nin belirli bir tarihsel döneminde yürürlükte olan kamu politikaları sebebi ile katılımcıların sahip olduğu inançların ve bu doğrultuda tercih etmiş oldukları yaşam tarzlarının sosyal hareketlilik süreçlerini engelleyen bir nedene dönüşmüş olmasıdır. Kadın katılımcıların ya da katılımcı yakınlarının önemli bir kısmı eğitim süreçlerine başörtülü bir şekilde devam edebilmek için İmam Hatip liselerini tercih etmek zorunda kalmışlardır. Ancak dönemin kamu politikaları sebebi ile İmam Hatip Lisesi mezunları İlahiyat Fakülteleri dışında herhangi bir bölümü tercih etmeleri halinde üniversite sınavlarında önemli bir oranda puan kesintisi ile karşılaşmışlardır. Böylece toplumun belirli bir kesimi sahip olduğu inançlar sebebi ile din hizmetleri alanındaki sınırlı sayıda olan meslek kollarına yönlendirilmiştir. Bu durum her kesimin bütün



mesleklere aynı düzeyde erişimini engellemiş ve toplumsal faydanın eşit bir şekilde paylaşılmasına neden olmuştur.

*Hayal bile kuramıyorduk biz öyle söyleyeyim. Mesela benim ortaokul hocam şey demişti, sende çok güzel siyasetçi olur hukuk oku. Ortaokulda bunu dediğini hatırlıyorum aynı hoca lisede de geldi. Adını falan da hatırlıyorum o hocamızın. Yüzüne böyle çok ümitsizlikle üzgün bir şekilde bakarak şunları dediğimi hatırlıyorum: Okuyamayız ki... biz oralara gidemeyiz (Katılımcı 11, Kadın, Öğretmen, 38).*

Katılımcı İlahiyat Fakültesi dışında herhangi bir bölümde başörtülü bir şekilde okuyamayacağı için doğrudan İlahiyat Fakültesini tercih etmiştir. Bu sebeple toplumun önemli bir kesiminin tek tercihi İlahiyat Fakülteleri ve dolayısıyla bu fakültenin imkan sağladığı meslek kolları olmuştur. Başörtülü olmasına mukabil Hukuk Fakültesini kazanmış olan ve halihazırda bir bina yönetimi şirketinin avukatlığını yürüten bir kadın katılımcının ise oldukça sıradışı bir sebeple Hukuk Fakültesini kazanmış olduğuna rastlanmıştır:

*Lisede evlenmiştim. Ben aslında lise ile ilişkiyi kesmiştim ama evlendiğimde benim okula devam etmem işlerine geldi. Eşim yurt dışındaydı yurt dışına gitmek için üniversitede öğrenci gibi görünüyor olmam kolaylık sağlıyordu. Ki benim geleceğimi etkileyecekmiş kadermiş yani. (...) Üniversiteyi bitirmeme gerek yoktu sadece kazanmam yeterliydi. Okuyacağım garantisiz yok o garantiye vermiyorlar sen sadece kazan biz seni yurt dışına gönderebilelim. Sadece üniversitede sınav kazanmam gerekiyordu benim yani ama onun için fazla çalışmış olabilirim bilemiyorum. Sonra ilk İstanbul hukuku yazdım. Sonra zaten hocalar bakınca Ankara'da da hani hukuk var sen zaten Ankara'dasın neden İstanbul yazsın dediler sonra Ankara'ya yazdım (Katılımcı 10, Kadın, Avukat, 52).*

Eşinin ailesi Ankara'da olması sebebi ile Ankara'da yaşamaya başlayan katılımcı başörtülü bir şekilde herhangi bir mesleği icra edeceğine dair umudu olmaması sebebi ile İmam Hatip lisesinde okurken evlilik kararı aldığını ifade etmiştir. Evlendikten

sonra eşinin ve eşinin ailesinin talebi sebebi ile düz liseye devam ettiğini beyan etmiş ancak bu beyanın ardından şaşkınlıkla neden başörtüsüz bir şekilde okumayı kabul ettiğini anlamaya çalışmıştır. Başörtüsüz bir şekilde okumuş olduğu o iki yılı görüşme esnasında hatırladığını ve o zaman dilimini hafızasından silmiş olduğunu henüz fark ettiğini ifade etmiştir. Ancak katılımcının bahsi geçen evliliği birkaç yılın ardından boşanma ile sonuçlanmıştır. Kaydını yaptırmış olduğu hukuk fakültesine devamı ise boşanma sürecinin ardından mümkün olmuştur. Hayatta başka bir gayesinin kalmadığını ve ailesinin yanına da dönemediğini ifade eden katılımcı, üniversiteye devam etmekten başka bir seçeneği olmadığını ifade etmiştir.

*87-88'di benim üniversiteye başvurduğum yıl. Benim üniversiteye başlamam 90 yılının güzünde oldu. Kaydım duruyormuş neyse ki atmamışlar. Gelip tekrar üniversiteye başladım. Bir yıl da raporluymuş gibi gösterdik sağlık problemleri gibi (Katılımcı 10, Kadın, Avukat, 52).*

Turgut Özal döneminde başörtüsü yasaklarının görece hafiflemesi ve aynı zamanda Hukuk Fakültesinde devam zorunluluğu olmaması sebebi ile üniversite dönemini tamamladığını ifade eden katılımcı mesleki yaşamında da başörtüsü sebebi ile pek çok sıkıntıya maruz kalmıştır. Ayrıca katılımcının avukat olan dayısının yeğeninin üniversite kayıt sürecinde en büyük destekçisi olması, ailenin eğitim yaşamına etkisini bir kez daha ortaya çıkarmıştır. Katılımcının ifadelerinde dikkat çeken bir diğer husus ise görüşme sırasında birkaç kez idealleri olan bir avukat olmadığını aslında kendisi ile görüşülmesinin çok da doğru bir tercih olmadığını ve avukatlığı kendi karakteri ile uyumlu bir meslek olarak görmediğini beyan etmiş olmasıdır. Ancak katılımcının mesleki yaşamı başından sonuna değin dinlenince fark edilmiştir ki katılımcının mesleki yaşamına getirilmiş olan kısıtlamalar mesleki yetkinliği ve başarısı önünde önemli bir set olmuştur. Henüz staj aşamasında dahi mesleğini icra edememiş bir avukatın ilerleyen yıllarda başarılı bir avukat olamayışının nedenini avukatlığın karakterine uyumlu olmayan bir meslek oluşu ile açıklamış olması oldukça manidar bir duruma karşılık gelmektedir:

*Başörtülü bir şekilde Türkiye'de belli şehirlerde staj yapılıyordu. Büyük şehirlerde yapılıyordu ne adliyelere ne barolara kabul ediyorlardı sıkıntı*

*çıkartıyorlardı. Kayseri'de yapılıbiliyordu ben de buraya geldim. Geldim başladım. İlk 6 ay adliyede savcılıkta başlıyor bizim stajımız. Savcılık zaten çok hareketli bir görev, olaylar evraklar olsun gelen giden, suç aletleri, silahlar, mermiler canlı canlı yeni görüyorum. Yani merak ettiğim bir ortam olunca gidip her gün memur gibi çalışıp orada geçireyim istedim. Benden önce orada staj yapan başörtülüler bu şekilde göz önünde olmadığı için savcı beni görmüş bir şekilde haberdar olmuş. Çağırdı beni: Ya gelme ya da stajını yakarım. Yani evrak üzerinde ayda bir adliyeye geldiğinde stajı geçebiliyorsun ama ben cidden işin içinde olayım öğreneyim deyince buna engel oldular. Gelmeden yapsaydım kimse bir şey demeyecekti. Ben adliyeye gidip orada memurların kaleminde yanında oturup evraklarını karıştırıp malzemeleri falan bakıp her gün oraya gidince... Sonra savcının gözüne gözükmeden bir de mahkemelere duruşmalara da hakimin tavrına göre (başörtülülere karşı tavrı) ya katılıyorduk ya katılmıyorduk. Yapabildiğimi yaparak geçiştirdim hep (Katılımcı 10, Kadın, Avukat, 52).*

Mesleğe ilk adımı attığı süreçten itibaren mesleğe olan ilgisi ve merakı engellenmiş olan katılımcı ilerleyen yıllarda da benzer süreçlere maruz kalmıştır. Mesleki yaşamının sadece birkaç yılında duruşmalara katılmalarına izin verilmiş (başörtülü bir şekilde) ve ilk kez o zaman kendisini avukat gibi hissettiğini ifade etmiştir. Umulmadık bir sebeple başlayan hukuk fakültesi macerası inanç özgürlüğünü kısıtlayan kamu politikaları sebebi ile avukatlık mesleğini yazı işleri ile meşgul olan bir memur gibi icra etmesi ile sonuçlanmıştır.

İş yaşamını bırakmak, belirli toplumsal kesimler için bir tercih konusu olsa da söz konusu kamu politikaları sebebi ile inanç özgürlüğü kısıtlanan kesim için ise zorunlu bir tercih olmuştur:

*Burda işte kızım bir ilaç firmasına finans koordinatörü olarak girdi. Damat X'e lojistik müdürü olarak girdi. Sonra küçük kız birinci çocuğu oldu izin aldı bir sene. İzinden sonra tekrar başladı ikinci çocuğu oldu. O zaman tamamen bıraktı çalışmayı. Şimdi İstanbul'dalar çocuk büyütüyor yani. Kendi istediği ile*

*bıraktı. Memnun halinden (Katılımcı 1, Erkek, Büyük Ölçekli İşletme Yöneticisi, 75).*

Çok başarılı bir eğitim yaşamına sahip olmasına mukabil başörtü yasakları sebebi ile eğitim sürecine devam edememiş olan bir katılımcının kızı için ise babası şu sözleri sarf etmiştir:

*Çok şükür kızım asli görevinde tam işini yapıyor yani böyle yapılması gereken işini yapıyor. Çocuk yetiştiriyor yani vatana millete çocuk yetiştiriyor yani. Bu vatana millete çocuk yetiştirirken eşi de bu taraftan kafası rahat olduğu için tam işini yapıyor. Yani kafası rahat oluyor yani (Katılımcı 12, Erkek, Öğretmen-Küçük Ölçekli İşletme Yöneticisi, 62).*

Katılımcı her ne kadar kızının asli görevini yapıyor olduğunu düşünse de kızının içinde bulunmuş olduğu durum zorunlu olarak içinde bulunduğu bir duruma karşılık gelmektedir. Aksine diğer katılımcının kızı ise mesleki yaşamını deneyimledikten sonra ilerleyen yıllarda kendi rızası ile halihazırda içinde bulunmuş olduğu durumu tercih etmiştir. Bu tür kamu politikaları sadece kadınların değil aynı zamanda erkeklerin de sosyal hareketlilik sürecinde önemli belirleyiciliğe sahip olmuştur. Söz konusu kısıtlamalar kadınlar da olduğu gibi ya eğitim hayatına devam edememelerine ya da özgür bir şekilde meslek tercihlerinde bulunamamaları ile sonuçlanmıştır:

*28 Şubat süreci benim kardeşime çok büyük bir darbe vurdu. Ne oldu işte şimdi imam hatipli diye sadece ilahiyatı yazarsa puanı kesilmiyor yazmaz ise diğer bölümleri yazarsa seni 0.25 daha aşağıya çekiyor ve hiçbir yeri kazanamıyorsun. Bizim küçüğümüz şimdi 28 Şubat olayından etkilenen o Yakup. Çok ciddi manada etkilendi. Ne olacak puanı kesilince çocuğun yaptığı hiçbir şeye yaramadı yoksa çok güzel bir yer kazanabilirdi. 2 yıllık protez bölümünü kazandı. Şimdi sağlıklı olarak çalışıyor (Katılımcı 8, Erkek, Yönetici (MEB), 48).*

Ticaretle meşgul olan ve lisans eğitimini de pazarlamacılık alanında yapmak isteyen bir katılımcı da söz konusu kamu politikaları sebebi ile istediği bölümü kazanamamıştır.

*Orda 28 Şubat da başladı. İmam Hatip okuluna gidenler İlahiyat'tan başka bir yer tercih edemiyordu. Bir matematik öğretmeni olamıyordu. Neden? Katsayı problemi vardı. Lise 1'de bu netleşti. Çoğu kişi okulu bıraktı. Düz liseye yeniden başladı birinci sınıftan. Normal liselere gittiler. Ama biz devam ettik. (...) O zaman 165-185 barajı vardı. 165 Barajı 2 yıllık barajı diye geçerdi, 185 barajı 4 yıllık barajı diye geçerdi. Bunlar ham puanlardı. Üzerine bir de okul puanı katılırdı. İmam hatibin özelliği, ilahiyat dışında farklı bir yer tercih edersen ham puan dışında okul puanı verilmiyordu. Ve gidebileceğim bir ilahiyat da yoktu. Normal bir liseli 185 puan aldığı zaman okul puanı da eklenince 4 yıllık bir üniversiteye gidebiliyordu. Erciyes matematiği yazamıyordu ama bir 4 yıllık kazanabiliyordu. Benim puanım 217'ydi. 217 puanla Erciyes matematik kazanılıyordu başka liselerde. Bana Van'dı galiba 2 yıllık pazarlamaya razıydım. Bana çıkmadı. 2 yıllık pazarlamaya ben gidemedim. (Katılımcı 2, Erkek, Orta Ölçekli İşletme Yöneticisi, 38).*

Şu anki bulunduğu konumun dışında arzulamış olduğu başka bir meslek olup olmadığı sorulan bir katılımcının bu soruya vermiş olduğu cevap da yine kamu politikalarının mesleki seçimler üzerindeki etkisini bir kez daha ortaya çıkarmıştır:

*Valla bilemiyorum ki şimdi ben eskiden şeyi çok olmak isterdim, üniformayı çok severdim. Askeri üniforma, polis üniforması bunları çok severdim ben. Biz imam hatipli olduğumuz için askeri okullara gidemedik mesela. (...) Liseye de girilmiyor üniversiteye de girilmiyordu. Askeri okulların hiçbir tanesine almiyor imam hatip okuyan veyahut da imam hatip mezunlarını. Lise ortaokul üçteyken askeri lise sınavlarına müracaat etti birçok arkadaşımız sen de et dediler biz de ettik. Dediler ki sen müracaat edemezsin niye sen imam hatip ortaokulunda okuyorsun. Kim müracaat edecek o zaman? Düz lise mezunları, düz lisede okuyanlar (Katılımcı 7, Erkek, Yönetici (Yerel Yönetim), 47).*

Söz konusu puan kesintileri sadece İmam Hatip liseleri de değil aynı zamanda Meslek Liseleri mezunları için de uygulanmıştır. Bir katılımcının de dikkat çektiği gibi günümüz meslek liselerinin mevcut durumunun en önemli sebeplerinden birisi de geçmişte uygulanan kamu politikaları olmuştur:

*Ağaç bakım diye bir şey var orada elektrik bölümü diye bir yer var. Herkes Arif Molu'yu beğenmez meslek lisesi diye. Durum öyle değil aslında. Bizim dönemimizde meslek lisesi sınavla öğrenci alan bir yerdi. O döneme geri gelmeli aslında bu memleketin... Bak 28 Şubat tarihinde sen bir takım yerlerin önünü kesmek için taban puan şartı koyarsan bu hale gelir bu çocuk da öyle düşünür işte (Katılımcı 8, Erkek, Yönetici (MEB), 48).*

Bu sebeple belirli kamu politikalarının katılımcıların eğitim yaşamında ve tercihlerinde önemli bir belirleyen olmasının yanı sıra meslek liselerinin niteliğindeki düşüşün de en önemli müsebbiplerinden biri olmuştur. Söz konusu kamu politikaları ülkenin uzun vadede geleceğini geri döndürülemez bir şekilde etkilemiştir. Bu müdahaleler genellikle sınırlı sürelerde olsa da müdahalelerden etkilenen toplulukların yaşam fırsatlarında kalıcı farklılıklara neden olmuştur. Dönemin siyasi kadrosunun belirli grupları imtiyaz sahibi kılması pek çok sosyal hareketlilik çalışmasının ulaşılmış olduğu temel sonuçlar arasında olmuştur. Meslek, istihdam durumu veya siyasi parti üyeliği ile karakterize olan belirli grupların/sınıfların tercih edilmesi ya da itibarsız görülmesi, devletin sosyal hareketlilik sürecine müdahalelerde bulunması ile sonuçlanmıştır (Marks, Zagorski, & Ganzeboom, 1995; Hsiang-Hui & Nguyen, 2000; Solga, 1994; Verhoeven, Jansen, & Dessens, 2003; Wu, 2001; Zhao & Zhou, 2001; Gerber, 1997).

### **3.3.2. İşgücü Piyasaları**

Mesleki konum toplumsal konumun önemli bir göstergesidir. Bu sebeple toplumsal konumlar arasında yaşanan hareketliliğin anlaşılması için mesleki kollarında yaşanan dönüşümü anlamaya çalışmak kaçınılmaz bir girişimdir. Araştırma sahasından elde edilen veriler de bu durumu doğrulamıştır. Kayseri'nin dönüşen işgücü piyasasının, katılımcıların mesleki konumlarını elde etme süreçlerinde önemli

belirleyen olduğuna ulaşılmıştır. Bu sebeple katılımcıların toplumsal konumlar arasındaki hareketlilik imkanında, sosyal köken ve eğitim politikalarının yanı sıra işgücü piyasaları da önemli bir rol üstlenmiştir. Ancak işgücü piyasalarındaki dönüşümün katılımcıların mesleki konumlarına yansımaları da içinde bulunmuş oldukları sosyal ağlardan bağımsız bir şekilde gerçekleşmemiştir. Bu sebeple işgücü piyasalarındaki dönüşümden sağlanan fayda sosyal köken nispetinde gerçekleşmiştir. Böylece Sorokin'in ifade ettiği gibi işgücü piyasaları bir sosyal hareketlilik kanalı olarak ortaya çıkarken aynı zamanda eleyici bir mekanizma olarak karşımıza çıkmıştır. Sosyal hareketlilik literatüründe bu konuya ilişkin kavrayışımızı geliştirecek olan bir diğer husus ise işgücü piyasalarının dönüşümü aracılığıyla gerçekleşen sosyal hareketliliğin esasen *yukarıya doğru zorlanan* bir hareketlilik türü oluşudur. Bu bölümde Golthorpe ve arkadaşlarının sahip olduğu bu yönelimin araştırmanın bulguları dahilinde bir okumasını yapmak için öncelikle işgücü piyasalarındaki dönüşümün genel bir çerçevesine yer verilmiş ve ardından araştırma bulguları söz konusu yönelim dahilinde okunmaya çalışılmıştır.

### 3.3.2.1. İşgücü Piyasalarındaki Dönüşümün Sosyal Hareketliliğe Etkisi

İşgücü piyasasının dönüşümünün katılımcıların sosyal hareketliliğine etkisinden önce kısaca bahse konu olması gereken konu işgücü piyasasının faillerinin kuşaklararası sosyal hareketlilik süreçleridir. Zira görüşmeler boyunca katılımcıların sosyal hareketlilik süreçleri anlaşılmalı çalışılırken dikkat çekici bir şekilde şirket sahibi ya da yöneticisi olan katılımcıların toplumsal konumlarının, farklı iş kolları dahilinde, üç kuşak boyunca aktararak teslim alındığına şahitlik edilmiştir. Şirket yöneticisi ya da sahibi olan üç katılımcıda da gözlemlenen bu durum için bir dönem Kayseri Organize Sanayi'de faaliyet gösteren büyük ölçekli bir işletmenin yöneticiliğini üstlenmiş olan katılımcının kuşaklararası sosyal hareketlilik serüveni önemli bir örneklik teşkil etmektedir. Kayseri'ye gelmeden önce İstanbul'da da uluslararası düzeyde faaliyet gösteren şirketlerin yöneticiliğini üstlenmiş olan katılımcının bu konuya dair ifadeleri şu şekildedir:

*Tabi ben aslen X'liyim (başka bir şehir). Orada da önemli bir ailenin çocuğuyum yani büyük dedemizin dedemin dedesinin X Sancak Beyi olduğu falan söylenir. O konuda*

*bi takım belgelere de sahibim yani. Daha sonra işte onun çocuklarının çocukları benim babam köy çocuğu ama 1935’li yıllarda askeri liseye gitmiş. Çalışmaya memlekete hizmet etmeye çok çok özen gösteren, yanlışa tahammülü olmayan biriydi. Öyle yetiştirilmiş idi. E babadan dededen gelen de bi azadelik var. Bizim ailenin lakabı da azade derler. Yani ben aslında, mesela Azade A. Bey’in torunuyum. Şimdi tabi Atatürk azadeligi, beyzadeligi kaldırmış olduğu için bunları fazla kullanmıyoruz ama geçmişle ilgili bazı hakikatleri de konuşmak mecburiyetindeyiz. Çünkü mesela benim X’de (bahsi geçen şehir) işte o kişinin tımar olarak kendisine tahsis edilmiş yedi köyde akrabalarım var. Dolayısıyla oradan gelen bir ağalık tarafımız var yani. (...) Subaydı babam. Albaylıktan emekli oldu. 30 yıl orduya hizmet etti (Katılımcı 1, Erkek, Büyük Ölçekli İşletme Yöneticisi, 75).*

Azade olan dedenin torunu dönemin askeri kadrolarında albay olarak önemli bir yer edinirken, katılımcının kendisi ise dönemin sayılı şirketlerinde üst düzey yönetici olarak görevini sürdürmüştür. Dolayısıyla katılımcının kuşaklararası sosyal hareketlilik sürecinde toplumsal konumlar sürekli olarak aktarılagelmiştir. Bu aktarım süreci dönemin işgücü piyasaları taşıyıcılığında gerçekleşmiştir. Yani aktarım süreci aynı meslek kolları üzerinden devam etmese bile üç kuşak da dönemin en itibarlı mesleklerine sahip olabilmışlerdir. Bulgular bölümünün ilk kısmında yer alan “Beceri Aktarımı” başlığında uzun uzadıya sosyal hareketlilik serüveni ele alınmış olan orta ölçekli bir işletmenin yöneticisi olan katılımcıda da benzer bir durum ile karşılaşmıştır. Üç kuşak da oldukça yenilikçi fikirleri ile dönemlerinin işgücü piyasasında, dolayısıyla içinde buldukları ilçenin ya da ilin gelişiminde önemli bir etkinliğe sahip olmuştur. Öyle ki bu etki son kuşakta oldukça yüksek bir seviyede seyrederek Türkiye’nin ihracat hacminde ciddi bir büyümeye sebep olmuştur.

Üçüncü ve son olarak ele alınacak olan şirket yöneticisi katılımcının da kuşaklararası sosyal hareketlilik sürecinde toplumsal konumun farklı mesleki kollar dahilinde aktarıldığına şahitlik edilirken aynı zamanda Kayseri’nin dönüşen işgücü piyasasına dair önemli bulgular elde edilmiştir. Kayseri Organize Sanayi’nde bir şirketin yöneticiliğini üstleniyor olan katılımcı, dedelerinin mesleklerini şu şekilde ifade etmiştir.



*Anne tarafı Kayseri’de X diye bilinen bir soy. Hayvancılık deri terbiye işiyle meşgul olurlarmış. Dedem ve kardeşleri. Ortak olarak bu işi yapmışlar. (...) Kayseri’de bu mesleği yapan da kalmamıştır. Deri terbiyesi, “Dabakhane” diye tabir edilirdi. (...) Babamın babası devlet memuru, sağlık teknisyeni olarak, bitkilerden çeşitli ilaçlar yaparmış, aynı zamanda cerrahlık yapmış. Gümrük ve Tekel Bakanlığı’na bağlı bir devlet dairesinde görev yapmış. Kayseri X ilçesinde. Cumhuriyet dönemi ve öncesinde. (...) Babamın eğitimi Kayseri Meslek Lisesi mezunu. Makinist deniliyormuş o zamanlar. Kayseri Hava İkmalde bakım merkezinde teknisyen olarak çalıştı. Daha sonra kendi işini kurmuş oto, Eski Sanayi’de oto tamircisiydi (Katılımcı 3, Erkek, Küçük Ölçekli Şirket Yönetici, 64).*

Kayseri’nin merkezinde mikro ölçekli bir işletme yöneticisinin de esasen babasının - şuan müze olarak işlev gören- Kayseri Kalesi esnaflarından olduğu ile karşılaşılmıştır. Başka bir küçük ölçekli işletme yöneticisinin, eşinin dedesinin meşgul olduğu işe dair verdiği bilgiler de yine Kayseri’nin merkezinde dönüşen işgücü piyasasına dair önemli bilgiler içermiştir. Bununla beraber eşi de kendisi de Kayseri’nin merkezinde ikamet ettiğini ancak Kayseri’nin merkezinin mekansal işlevinin de dönüşmesi ile taşındıklarını ifade etmiştir:

*Eşimin tarafı han çalıştırırlardı. Hanları vardı; X Hanı. Onun yakınında at pazarı vardı. Biraz ilerisinde amele pazarı vardı. İnşaatta çalışanlar, bağda çalışanlar, kamyonlardan yük indirecekler, yani ameleler sabah orada toplanırdı. Amele ihtiyacı olanlar oraya gelip kaç amele lazımsa onları alıp çalışmaya götürürdü. Amele pazarının yakınlarında bunların hanları vardı büyük. Şimdinin oteli gibi yani. yani. Gelenler ahırlar vardı oraya atlarını bağlardı, odalar vardı orada yatarlardı. Orada eskiden 3 tane han vardı, biri bunlarınmış. Burayı çalıştıran eşimin dedesinin babasıydı. (...) Sonra hancılık falan bitiyor, eşimin babasını da sanata vermişler sanayiye. Sonra dükkan açmış oto lastik dükkanı. Oradan devam etmiş. Eskiden sanata verirdilerdi okumayanı (Katılımcı 4, Erkek, Küçük Ölçekli İşletme Yöneticisi, 60).*

*Sonra at pazarı işi de bitti. Atların ticaretinin yapıldığı yerlerdi. 72 senesinden sonra araba çoğalmaya başladı Kayseri’de. Kayseri’de derken Türkiye’de de aynı şekilde. Önceden tek tük arabalar vardı. Chevrolet, Opel vardı. Şimdi antika olan eski arabalar vardı. Ondan sonra 70 yılında Fiat grubu 124ler falan çıktı. Ondan sonra*

*araba çoğalmaya başladı. O zamana kadar 75-78 yıllarına kadar at arabaları faytonlar vardı. Uzak yerlere faytonla gidilirdi. Atı olan atla giderdi. Eskiden Düvenönü'nde, Çandır Mahallesi'nde, Kayseri Lisesi'nin arka tarafları, Meydan'ın oralar Almer'in arkasında, Hunat'ın oralar hep eski evdi. Buralar eskiden Kayseri'nin esas yerleşim yerleriydi. Eski evlerin altında hep ahır olurdu. Atları, eşekleri, inekleri olurdu. Bir süre sonra arabalar çoğaldı. At eşek muhabbeti bitmeye başladı. O eski evler yıkıldı (Katılımcı 4, Erkek, Küçük Ölçekli İşletme Yöneticisi, 60).*

Katılımcı kendi dedesi için ise şuan Kayseri'nin bir yerleşim yeri olan Eskişehir Bağları'nda arazilere sahip olduğunu ve çiftçilik ile meşgul olduklarını ifade etmiştir. Devamında ise söz konusu tarım arazilerinin zamanla şehrin içinde kalmaya başlaması ile belediyenin bağ, bahçe ve tarım arazilerini imara açtığını ve mülk sahiplerinden tarım arazilerini ev karşılığında satın aldığını beyan etmiştir. Terzilik, kalaycılık ve ayakkabıcılık gibi uğraşlarda kabiliyeti olan babasının ise Askeri Dikim Evi'ne terzi olarak girdiğini ifade etmiştir. Katılımcının beyan ettiği bilgilerden de anlaşılacağı üzere Kayseri'nin merkezinde dönemin önemli iş kollarından hancılık ve at ticareti gibi faaliyetler yürütülürken aynı zamanda merkeze yakın yerlerde de tarımsal faaliyetler yürütülmüştür. Ancak sonrasında ise günümüz dünyasında bütün toplumlarda yansımaya bulan teknik gelişmelerle birlikte söz konusu mesleki faaliyetler ortadan kalkmıştır. Bitmiş olan meslek kollarında faaliyet yürüten kişilerin çocukları ise yine teknik gelişmelere bağlı olarak çıkan yeni meslek kollarına yönelmişlerdir. Bu katılımcının ifadeleri dahilinde karşılaşılan terzi (konfeksiyon) ve otomotiv sanayi söz konusu dönüşümün önde gelen meslek kolları arasındadır.

Kayserinin civar ilçelerinde yaşayan katılımcıların ise bir kısmı eğitim süreçleri sebebi ile köylerinden ayrılmış ve sonrasında meslek yaşamlarını da şehir merkezlerinde sürdürmeye başlamıştır. Diğer bir kısmı ise Kayseri'nin merkez ilçelerindeki istihdam olanakları sebebi ile göç etmişlerdir. Bu başlık altında ise ikinci kısma dahil olan -Kayseri'nin işgücü piyasasındaki dönüşüm sebebi ile Kayseri'ye göç etmiş olan katılımcıların hareketlilik süreçleri konu edinilmiştir. Bu doğrultuda bir önceki katılımcının beyanında yer alan Askeri Dikim Evi'nin yanı sıra Sümerbank Bez Fabrikası ve Şeker Fabrikası gibi kuruluşların Kayseri'de faaliyet yürütmeye

başlaması ile birlikte Kayseri'nin civar ilçelerinde ve illerinden Kayseri'nin merkezine göçler başlamıştır.

*Dedem fabrikada çalışmak için Kayseri'ye gelmiş. Dedemin tercihi evet bir fabrikada çalışmak olunca bizimkiler tarımla bağı o kadar kuvvetli de değil, babam köy de okulunu bitirince erkek çocuğu, baba zaten şehirde mecburen babam da şehre gelmiş. O zaman o terzi çıraklığına verilmiş. Öğrendiği terziilik mesleğiyle de işte bir şekilde nasip olmuş. Askeri Dikim evinde çalıştı yirmi beş yıl. Tam yirmi beş yılında da emekli oldu. (...) Zaten köyümüzün çoğu Sümer Fabrikası'nda çalışırdı. Çoğu bu sebeple buraya geldi (Katılımcı 10, Kadın, Avukat, 52).*

*Kayınpederim ailenin çoğu da Kayseri'ye Şeker Fabrikası'nda çalışmak için geliyorlar o dönem akrabaları ile beraber kalıyor eşim. Şeker Fabrikası'nın karşısında bir yerde oturuyorlar (Katılımcı 23, Kadın, Ev Hanımı, 43).*

Sümer Bank Bez Fabrikası 1935 yılında *Birinci Beş Yıllık Sanayileşme Planı* kapsamında kurulmuştur. Bu kapsamda başlatılan sanayileşme hareketinin ilk adımı Kayseri'de kurulan bu tesis olmuştur. Fabrika ilk açıldığı dönemde iki bin dokuz işçi ve yüz elli beş memur istihdam etmiştir (Semiz & Toplu, 2019). Dolayısıyla söz konusu kalkınma planı Kayseri başta olmak üzere pek çok ilin işgücü piyasasında önemli bir değişime neden olmuş ve köyden kente göçlerin başat unsurlarından biri haline gelmiştir. Benzer bir etkiye neden olmuş olan Şeker Fabrikası ise yine devlet temelli bir oluşum olarak 1955 yılında açılmış ve üretime başlamıştır. Katılımcının ifadesinde de belirttiği üzere söz konusu üretim tesisleri sadece Kayseri'nin kendi içerisinde bir dinamizme neden olmamış aynı zamanda Kayseri'nin başka illerden göç almasına neden olan en önemli etkenlerden birisi olmuştur. Dolayısıyla devletin bir sanayileşme hamlesi olan bu tesisler Kayseri merkezini gerek civar ilçeler gerekse civar iller için bir cazibe merkezi haline getirmiş ve önemli bir yoğunlukta yatay hareketliliğe neden olmuştur. Devletin kurmuş olduğu bu tesislerin yanı sıra özel teşebbüslerle kurulmuş olan ve Kayseri'de çok büyük bir yaygınlığa sahip olan mobilyacılık sektörü ve günümüzde de hala yoğun bir şekilde faaliyet göstere inşaat

sektörü gibi pek çok sektörün gelişimi de yine köyden kente yatay hareketliliğin önemli bir sebebi olmuştur:

*Bizim köyden gelenlerin çoğu bizim köylü birinin X Mobilya'da %10 hissesi vardı köyde tanıdığını oraya işçi olarak getiriyordu. Oradakiler de çevreyi tanıdikça oradan çıkıp başka bir yere gittiler mesela. Mesela İstanbul'da da bizim köylüler vardı onlara vesilesiyle onların çevrelerinden 15-20 tane adam gitti kimi çok zengin olan var kimi normal olan var (Katılımcı 16, Katılımcı, Erkek, Vasıfsız İşçi, 51).*

*Ondan sonra eşim köyden Kayseri'ye geliyor inşaatı giriyor sigortasını başlatıyor eniştelere. Büyük ablasının kocası inşaatı taşeronluk yapıyormuş. Onun yanında başlamış küçük kaynımla birlikte. Yine gidip gelip ekip biçiyor köye. Günlükçü olarak çalışıyor inşaatı da. Yazın yine biçere filan gidiyorlar. Tarlaları filan bitiriyorlar. Kışın da kurbancılık yapıyorlardı o zaman kurban kışa denk geliyordu. (...) Şimdi yine inşaatı. Kışın boş aynı. Arılarımız filan var onlara bakıyor. Köye gidip geliyor. Şimdi ortak oldu ama taşeron oldu. Önceden işçi olarak çalışıyordu. Şimdi üç ortağı var yine köyden biri kendi arkadaşı biri ondan büyük. Kendileri çalıştırıyorlar. (...) Bir de şimdi köyden tarla da aldık. Tarlamız var iki parça, biri büyük kaynımla ortak (Katılımcı 25, Kadın, Ev Hanımı, 35).*

Katılımcının eşinin köylerinde geçimini sağlamasına imkan tanıyacak kadar tarım arazileri olmasına mukabil sigortalı bir işe girilebilmek amacı ile Kayseri'ye göç etmiştir. Bu sebeple köyünde tarım yapabileceği bir araziye sahip olsa dahi şehir merkezi çeşitli nedenlere bağlı olarak bütün katılımcılar için bir cazibe merkezi haline gelmiştir. Aynı zamanda şehrin bu çekimi ilerleyen yıllarda da devam etmiştir. Zira katılımcının beyanına göre evliliklerinin ilerleyen yıllarında köyleri ile kurdukları irtibat çocuklarının eğitim süreci sebebi ile daha da zayıflamıştır. Ancak yine de bu irtibat tam olarak kopmamış hatta sahip oldukları birikim ile ilerleyen yıllarda köylerinden tarım arazileri dahi almışlardır. Başka bir katılımcının kardeşinde de karşılaşılmış olan bu durum Kayseri'nin ileriye dönük sosyal hareketlilik süreci için dikkat çekici bir çalışma konusunu ortaya çıkarmıştır.

Bahsi geçen yeni istihdam olanaklarına ek olarak hizmet sektöründeki gelişmeler de Kayseri'ye olan göçlerin önemli bir belirleyeni olmuştur. Bu bağlamda belediyecilik faaliyetleri kapsamında gerçekleştirilen alt yapı düzenlemeleri ve çevre temizliği gibi işlerin yürütülebilmesi için önemli bir istihdam boşluğu açığa çıkmıştır.

*Babam ilk önce çobanlık yapıyormuş o zamanlar. Sonrasında halı alıp satmaya başlamış. Köylere gidiyor halı alıyor topluyor sonra onu ilçenin merkezine gidiyor satıyor. Orada üç arkadaş üç akraba bu işi beraber yaptılar. Sonra evlendikten 7-8 yıl sonra Kayseri'ye geçiyorlar. (...) Dayım o dönem X partisinin ilçe başkanıymış. Onun vesilesi ile babam burada işe başlamış. Yol süpürenler var ya onların çavuşu olarak işe başlamış. Dayım demişti ki o zaman telefon açarlardı bana işçi lazım eğer akraban varsa gönder. Dayım biz de adını verirdik diyor mesela. O zaman belediyede çok iş varmış dayıma geliyorlarmış işçiye ihtiyaç var diye. Bu yüzden bizim ilçeden hatta dayımın tanımadığı çok kişi işe girmiş belediyeye. (...) İlk başta bu sokak süpürenlerin başında çavuşmuş onları kontrol ediyormuş babam. Ondan sonra işte arabayla fen işlerindeki çalışanları kontrol etmeye başladı yani bu yol yapım çalışmaları falan onları kontrol etmeye başladı. Yazın yol asfalt yapımı falan kışın kar küreme. İşte başta çavuştu sonra şef oldu. Aşağı yukarı 20-25 yıl şeflik yaptı (Katılımcı 11, Kadın, Öğretmen, 38).*

Kayserinin işgücü piyasasındaki yeni istihdam olanaklarına erişmek, katılımcının beyanından anlaşılacağı üzere sosyal çevrenin sağladığı olanaklardan bağımsız bir şekilde gerçekleşmemiştir. Sosyal ağların aracılığı ile söz konusu kadroların istihdamında siyasi kadroların dönüşümü ve dolayısıyla siyasi figürler önemli bir rol oynamıştır. Bu durum göstermektedir ki yerel yönetimlerdeki dönüşümler de Kayseri toplumunun sosyal hareketlilik sürecinde belirleyici bir öneme sahip olmuştur. Köyden kente göç eden bir başka katılımcı da benzer olanaklara sahip olmuştur:

*Evlendiğimde yine o dönemde de aynı traktörle çiftçilik yapıyorduk aşağı bahçemiz vardı oranın işini görüyorduk birkaç tane tarla ekiyorduk. Ondan sonra da eşimin abisi, böyle böyle belediyede iş var. Bunu zaten evlenirken de söylemişlerdi.. Durum olsa Kayseri'ye gider misin çalışır mısın? O zaman demiştim benim menfaatim olursa*

*giderim çalışırım iyi bir düzenli işim olursa çıkarımıza olursa giderim dedim. Öylelikle evlendikten yaklaşık bir sene sonra Kayseri'ye geldik. (...) O kadar tarlayı malı mülkü bırakıp gelmedik yani buraya. Bir karış toprağın yok orada senin düzenli bir gelirin yok. Ben orada kalsaydım mesela bir elin işine gidecektim bir gün gidecektim beş gün gitmeyecektin bir gün olacaktı olmayacaktı harçlığın. (...) Ben burada Büyükşehir Belediyesi'nde işe girdim ekmek fabrikasında işe başladık. Ekmek fabrikasından et satma reyonları açılmıştı o zaman çarşının belirli merkezlerinde. Orada üç ay mı ne çalıştım ondan sonra normal ekmek fabrikasına geçtim. O satış yerleri iptal oldu sonra kapandı (Katılımcı 16, Erkek, Vasıfsız İşçi, 51).*

Dönemin ekonomik atmosferi sebebi ile çalıştığı kurumun özelleşmesinin ardından katılımcı rahatlıkla sahip olduğu mesleki konumu bırakabilmiştir. Daha ağır şartlarda, daha az bir ücretle çalışmama kararını alabilmesinde ise yine sosyal çevresinin önemli bir etkisi olmuştur:

*2000'lerin başıydı o dönem krizden mi etkilenildi acaba bilmiyorum. İşçilerin bir kısmı aylığı düşüp asgari ücretle ekmek fabrikasında çalışacak bir kısmı da belediye bünyesinde şirkette çalışacak. Orada bir çekiliş mi yaptılar ne yaptılar tam hatırlamıyorum da bana sen ekmek fabrikasında çalışacaksın dediler ben de ekmek fabrikasında çalışmam diye işi bıraktım tazminatı aldım bir sene boş geçtik.*

*Biraz cesaret gerektirecek bir karar bu. Başka bir işe girme imkanınız var mıydı?*

*Özelleşince asgari ücret olacak gibiydi çalışma şartları da daha ağırlaşacaktı belki. (...) Biraz da eşimin abisinin de iş bulma durumu olabilirdi zaten daha sonra işe girerken o bir yerleri arada etti ben tekrar belediyeye işe girdim. (...) 2003'te kadrolu olarak işe başlamıştım yani o bir yıl işsizlikten sonra girdiğimde (Katılımcı 16, Erkek, Vasıfsız İşçi, 51).*

Katılımcının bahsini ettiği “kadrolu” işçi statüsüne sahip olan belediye işçileri halihazırda belediyeye giren işçilerin aylık gelirinden daha yüksek bir gelire sahip olurken aynı zamanda onlara göre daha fazla sendikal haklara sahip olmuşlardır.

İşgücü piyasalarının dönüşümünün sosyal hareketlilik sürecine olan etkisi dair değinilmesi gerek bir diğer konu ise bu etkinin işgücü piyasalarının faillerinden de

bağımsız bir şekilde gerçekleşmemiş olmasıdır. Lisans eğitimine İstanbul Teknik Üniversitesi'nde başlayan ancak sonrasında siyasi olaylar sebebi ile Kayseri'ye dönen bir katılımcının beyanı bu konuya dair önemli bir açıklayıcılığa sahiptir.

*Okul ikinci gün süresiz olarak kapanınca Kayseri'ye döndük o anarşi olaylarında sıkıntılar çektik. Okula devam etmeme kararı aldım. (...) Kayseri'de yeni açılan Kayseri Devlet Mimarlık Mühendislik akademisi Makine Mühendisliği bölümüne ön kayıt yaptırıldı. Tabii buraya vesile olan İstanbul Teknik Üniversitesi'nde tanıdığım hocam vardı. O bu anarşide burada okunmaz Kayseri'ye üniversite açılıyor hem belki bizde oraya derse geliriz demişti. Hakikaten de öyle oldu beni yönlendiren hocam Kayseri'ye gelmişti. O dönem Kayseri'nin esnafları, yardım severleri Türkiye'nin en iyi hocalarını yeni açılmış iki fakülte için -makine ve elektrik fakültesi- getirmişlerdi. (...) Tabii bu fakültelerin açılmasında onlar önder oldular. Kuruluşunu sağladılar tabii siyasi politik şahsiyetlerinde etkisi olmadan olmaz bu yolu onlar açtılar (Katılımcı 3, Erkek, Küçük Ölçekli İşletme Yöneticisi, 64).*

*X grubu. Bunların şuan destekledikleri okul türlerinden bir tanesi meslek okulları. Onlar biraz farkına vardılar. Çünkü fabrikalarında işçi bulamıyorlar. Yani kalifiye işi yok. (...) Usta çırak ilişkisi ile öğrenilen sanatlar ölüyor bitiyor yok oluyor (Katılımcı 12, Erkek, Öğretmen-Küçük Ölçekli İşletme Yöneticisi).*

*Yeğenim Organize Sanayii'nde bir meslek lisesine gitmişti. Aylık burs veriyorlardı. Çok destekleniyor o okullar şimdi. Ama tabii sonra mezun olamamıştı oradan (Katılımcı 21, Kadın, Ev Hanımı, 49).*

Kayseri'nin işgücü piyasasının ileri gelenlerinin, Kayseri'nin işgücü piyasasının pek çok kademesi için gerekli olan istihdamı sağlamak için adımlar atmıştır. Lise ve üniversite öğrencileri aracılığı ile Kayseri'nin işgücü piyasasına bir canlılık getirmeyi hedeflemişlerdir. Nitekim bahsi geçen şirket yöneticisi olan katılımcı makine mühendisliği bölümünden almış olduğu eğitim ile halihazırdaki mesleki konumu icra etme şansı yakalayabilmiştir. Kayseri esnafı siyasi olaylar sebebi ile İstanbul'daki görevini bırakmak zorunda olan üniversite hocalarını Kayseri'ye davet etmiş ve

ülkedeki siyasi krizi, uzun vadede Kayseri'deki sosyal hareketlilik sürecinin lehine olabilecek bir fırsata çevirmiştir.

Bu başlık altında ele alınan görüşme beyanları göstermektedir ki Kayseri'nin işgücü piyasalarının dönüşümü katılımcıların sosyal hareketlilik sürecinin önemli belirleyeni olmuş ve bunun yanı sıra bu belirleyicilik yerel yönetimlerdeki siyasi kadroların etkisinden bağımsız bir şekilde gerçekleşmemiştir. Endüstri piyasasındaki genişlemeler ya da daralmalar gibi yapısal nedenler, pek çok ülkede gerçekleştirilen hareketlilik çalışmalarında hareketlilik eğilimlerinin önemli bir açıklayıcısı olmuştur (DiPrete, 1993; Harrison, 1988; Shin, 2003; DiPrete, de Graaf, Luijckx, Tahlin ve Blossfeld, 1997; Gangl, 2004; Ishida, 2000; Ono, 2004). Ekonomik gelişmelerin yanı sıra dönemin siyasi atmosferi gibi diğer pek çok yapısal dönüşümün de dönemin kadro yapısında önemli bir etkinliğe sahip olduğuna ulaşılmıştır. Benzer bir şekilde Kayseri'nin sosyal hareketlilik sürecinde de işgücü piyasasındaki dönüşüm ve bu dönüşümün önemli bir karar mekanizması olan siyasal arka plan, Cumhuriyet'in ilk yıllarından beri Kayseri'deki hareketliliğe önemli bir dinamizm katmıştır. Bu nokta ile ilişkili olarak işgücü piyasasındaki genişleme ile beraber katılımcıların mesleki konumlarında yaşamış oldukları dönüşümün, toplumsal konumlarında da bir değişime sebep olup olmadığı sorusu sosyal hareketlilik literatürünün en önemli tartışma konularından birisi olmuştur. Goldthorpe ve arkadaşlarının sınıf yönelimli çalışmalarında önemli bir yer edinmiş olan bu tartışmanın temel iddiası ise ekonomik, politik ve daha genel anlamda toplumsal alanda yaşanan hızlı değişimlere rağmen bu değişimin sınıf ilişkilerine yansımamış olmasıdır. Sınıf ilişkilerine yansımamış olmamasından kasıtları ise söz konusu değişimlere rağmen sınıflar arasında bir sosyal hareketlilik imkanının ortaya çıkmadığı ve toplumsal konumların kuşaklar boyunca aktarılagelmiş olduğudur. Veri analiz tekniklerindeki gelişmeler ile beraber İngiltere ve aynı zamanda uluslararası düzeyde karşılaştırmalı bir şekilde gerçekleştirilen çalışmalar dahilinde ulaşılan bu sonuçlar, sosyal hareketlilik literatüründe önemli bir gündem konusu haline gelmiştir. Söz konusu çalışmalarda niceliksel bir yöntem benimsenmiş ve bunun yanı sıra analiz birimleri de toplumsal sınıflar olmuş olsa da ulaşılmış oldukları sonuçlar, bu araştırmanın bulgularının daha zengin bir perspektif dahilinde okunmasına imkan tanımıştır. Söz konusu bakışa göre işgücü



piyasalarındaki değişim ile köyden kente başlayan göçlerin ardından katılımcıların mesleki konumlarında yaşanmış olan değişimlerin yukarıya doğru bir sosyal hareketlilik olup olmadığı önemli bir tartışma konusudur. Ancak bu çalışmada açık bir şekilde görülmüştür ki işgücü piyasasındaki dönüşüm ile beraber gerçekleşen yatay hareketliliklerin dikey bir hareketliliğe dönüşmesi, sosyal köken nispetinde gerçekleşmiştir. Bu konuya dair araştırma sahasında ulaşılmış olan bulgular için Goldthorpe'nin mutlak ve göreceli hareketlilik kavramları önemli bir açıklayıcılığa sahiptir:

Goldthorpe mutlak hareketlilik kavramı ile ekonomik yapının ya da işgücü piyasalarının değişimine bağlı olarak ortaya çıkan mesleki dönüşümleri kast eder. Göreceli hareketlilik ise bir sınıfın üyesinin başka bir sınıfın üyesine görece sahip olduğu hareketlilik imkanını ifade etmektedir. Bu noktada Goldthorpe, sanayileşme ile beraber kırsal kesimden kentteki manuel istihdam alanlarına yönelmiş olan katılımcıların sosyal hareketliliklerini mutlak hareketlilik olarak değerlendirir. Yukarıda görüşmelerin beyanları doğrultusunda resmedildiği üzere Kayseri'de mutlak hareketlilik süreci yoğun bir şekilde yaşanmıştır. Ancak mutlak hareketliğin yoğunluğu katılımcıların toplumsal konumlarında önemli bir değişime neden olmamıştır. Çünkü Goldthorpe'nin ifade ettiği gibi tarımsal işlerden tarım dışı manuel işlere olan yönelim esasen zorunlu bir hareketlilik olarak gerçekleşmiştir. Beyaz yakalı ve mavi yakalı işlerde yaşanan arz artışına rağmen beyaz yakalı işlere geçiş ancak babanın da beyaz yakalı bir çalışan olması ile ilişkili olmuştur. Manuel işlerde çalışanlar ise babası tarım ile meşgul olan katılımcılar olmuştur. Bu sebeple Kayseri'nin dönüşen işgücü piyasası sebebi ile Kayseri merkezine ve aynı zamanda Almanya ya da Suudi Arabistan gibi ülkelere mavi yakalı işçi olarak göç etmiş olan kişiler bu gruba dahil olmuştur. Şirket yöneticilerinin dahil olduğu beyaz yakalı çalışanların da yine babalarının da manuel olmayan ya da mesleki yaşamlarının ilk dönemlerinde manuel meslekler ile meşgul olduğu gözlemlenmiştir. Manuel meslek gruplarında çalışan bireylerin oğulları manuel olmayan meslek gruplarına geçme konusunda dezavantajlı bir konuma sahip olmuşlardır. Bu sebeple yapısal değişimlere bağlı olarak gerçekleşmiş olan mutlak hareketlilik doğrudan göreceli hareketliliğe yani sınıflar arası geçişe imkan tanımamıştır. Bu sebeple belirli bir sınıfın sosyal

hareketlilik imkanı belirli bir sınıfa görece daha az ya da daha fazla olmuştur. Ancak katılımcıların önemli bir kısmının babası tarımsal işler ile meşgul olmasına rağmen yine de manuel olmayan işler ile meşgul olduğuna rastlanmıştır. Bunun sebebini ise esasen doğrudan Goldthorpe'nin analizi ile açıklığa kavuşturmak mümkün değildir. Çünkü burada babanın mesleğinin dışında daha farklı sosyal etkenlerin açığa çıkartılmasına olanak tanıyan niteliksel bir yaklaşıma ihtiyaç duyulmaktadır. Bu doğrultuda nitel bir tasarıma sahip olan bu çalışma ile söz konusu durumun da esasen belirli sosyal nedenlere bağlı olduğuna ulaşılmıştır. Bu doğrultuda babanın mesleği dışında ev hanımı olan annenin donanımı ve akrabaların etkisi gibi sosyal kökene dair nedenlerin yanı sıra bir sonraki bölümde ele alınmış olan sivil toplum örgütleri gibi çeşitli hareketlilik kanallarının önemli bir belirleyen olduğuna ulaşılmıştır.

Bu konuya dair belirtilmesi gereken bir diğer önemli husus ise katılımcıların Kayseri'nin işgücü piyasasının dönüşümü ile yaşamış oldukları sosyal hareketliliğin esasen çocuklarının hareketlilik imkanına görece daha fazla göreceli hareketlilik imkanına sebep olmuş olmasıdır. Zira katılımcıların çocukları üzerinden günümüz kuşağının hareketlilik imkanına baktığımız zaman sosyal kökenin, daha özelde ailenin sahip olduğu ekonomik ve kültürel donanımının, geçmişe görece çok daha fazla olduğuna rastlanmıştır. Bu durumu aynı zamanda nüfusun artmasına mukabil işgücü piyasasında geçmişte olduğu gibi yoğun istihdam alanlarının açığa çıkmıyor olması ile açıklamak mümkündür. Bu sebeple geçmişte ya eğitim ya da işgücü piyasasının tanıdığı hareketlilik imkanının günümüzde sadece eğitim ile gerçekleşiyor olması rekabet alanının sadece eğitim süreci olması ile sonuçlanmıştır. Dolayısıyla eğitimin doğrudan sosyal kökenden beslenen yapısı, geçmişe görece hareketlilik imkanının daha da azalmasına neden olmuştur.

### **3.3.2.2. Siyasal Güdümün Etkisi Altındaki Sendikaların Toplumsal Konuma Etkisi**

Katılımcıların meslek yaşamlarına ilişkin bulgular; katılımcıların toplumsal konumlarının, meslek yaşamlarını hangi koşullar altında sürdürüyor olduklarından ve sahip oldukları gelir düzeyinden bağımsız bir şekilde ele alınmaması gerektiğini göstermiştir. Katılımcılar arasındaki ayırıcı vasıf, mesleki yaşamını kendi mülkü ve

otoritesine bağı olarak sürdürenler ile mesleki yaşamını kendisi dışında belirli bir otoriyeteye bağı olarak sürdürenler arasında ortaya çıkmıştır. Mesleklerini belirli bir otoriteye bağı olarak gerçekleştiren katılımcıların mesleki yaşamları, sahip oldukları ya da olmadıkları vasıflara göre şekillenmiştir. Bu grupta işveren-işçi arasındaki ilişki mesleki yaşamın önemli bir belirleyeni olmuştur. Bu noktada bu çalışmada ulaşılmış olan bu bulgular, sosyal hareketlilik literatüründe sınıf yönelimli çalışmaları ile tanınan Goldthorpe'nin sınıf şemasında önemli bir karşılık bulmuştur. Goldthorpe mesleklerin belirli özelliklerden (profesyoneller, kendi işine sahip olanlar, vasıflı beden işçileri vs.) hareketle oluşturmuş olduğu sınıf şemasını temelde iki ayırım üzerinde kurgulamıştır: Üretim araçlarına sahip olanlar ve olmayanlar. Ancak burada Goldthorpe'nin şemasının ayırt edici vasfı üretim araçlarına sahip olmayanlar arasında gitmiş olduğu ikili ayırmadır. Üretim araçlarına sahip olmayan mesleki gruplarda işçi ve işveren arasında tesis edilmesi gereken bir ilişki ortaya çıkmaktadır. Otorite ile kurulan bu ilişki iki farklı sözleşme türüne bağı olarak gerçekleşmektedir. Goldthorpe bu sözleşme türünü hizmet ilişkisi olarak kavramsallaştırmıştır. İşveren kendisine yarar sağlayacak vasıflara sahip olan kişiler ile bu sözleşme türü altında anlaşmaya varır. Bu anlaşmalar işçinin işi nasıl yaptığı ile ilgili denetim problemlerinin aşmak için gerçekleştirilir. Böylece hem işverenin hem de işçinin menfaatine neden olacak belirli teşvik mekanizmaları işe koşulur. Bu teşvikler “çalışanların organizasyonel amaçlara bağlılığı ile kariyerlerindeki başarıları ve yaşam boyu maddi refahları” (Goldthorpe, 2000: 220) arasında bir bağ kurulmasına neden olur ve aynı zamanda “sabit ölçekli ücret artışı, sosyal güvenlik,..emeklilik hakları... ve... iyi tanımlanmış kariyer fırsatları” (Erikson ve Goldthorpe, 1992: 42) gibi geleceğe yönelik maddeler de hizmet ilişkisinde önemli bir role sahip olur (Breen, 2014: 57). Üretim araçlarına sahip olunamasa dahi bu sözleşme türüne bağı olarak faaliyet yürütülen mesleki konumlar, katılımcıların toplumsal konumlarında önemli bir iyileşmeye neden olmaktadır. Kayseri'deki özel bir şirkette yönetici olarak çalışmaya başlayacak olan bir katılımcının, şirket kendisine bir sözleşme sunmadan önce kendisinin şirkete bir sözleşme sunmuş olması Goldthorpe'nin bahsini etmiş olduğu hizmet ilişkisi sözleşme türü için önemli bir temsil gücüne sahiptir:

*Onun üzerine işte beni Kayseri'den çağırdılar. O sırada ben çok popülerdim. Üç dört yerden iş teklifi aldım. Genel müdürlük teklifi aldım. (...) Bi gidiyim görüyüm dedim. Gördüm gezdim. Sene 1978. 31 yaşındayım. Hakikaten çok modern bi tesis kurmuşlar. İşçi şirketi burası. 1200 tane Avrupa'da çalışan işçi ortağı var. Çok hoşuma gitti Anadolu'da böyle modern bi tekstil fabrikası. Fakat burada yönetim kurulu üyesi vardı bi tane onu sevmedim. Dedim biz onunla bu işi götüremeyiz dedim. Ama İstanbul'da bi yönetim kurulu üyesi dedi ki ya sen ne yapacaksın onu sen hangi şartları istiyorsan yaz getir yönetimle görüşelim. Ben de gittim Galatasaray mezunu bi avukat arkadaşım vardı onlar oturduk bi iş sözleşmesi yazdık. Benim o zaman parayla ilgili bi derdim yok. Sözleşmede yönetime ilişkin çok ağır maddeler var: Yönetim kurulu üyelerini yönetime karıştırmam, çalışanlara dair her türlü kararı ben veririm gibi. Ama bunun yanında tabi ayda bi defa yönetim kurulu üyelerini toplantısı yaparım orada hesap veririm, buna benzer, iş adamlarının pek kabul etmeyeceği türden bi sözleşme yazdım. (...) Özel bi sözleşme bu tabi. Genel müdür seviyesinde olduğun zaman karşılıklı bi sözleşme yapman gerekiyor. Ama sıradan bir müdür olsan memur olsan, çalışma şartları iş tarifi belli, kabul ediyorsan gir. Giriyorsun zaten. Seni beğeniyorlarsa (Katılımcı 1, Erkek, Büyük Ölçekli İşletme Yöneticisi, 75).*

Sunmuş olduğu şartlar kabul edilen katılımcı bahsi geçen şirkette yirmi üç boyunca genel müdür ve yönetim kurulu üyesi olarak mesleğini icra etmiştir. Dolayısıyla “hizmet ilişkisi” kapsamında çalışana sunulan teşvikler, katılımcının sunduğu şartların kabulüne kadar varmıştır. İşveren için buradaki belirleyici etmen katılımcının sahip olduğu yetkin vasıflar olmuştur. İktisat alanındaki yetkinliği ve sahip olduğu pek çok iş deneyimi işveren-işçi ilişkisinin hizmet ilişkisi çerçevesinde gerçekleşmesine olanak tanımıştır. Goldthorpe'nin işveren-işçi ilişkisinde bahsini ettiği ikinci sözleşme türü ise iş sözleşmesidir. Bu sözleşme türü belirli bir alanda uzmanlığa sahip olmayan ya da belirli bir alanda uzmanlığa sahip olsa dahi bu uzmanlık bilgisinin kol gücü ile icra edildiği mesleklerde görülür. Burada işveren işçinin yapmış olduğu işe dair bir denetim problemi yaşamaz. Çünkü söz konusu mesleki konumlarda yapılan iş kolayca gözlemlenebilmektedir. Bu sözleşme türüne tabi olunan mesleki konumlarda işveren-

işçi arasında uzun vadeli bir iş planı yoktur. Ayrıca işveren çalışanına diğer sözleşme türünde olduğu gibi belirli teşvik mekanizmaları sunmak mecburiyetinde değildir. Çünkü kaybettiği işçinin yerine emek piyasasında kolayca başka bir işçi bulabilecektir. Bu noktada bu araştırma kapsamında Goldthorpe'nin bahsini etmiş olduğu iş sözleşmesi türünde sendika ile ilişkilerin önemli bir belirleyiciliğe sahip olduğuna ulaşılmıştır. Bu noktada işverenin inisiyatifine kalmış olan mesleki koşullar ve gelir düzeyi sendikaların koruyuculuğu ile iyileştirilebilmektedir. Ancak araştırma sahasında karşılaşılan pek çok meslek deneyiminde sendikaların bu koruyuculuğu üstlenmediği ya da üstlendiği durumlarda da siyasi bir motivasyonunun var olduğu gözlemlenmiştir. Öyle ki bir katılımcının babası sendikal haklara sahip olamadığı için yıllardır vermiş olduğu emeğin karşılığını alamadığı bir emeklilik yaşamına sahip olmuştur:

*2002 yılında Mahrumlar'daki X mobilyacı grubundan çıkıyorlar Organize Sanayi'de yeni bir fabrika açılıyor. Orayı kapatıyorlar oradaki işçileri buraya getiriyorlar buraya getirdikleri esnada maaşlarını düşürüyorlar bir allem kallem oyun oluyor yapmayacak etmeyecek diyorlar ama maaşları düşüyor. Oradakilerin de düşüyor. Mahrumlardakinde iyiydi bayağı maaşı. Yeni açılan yer tabii hemen gelmiyorlar buraya kuruluyor ediliyor sonra 3-5 sene geçiyor. 2000-3000 kişi oluyor orası. Yani o dönemin asgari ücretine düşüyor maaşı. Yeni geldiği yerde sendika yok o yüzden haklarını arayamadılar. İşverenin inisiyatifine kalmış yani. Tazminat verdiler sonra fabrikaya yeni giren işçi gibi asgari ücretle çalışmaya başladı. Sonra 2006 yılında yine aynı firmanın başka bir mağazasına gidiyor. Bu ikinci geldiği fabrikayı hissedarlar bölünce iki farklı fabrika olarak devam ediyorlar. Babam da yeni ayrılan fabrikaya geçiyor sonra maaşı tekrar düşüyor. Bir darbeye oradan yiyor. Emekliliğine de az kalmıştı. Emekliliğine yansıdı bu emekliliği çok düşük çıktı. Babamın primi çok yüksekti normalde. Ama son yıldaki maaşa bakıldığı için son yıldaki de iyice düşük olunca emekliliği mahvoldu. Yıllardır çalışıyor ama son anlarında darbe yiyor (Katılımcı 13, Erkek, Vasıflı İşçi, 40).*

Goldthorpe'nin "iş sözleşmesi" düzeyinde ele alacağımız mesleki konumlarda çalışan işçiler oldukça ağır şartlarda çalışan işçilere karşılık gelmektedir. Özellikle özel şirketler de iş deneyimine sahip olan tüm katılımcıların sekiz saatlik mesai saati boyunca maruz kaldıkları iş koşulları için aşağıdaki katılımcıların beyanları önemli bir örneklik teşkil etmiştir:

*Organize sanayide bisküvi fabrikasında çalışıyorum şu an orada makine operatörüyüm. Şimdi mesela bir makinede 10 kişi 4 kişisi makineye mal atıyor diğerleri arkadan paketlemede çalışıyor. Bu işin kontrolüne ben bakıyorum. Giderken eksik giderse ya da bu bisküvilerin üstündeki şeffaf şey var ki bunda kopma olursa ya da makinede durma arızalanma olursa. Hep kontrol ediyorum hem de durmadan çalışılmasını sağlıyorum ya da bir arıza olursa daha üst düzeyde olanlara haber veriyorum yapmaları için. Sadece yarım saattir yemek molamız var onun haricinde 7,5 saat hep ayaktayız (...) Biraz böyle işi öğrendikten sonra onlar el becerisine göre kendileri yerleştiriyor operatörleri. Birkaç ay sonra operatör yaptılar hatta ben istemedim çünkü sorumluluğu çok olan bir şey. Çünkü makinede arıza da olsa, malda değişiklik de olsa, sen belli bir sayıyı çıkartmak zorundasın. Orada bütün sorumluluk sende çalışan eksik gelse mesela onun yerine yardımcı olmak zorundasın. Her tür şey sende. Eleman yoktu mal bozuktu hamur bozuktu olayı yok. Orada belli bir sayı çıkartmak zorundasın. (...) Oradaki normal çalışandan az bir fazla bizim ücret. Çünkü özel sektör diğer şeyler gibi olmuyor yani (Katılımcı 18, Kadın, Vasıfsız İşçi (Operatör), 51).*

Halihazırda vasıflı işçi olarak (sıhhi tesisat) çalışıyor olduğu fabrikada daha öncesinde vasıfsız bir eleman olarak çalışmış olan bir işçisinin beyanları da bu konuda önemli bir yere sahiptir. Şuan iş dışında da sıhhi tesisatçılık yapabilirken fabrikanın üretim bölümündeyken bu işe zaman ayıramadığını şu şekilde izah etmiştir:

*Üretimdeyken yapamazsın ki. Haşat oluyorsun. Şimdi ben rahatım yorgunluğum yok geliyorum. Dışarıda da iş yapabiliyorum dışarıda ama üretimdeki adam dışarıda iş yapamaz çünkü palet sistemi çalışıyor, robot gibisin (Katılımcı 13, Erkek, Vasıflı İşçi, 40).*

Fabrikadaki sıhhi tesisat bölümünü tesadüfen yolu düşmüş olan katılımcı su tesisatı için gerekli olan ekipmanlarla karşılaştığı anı büyük bir heyecan içinde anlatmıştır. Sonrasında sıhhi tesisat konusunda sahip olduğu kalfalık belgesi ile aynı fabrikada sıhhi tesisatçı olarak çalışmaya başlamıştır. Ancak sahip olduğu bu vasfın aylık gelirine olumlu bir yansıması olmamıştır ve vasıfsız işçilerle aynı düzeyde maaş almaya devam etmiştir. Yine de bu durum mesai saatlerini yoğun bir çalışma temposu içinde geçirmemesine ve sahip olduğu vasfı mesai saatlerinin dışında da bir gelir kaynağı olarak kullanabilmesine olanak sağlamıştır. Ancak bu konuda belediye çalışanları daha avantajlı bir konuma sahip olmuşlardır. Örneğin elektrik-elektronik alanında uzmanlığa sahip olan ve bu alanda belediyenin hizmet sektöründe çalışan bir katılımcının sahip bu vasfı aylık gelirinde bir yansımaya sebep olmuştur. Söz konusu katılımcının sendika üyeliği süreci, belediye işçilerinin mesleki konumlarındaki iyileşme süreci için önemli bir temsil gücüne sahiptir. Belediyenin bir işçisi olmasına rağmen resmi düzeyde başka bir şirketin çalışanı olarak mesleki yaşamına devam ettiği süreci şu şekilde ifade etmiştir:

*6 tane boş kağıt olurdu masada baştan başlayıp altına ismimizi yazar imzalıydık. Boş kağıda imzalıyoruz. Boş kağıdın birinde işten çıktım yazıyor onu imzalıyorum. Diğerinde işe başladım yazıyor onu imzalıyorum. Yan sayfaya geçiyorum elbiselerimi giysi koruyucularımı tam kullandım, halbuki yok öyle verdikleri bir şey. Bu şekilde her yıl işe girip çıkıyorduk. Tazminat vermemek için bütün bunlar. Üç yıl böyle çalıştım. Benim şimdi sigorta dökümüne bak Aralık'ta işten çıkartılmışım Ocak'ta tekrardan işe girmişim. Ama şu anda öyle bir şey yok şu anda farklı. Şuan X Belediyesinin (Kayseri'nin merkez ilçe belediyelerinden biri) kendi bünyesinde çalışıyoruz. O zaman belediyeye çalışıyoruz ama maaşı başka bir şirketten alıyorduk. X Temizlik diye bir şirket vardı. Şu an belediyenin kendi şirketine geçti (Katılımcı 14, Erkek, Vasıflı İşçi, 30).*

Katılımcı sendika üyesi olduktan sonraki mesleki yaşamını artık “kendisini misafiri değil de ev sahibi gibi hissederek” sürdürdüğünü beyan etmiştir. Bu süreçten sonra

aylık geliri enflasyon oranına göre artarken aynı zamanda yaklaşık iki bin lirayı bulan ek bir ücrete de tabii olmuştur:

*Şimdi 2015'ten beri sendikaya üyeyim. Hem işte elektrikçi olduğum için normal çalışanlardan fazla alıyorum. Ondan önce herkesle aynıydı. Şirketteyken işte asgari ücrette ve bayramda çalışıyorduk ama mesela artı mesai ücreti vermiyorlardı. İşte bunun yanında maaşımı yansıyan başka yardımlar da oluyor. Yol, yemek, yakacak, çocuk başına belli bi ücret yaturılıyor mesela. Yaklaşık iki bin tl. Şu an asgari ücretle çalışan yok belediyede. Şu an bizim maaş enflasyona göre hesaplanacak ona göre artacak. Yılda bir bu enflasyon hesaplanıyor ona göre zam alıyoruz. Geçtiğimiz ay %69 açıklandı şu an %80'e falan çıkarsa o kadar zam uygulanacak. 8000 bin lira filan olabilir. Ağustos'un 15'inde beklerim inşallah çaya (Gülüyor) (Katılımcı 14, Erkek, Vasıflı İşçi, 30).*

Katılımcı üyesi olduğu sendikanın son yıllarda vermiş olduğu mücadele ile bu hakları elde ettiklerini beyan etmiştir. Bir sendikaya üye olmaları ise bizatihi belediyenin yönlendirmesi ile mümkün olmuştur. Bu sebeple doğal olarak belediyenin yönlendirmiş olduğu bir sendika grubuna üye olmuşlardır. Tabiri caiz ise belediyeler ile sendikalar arasındaki söz konusu danışıklı dövüşü ve bu noktada işçilerin daha pasif bir konumda oluşunu sendikanın işçi temsilcisi olan bir belediye çalışanı şu şekilde ifade etmiştir.

*Bu benim temsilci olma mevzusu nasıl oldu? Normalde önceden seçimde oluyordu da şu an atama gibi bir şey oldu. Benim belediyede görevli olan eniştem, sendika başkanı bir işçi temsilcisi gerekiyor deyince benim ismimi söylemiş. (...) Normalde bir iş temsilcisini aslında işçilerin seçmesi gerekir oylamaya gidecek filan benim temsilcim olacak demesi gerekir. Yani bizim temsilciliğimiz, yani orada işçiyi temsil edeceğimiz yerde işçilere karşı sendikayı temsil etmiş oluyoruz mesela. Biz normalde gidip işçiyi savunacağımız yerde işçiye gelip sendikayı savunuyoruz gibi bir nevi. Bir de belediye başkanı hangi sendikayı isterse zaten işçi ona yönelmek zorunda gibi bir durum oluyor zaten. Mecburi değil ama şartlar onu gösteriyor (Katılımcı 16, Erkek, Vasıfsız İşçi 51).*



Katılımcı bu samimi ifadelerinin ardından temsilcilerin neden bu şekilde seçilmiş olduğunu ise şu şekilde ifade etmiştir:

*Şimdi temsilciler de aslında sendikayı ayakta tutuyor. Niye? Şimdi mesela üç yılda bir sendikada seçimler olur. Onun için sendika kendi tanıdığı bildiği kişileri temsilci yapar, başkanlıktan olmamak için, onları delege yapar, delegelerde hep oy kullanır böyle seçimlerde (Katılımcı 16, Erkek, Vasıfsız İşçi, 51).*

Aynı katılımcı aynı zamanda Kayseri'deki köklü devlet kurumlarının da -bir kısmı zaman için özelleşmiş olan- sendika ile kurdukları ilişkinin de siyasi bir organizasyona sahip olduğunu ifade etmiştir. Bunun yanı sıra söz konusu kurumlarda çalışan personellerin de oldukça makul bir gelir düzeyine sahip olduklarını eklemiştir. Bu doğrultuda ortaya çıkan bulgu Kayseri'deki gerek kamu kurumlarının gerekse yerel yönetim kurumlarının sendika ile girmiş oldukları ilişkinin siyasi bir atmosferden arınamamış olmasıdır. Bu noktada işçilerin daha iyi yaşam fırsatlarına kavuşabilmesi sendikaların mücadelesi değil siyasi kadroların değişimi ile doğru orantılı olmuştur. Siyasi kadroların değişimi ve aynı siyasi kadronun uzun bir dönem boyunca yönetimde olması sendikal gelişim ile sonuçlanmıştır. Bu durum, Kayseri'nin bir yerel yönetim biriminde daire başkanı olan bir katılımcıda şu şekilde ifadesini bulmuştur:

*Biliyorsunuz ülkemizde daha yakın zamana kadar memurların sendika üyesi olması yasaktı. Şimdi sendika üyesi olabiliyoruz. Her ne kadar bizim daha grev hakkımız vs. olmasa da bu bir süreç, işçilerde de bu böyle olmuştur. Bedel ödemededen bir noktaya gelinmiyor, her alanda böyle. (...) Benim memuriyet başlangıcım 1997 yılı. Dolayısıyla ben ilk üyeliğimi 99'da yaptım. Dolayısıyla yani o dönemler daha emekleme dönemi idi. Yani hiçbir kamu kurumuyla oturup sözleşme imzalanamıyor, muhatap bulunamıyor ama şimdi belli bir noktaya geldik, inşallah daha iyi noktalara gidilecektir, amaç o. Bu doğrudan hükümetle de ilişkili değil. Bu bir süreç. Ak parti hükümetine denk gelmesinin birazcık daha şöyle güzelliği olmuş oldu: Koalisyon hükümeti olduğu zaman bir muhatap bulmakta zorlanabilirsiniz. 2002 öncesinde memuriyete başladım dolayısıyla 28 Şubat dönemini görmüş olduk. Ondan önceki hükümet dönemlerini görmüş olduk. Yani hangi hükümetin olduğunun çok bir önemi yok ama ülkemizin istikrarı için tek bir parti hükümeti her zaman için faydalı olmuştur.*

*Ne zamanki zaten Türkiye’de bir tek parti hükümeti gelmişse Türkiye’de sıçrama hem ekonomik anlamda hem sosyal anlamda hem kültürel anlamda birçok alanda faydalı olmuştur. Dolayısıyla belki sendikacılık döneminin de Ak Parti hükümeti dönemine denk gelmesi serencamının daha hızlı olmasına, sosyal hakların daha hızlı alınmasına hiçbir muhatap bulmazken şimdi toplu sözleşmeler yapılabiliyor, toplu görüşmeler yapılabiliyor. Her ne kadar grev hakkı henüz olmasa bile birçok alanda yetkili sendikayla hükümet temsilcileri bir araya oturup konuşabiliyor. Mesela biz şu an belediyemizle yetkili sendikamız sosyal denge sözleşmeleri yapılabiliyor, kanunlar buna yetki verdi. Bu manada personellerin lehine güzel şeyler oldu bu dönemde, inşallah daha iyi şeyler olur (Katılımcı 7, Erkek, Yönetici (Yerel Yönetim), 47).*

Buraya değin resmedilen genel tablodan anlaşılacağı üzere Kayseri’deki kamu ve yerel yönetim kurumları çalışanlarının gün geçtikçe daha iyiye giden mesleki koşullara dolayısıyla gün geçtikçe iyileşen yaşam standartlarına sahip olduklarına ulaşılmıştır. Ancak burada tartışılması yapılmak istenen esas mesele katılımcıların sahip oldukları bu hakların kazanılmış değil siyasi konjonktüre bağlı olarak verilmiş bir hak olduğu değildir. Burada ele alınmak istenen esas mesele işveren-işçi arasındaki ilişkinin tek imkanının siyasal bir bağa muhtaç oluyor olduğudur. Bu bağlamda, yukarıda ifadelerine yer verilmiş olan, vasıflı bir belediye çalışanı olan katılımcının, Kayseri Şehir Hastanesi’nde çalışan kardeşi için söylemiş olduğu ifadeler dikkate değer bir tartışmanın başlangıç noktasıdır:

*Şimdi şu an kardeşimin ki de işte şehir hastanesinde çalışıyor yine o da şirkete bağlı daha yeni ki anlattığım o 2015'ten önceki anlattığım benim şirket sistemiyle aynı. Ona da bizimki gibi bir şey gelse çok güzel olur ama gelmiyor işte. Şimdi bizimki gibi bunlar da sağlık bakanında bir şekilde girse bizim gibi sendikalı olur maaşları artar. İşte şu an kardeşim hani öyle bir en ufak bir şey de bulunsa sendikaya girme gibi falan yani söyler adam A'yı (kardeşinin ismi) çıkarın bu çok konuşuyor (Katılımcı 14, Erkek, Vasıflı İşçi, 30).*

Şehir Hastanesi’nin işvereni açısından, katılımcının kardeşinin mesleki yaşamına son vermek oldukça kolay alınan bir karar olacaktır. Çünkü bahsi geçen vasıfsız işçiyi işten çıkardığı taktirde onun yerine alabileceği pek çok işçi vardır; kapıda bekleyen. Katılımcının kardeşinin mevcut konumu Goldthorpe’nin “iş sözleşmesi” etrafında

tanımlamış olduğu işveren-işçi ilişkisinin tipik bir örneğidir. İş sözleşmesinin işveren-işçi arasındaki ilişkinin uzun vadeli bir ilişkiden yoksun oluşu ve herhangi bir teşvik mekanizmasının bulunmaması doğrudan bu örnekte de bulunmaktadır. Bütün bunların gerekli olmayışının sebebi ise biraz önce anıldığı gibi işgücü piyasasında kolaylıkla yeni bir işçinin bulunabilecek olmasıdır. Yukarıda resmedildiği üzere ortaya çıkan bu olumsuz tablo kamu ve yerel yönetim kurumlarında sendika grupları aracılığı ile aşılabilmektedir. Ancak bu durum Kayseri'deki sendika gruplarının, işçilerin yaşamlarından ziyade siyasal çıkarların korunmasına daha öncelikli bir önem atfediyor olduğunu göstermiştir. Özel şirket çalışanlarının kamu ve yerel yönetim kurumlarına görece yoksun olduğu sendikal haklar, Kayseri'deki siyasal faaliyetlerin siyasal kimliklerden bağımsız bir sendika kültürünün olmadığını ortaya çıkarmıştır. Kayseri'deki sendika grupları, kamu ve yerel yönetim kurumları çalışanları için yürütmüş oldukları mücadeleyi, özel şirket çalışanları için de yürüttükleri taktirde söz konusu mücadelelerinin sahiciliği sınanabilecektir.

### 3.3.3. Sivil Toplum Örgütleri

Sorokin, yukarıya ve aşağıya doğru hareketliliğin birbiri ile ilişkili bir halde iktisadi, siyasi ya da mesleki tabakalar arasında gerçekleştiğini belirtirken aynı zamanda söz konusu hareketliliğe sadece bireyi değil "toplumsal nesnelere" de dahil eder (Karakaya, 2016: 216). Bu noktada Sorokin, toplumsal grupların tabakalar arasındaki yükselişine ve alçalışına daha büyük bir önem atfetmektedir: "Bireyin daha üstte bir tabakaya girmesi veya bireylerin daha üstteki bir toplumsal katmandan daha alttakine düşmesi örneği görece yaygındır ve anlaşılabilir. Onlar hiçbir açıklamaya ihtiyaç duymaz. Toplumsal yükselişin ve inişin ikinci biçimi olan grupların yükseliş ve düşüşlerinin daha dikkatlice ele alınması gerekir (Sorokin, 1959: 134)." Bu anlamda Sorokin, bireysel bir bakışın aksine toplumsal fenomenlere yönelerek döneminin tabakalaşma ve hareketlilik araştırmacılarından ayrılmaktadır (Coser, 2003, 411). Sorokin'in bu noktada dikkatleri grupların yükselişine ve alçalışına çekmesi, toplumsal konumlar arasındaki hareketliliği, araştırma sahasının kendine özgü toplumsal süreçleri dahilinde anlamamıza imkan tanımaktadır. Sanayileşme sürecinin bir sonucu olarak işgücü piyasalarında yaşanmış olan dönüşümün ardından kırsal nüfusun kent merkezine göç etmesinin yanı sıra siyasi kadroların belirli bir grubu diğer

başka bir gruba göre daha tercih edilebilir görmesi ve eğitim politikaları aracılığı ile sosyal hareketlilik süreçlerine müdahalelerde bulunması, hareketlilik sürecinin bireyler değil gruplar üzerinden anlaşılması gerektiği konusuna önemli bir örneklik teşkil etmiştir. Ancak işgücü piyasasının dönüşümü ile gerçekleşen hareketlilik sürecinin dikey bir hareketlilik süreci olmasının, *işgücü piyasaları* bölümde tartışıldığı üzere tartışmalı bir konu olmasına mukabil insanların inançları nispetinde maruz kaldıkları eğitim politikalarının değişmiş olması grupların yükselişini ve alçalışını doğrudan karşılamaktadır. Siyasi karar mekanizmaların belirli bir kesimin yukarıya doğru sosyal hareketlilik sürecine imkan tanırken belirli bir kesimin sosyal hareketlilik sürecini engelleyen yapısı Kayseri özelinde Türkiye'ye özgü olmayıp pek çok toplumda gözlemlenen bir durum olmuştur. Pek çok sosyal hareketlilik çalışmasında dönemin siyasi kadrosunun belirli grupları imtiyaz sahibi kıldığına ulaşılmıştır. (Marks, Zagorski, & Ganzeboom, 1995; Hsiang-Hui & Nguyen, 2000; Solga, 1994; Verhoeven, Jansen, & Dessens, 2003; Wu, 2001; Zhao & Zhou, 2001; Gerber, 1997). Kayseri'nin sosyal hareketlilik süreci belirli siyasi kadroların yanı sıra belirli sivil toplum kuruluşlarının belirleyiciliği ile el ele gitmiştir. Doğrudan siyasi ya da ekonomik bir yapılanmaya karşılık gelmeyen söz konusu sivil toplum örgütleri dahilinde Kayseri toplumun kendine özgü dinamikleri daha şeffaf bir şekilde gözlemlenebilmiştir.

Eğitim aracılığı ile yukarıya doğru sosyal hareketlilik yaşamış olan katılımcıların eğitim yaşamlarında belirli sivil toplum kuruluşlarının önemli bir belirleyiciliğe sahip olduğu gözlemlenmiştir. Bu kapsamda eğitim aracılığı ile hareketlilik imkanına sahip olan pek çok katılımcı, eğitim süreçleri boyunca ilişki içinde oldukları vakıf, dernek ya da belirli dini cemaatlerden bahsetmişlerdir. Katılımcıların bir kısmı buldukları ilçedeki bir vakıf aracılığı ile edinmiş oldukları sosyal çevrenin eğitim yaşamlarına etkisini ve onlar için bir motivasyon kaynağı oluşunu şu şekilde ifade etmişlerdir:

*Bizden önceki dönem dediğimiz arkadaşlarımız bizim dönemimizle beraber ve ondan önceki birkaç dönemle beraber bizim ilçede en fazla öğrenci göçünün verildiği dönem. İşte duyuyoruz hukuk fakültesini kazanmış tıp fakültesini kazanmış mühendislik kazanmış öğretmenlik kazanmış vs. (...) Rol model diyorsunuz ya arkadaş grubu*

dediğiniz sizin kişiliğinizin gelişmesinde nerelere takılacağınız konusunda. (...) Bizim üniversite kazanmamız lazım bizim buradan çıkmamız lazım kendimizi geliştirmemiz için kabuğumuzu kırmamız lazım ve kıran insanlarla beraber (Katılımcı 8, Erkek, Yönetici (MEB), 48).

Babam ufku açık bir insandı. Babam diyebilirim çok etkili. Babamı da değiştiren dönüştüren içinde bulunduğu tarikattı bence bunu açık açık söyleyeyim çünkü babam oraya gitmeseydi okumuş bir çevresi olmayacaktı o toplantılara gide gide o sohbetlere gide gide üniversite mezunlarının arasına girdi babam. Benim nikah şahidim babamın en yakın arkadaşı üniversite mezunu bir hastane personeliydi. Ankara'da ciddi bir hastanenin laboratuvar bölümüne bakıyordu Bekir amca babamın en yakın arkadaşıydı arada bir görüşürdük ve onun gibi pek çok çevresi oldu ama bu girdiği sosyal çevreyle oldu yoksa babam kendi kabuğunda bir işçi olurdu. Okumak nedir kız çocuğu niye okusun bununla ilgili pek ufku açılmazdı. Mesela o girdiği Vakıf dernek işte neyse bize dediler ki İngilizce kursu açıyoruz kızlarınızı gönderin babam beni gönderdi. Bilgisayar kursuna gittim ben daha bilgisayarlar yokken doğru düzgün evlerde bürolarda daha yeni yeni varken. Dedi ki bu vakıf biz bilgisayar kursu İngilizce kursu açacağız çocuklarımızı gönderin ve kız erkek ayrımı yapmadılar. Ben normal Ankara'da dolmuşa binip yol parası verip kurs parası verip kısıtlı imkanlarda kurslara gittim. Oku arkandayım dedi mesela (Katılımcı 11, Kadın, Öğretmen, 38).

Ben kendimi bildim bileli Safa vakfıyla hemhâlim. Benim bulunduğum ilçede orası öğrencilerin takıldığı yerd. Orada bize bir şey verdikleri yoktu ama oranın işte orada arkadaşlarla beraber namaz kılmak, abdest almak, cemaat olabilmek, arkadaş olabilmek... İşte orada içinde bulunduğum bir cemaat vardı o da öyle (Katılımcı 7, Erkek, Yönetici (Yerel Yönetim), 47).

Abim o dönem İstanbul'da İlim Yayma Cemiyeti'nin bir yurdunda üniversite sınavına hazırlanmıştı. Çok yüksek bir net yapmıştı (...) Şimdi İstanbul'da uluslararası düzeyde faaliyet gösteren bir şirketin bölge müdürü (Katılımcı 2, Erkek, Orta Ölçekli İşletme Yöneticisi, 38).

Yani benim İstanbul'un kapısının aralanması benim hayatım için bir dönem noktasıydı yani. (...) İstanbul büyük şehir olduğundan dolayı birtakım sizi doğru yönlendirecek çevrelerin içerisinde olursanız ne yapıyorsunuz? İşte orada kendinizi geliştiriyorsunuz. Bu manada oradaki STK'ların oluşturmuş olduğu o atmosferi,

*ortamı gençliğin doğru yetişmesinde doğru yönlendirilmesinde ciddi katkıları vardır diye düşünüyorum. Çünkü herkes bireysel olarak bir şeyler yapmak ister (Katılımcı 9, Erkek, Yönetici (MEB), 43).*

Katılımcıların ortak vakıf ya da dini cemaatlerden bahsetmiş olmaları Sorokin'in bahsini etmiş olduğu grupların yükselişi ya da alçalışına neden olan sosyal kurumların keşfi açısından dikkat çekici bir öneme sahiptir. Bahsi geçen katılımcıların sosyal kökenlerindeki avantajlı konumları sebebi ile eğitim sürecini bir avantaja çevirmiş olmalarına ek olarak eğitim süreçlerini başarılı bir şekilde tamamlayabilmelerini sağlayan en önemli etkenlerden birisi de söz konusu toplumsal oluşumlar olmuştur. Bu kurumlara dahil olduklarında edinmiş oldukları aidiyet hissi ve aynı zamanda bu kurumlarda geleceklere ilişkin ufuk oluşturmuş olan rol modeller ile de karşılaşmış olmaları, eğitim süreçlerinde önemli bir motivasyon kaynağı olmuştur. Katılımcılar arasında karşılaşılmış olan bir diğer bulgu ise bahsi geçen vakıfların ilerleyen yıllarda kurmuş oldukları özel okulların da çocuklarının sosyal hareketlilik sürecine sağlamış oldukları olumlu etkidir. Bu okullardan istifade etmiş olan katılımcıların çocuklarından birisi özel bir üniversitede lisans eğitimine devam ederken diğer katılımcının çocuğu ise oldukça başarılı ve pek çok yenilikçi fikirlere sahip olan bir diyetisyen olarak mesleki yaşamına devam etmektedir. Çocuğu diyetisyen olan katılımcının (Katılımcı 22) çocuklarını göndermiş oldukları özel okulun, çocuklarının eğitim başarısına önemli katkılar sağladığını ve daha çok özgüven sahibi olmasına aracılık ettiğini ifade etmiştir. Katılımcı bu durumu söz konusu özel okulun (Safa Koleji) gerek öğretmenlerinin gerekse öğrencilerinin kendileri gibi İslami bir yaşam görüşüne sahip olmalarına ve bu sebeple çocuklarının kendisini içinde dışlanmış hissetmediği bir ortamda eğitim alıyor olmasına bağlamıştır. Bu sebeple katılımcıların bir kısmının sahip olduğu inançlar sebebi ile gerek sivil gerekse kamusal alanlarda maruz kalmış oldukları dışlanmışlık hissini belirli sivil oluşumlar ve bu oluşumların kurmuş olduğu özel okullar ile aşma girişiminde bulunmuşlardır. Nitekim bu oluşumlar, eğitim süreçlerine sunmuş olduğu katkılar ile katılımcıların ya da katılımcıların çocuklarının yukarıya doğru sosyal hareketlilik yaşamalarına imkan tanımıştır. Bu noktada belirli sivil ve kamusal alanlarda maruz kaldıkları yıpratıcı

süreci aşabilecek mekanizmalardan yoksun olmuş olan katılımcıların ifadelerine yer vermek yerinde bir tercih olacaktır:

*Sonra ikinci sınıfta taşındık biz TED Koleji'nin yakınlarında bir yere taşındık. O zaman da tabii TED Kolejinin başörtülü hizmetçi olarak bile giremezsin. Yani öyle bir zamandı. Bir de biz oturduğumuz mahalleye göre bir kaç alt seviyedeydik genel olarak ve de mesela biz işte tesettürlü bir şekilde dışarıya çıkarken çocukken bizimle dalga geçerlerdi ve bundan da çok rahatsız oluyorduk gerçekten. İşte bu yeni okulumdaki öğretmenim de genel olarak ilgisizdi ama adamına göre davranıyordu. Yani biz orada eziktik zaten. Yani kalkıp da bir fikrini falan söyleyemiyordun (Katılımcı 23, Kadın, Ev Hanımı, 43).*

*Bir de şöyle ben kapalıydım (başörtülü) mesela o zaman küçükken de kapalıydım böyle dışarıda hani sınıf arkadaşım beni öyle görecekti diye korkardım çekiniyordum. Diğer gün okulda mesela babanne babanne diye dalga geçiyorlardı. İşte böyle arkadaşımın geldiğini uzaktan görünce saklanırdım yani beni görmesin diye. Öğretmenlerimden de çekinirdim (Katılımcı 26, Kadın, Ev Hanımı, 34).*

Katılımcı 23 ve Katılımcı 26, söz gelimi Katılımcı 22'nin kızının kaydolduğu özel okula gitme şansına sahip olsa idi elbette daha farklı bir sosyal hareketlilik serüvenine sahip olma şansını yakalayabilecekti. Ancak Katılımcı 23, Katılımcı 22'nin kızına görece daha geç bir tarihsel zaman diliminde yaşamış olduğu için bahsi geçen özel okullar da henüz açılmamıştı. Katılımcı 26 ise ailesinin maddi olanağının el vermemesinin yanı sıra ebeveyninin çocuklarının eğitimine katkı sağlayacak ya da alternatif yollar geliştirebilecek bir donanımına sahip olmaması sebebi ile bahsi geçen özel okul gibi bir okula gitme ihtimalinin söz konusu dahi olmadığına rastlanmıştır. Bu tablo söz konusu özel okul özelinde sivil oluşumların sosyal hareketlilik sürecine dikkate değer bir katkı sağladığını açığa çıkarırken aynı zamanda bu imkandan istifade edebilmenin de sosyal kökenin kaynaklarından bağımsız olmadığını da bir kez daha açığa çıkaran bir bulgu olmuştur. Aynı zamanda Katılımcı 23'ün başörtüsü ile hizmetçi olarak bile girilemeyen bir kurum olarak tasvir etmiş olduğu özel okula karşın birinci katılımcının kızının gitmiş olduğu özel okul; birbirinden farklı iki toplumsal kesimin hareketlilik kanallarını da açığa çıkarmıştır. Nitekim Katılımcı 1'in üç çocuğunun da ortaokul ve lise sürecinde öğrenmiş gördükleri bu okul, çocuklarının yukarıya doğru

sosyal hareketlilik imkanında önemli bir belirleyen olmuştur. Okulun sağlamış olduğu pek çok sosyal aktivitenin yanı sıra hazırlık sınıfında verilmiş olan dil eğitimi de katılımcının çocuklarının mesleki yaşamı için önemli bir temel oluşturmuştur:

*Sonra ortaokula gidecekleri sırada şehrin çok merkezinde TED Koleji var. Herkes orayı meth ediyordu burada. (...) Ortaokul ve liseyi orada okudular. Lisede bir sene hazırlık okuyorlar, yabancı dil hazırlık okuyorlar. Halbuki ben onların devlet okulunda okumalarını isterdim ama şartlar bu şekilde gerçekleşti. Bizim de imkanlarımızın olması böyle bir durum yarattı (Katılımcı 1, Erkek, Büyük Ölçekli İşletme Yöneticisi, 75).*

Katılımcı 22 de kızlarını çevrelerinde Safa Koleji'ne yapılan methiyeler üzerine söz konusu koleje kaydını yaptırdıklarını beyan etmiştir. Ancak yukarıdaki katılımcıda da olduğu gibi bu methiyelerin dikkate alınabilmeleri ancak sahip oldukları sosyo-ekonomik koşullar nispetinde olmuştur. Bu sebeple bu noktada sosyal hareketlilik imkanının ölçütü katılımcıların sahip olduğu dünya görüşü değil sosyo-ekonomik durumları olmuştur. Ancak katılımcıların yaşları dikkate alındığında anlaşılacağı üzere İslami dünya görüşüne ve bilhassa İslami yaşam tarzına sahip olan toplumsal kesimin söz konusu sivil toplum oluşumları ile sosyal hareketlilik kanallarını üretebilmeleri Türkiye'nin son 20-25 yılında mümkün olmuştur. Öyle ki söz konusu sivil yapılanmalar zamanla Türkiye'deki genel seçimlerde önemli bir kırılmaya sebep olmuş ve siyasal kadrolarda yer almaya başlamıştır. Söz gelimi Abdullah Gül söz konusu siyasetçiler arasında en bilinen Kayserili simalardan birisi olmuştur. Gerek gençlik yıllarında gerekse günümüzde Kayserili siyasetçiler ile özel bir yakınlığı olan Kayseri'nin yerlisi olan iki katılımcı bu durumu şu şekilde dillendirmiştir:

*Merhum Necip Fazıl Kısakürek bir dava adamıydı beni etkiledi gençlik dönemlerimde fikir kulübümüz vardı bizim arkadaşlarla bir araya gelirdik entelektüel bir fikir ortamı sohbet ederdik vatan, millet, İslam alemi, Türkiye'nin durumu, dünyanın durumu yani ciddi bir şekilde orada biz yetiştik. Orada güzel arkadaşlıklarımız oldu ve oradaki arkadaşlar arasından bakanlar çıktı, iki tane cumhurbaşkanı çıkardı bu fikir bu dava. Birçok milletvekilleri çıkardı (Katılımcı 3, Erkek, Küçük Ölçekli İşletme Yöneticisi, 64).*



*Söğüt Fikir Kulübü'nden önce Milli Türk Talebe birliği vardı. Yani şimdiki Türk Talebe Birliği gibi değil. MTTB Türkiye'nin yönetimine yön veriyordu yani. (...) Mesela dün beraber olduğumuz bir bakan, şuan bi çok bakan milletvekili, hepsi bu çemberden geçti (Katılımcı 12, Erkek, Öğretmen-Küçük Ölçekli İşletme Yöneticisi, 62).*

Yukarıdaki beyanlardan da anlaşılacağı üzere Türkiye'nin siyasi yaşamına katılımı olanaklı hale getiren yukarıya doğru hareketlilik sürecine de belirli sivil oluşumlar kaynaklık etmiştir. Bu noktada Milli Türk Talebe Birliği'nin isminden de anlaşılacağı üzere bu hareketlilik süreci de yine eğitim süreci dahilinde gerçekleşmiştir. Bu sebeple eğitim sürecine dahil olamayan katılımcılar söz konusu oluşumların katkılarından istifade edememiştir. Nitekim bir katılımcının beyanına göre Refah Partisi döneminde il başkanlığını başarılı bir şekilde yürütmüş olan bir yakınının, söz konusu parti kadrosunun Ak Parti'ye geçiş sürecinde, katılımcının ilkokul mezunu olan yakınının dönemin yerli ve lisans düzeyinde eğitime sahip olan siyasileri tarafından geri planda tutulmasının ardından söz konusu kişi siyasi yaşamdan geri çekilmiştir. Elbette bu noktada yerliliğin mi eğitim düzeyinin mi geçer akçe olduğu bir soru işareti olarak zihinlerde kalmıştır.

Milli Türk Talebe Birliğinin işaret etmiş olduğu bir başka husus ise söz konusu birliğin dönemin siyasal atmosferine göre toplumun belirli kesimlerinin hareketlilik sürecine yapmış olduğu katkıdır. Zira yukarıdaki katılımcılar günümüz siyasal kadrosunun beslenmiş olduğu MTTB sürecinden övgü ile bahsederken daha farklı bir siyasi görüşe sahip olan bir katılımcı ise bu süreci anlatırken tercih etmiş olduğu ilk kelime "işgal" olmuştur. MTTB'nin belirli tarihsel aralıklarla belirli siyasal görüşlere ev sahipliği yapmış olan pek çok farklı devreye sahip olan yapısından da bu yargıya varabiliriz. Bu noktada MTTB Kayseri özelinde Türkiye'deki farklı toplumsal kesimlerin siyasi yaşama katılımını olanaklı hale getiren hareketlilik sürecinin başat kanallarından birisi olmuştur.

*Deniz Gezmiş'in hangi kafa yapısında olduğunu bilmiyorum ama ben şunu biliyorum, bak dikkat et, bu memleketin valilerinin çocuklarının sol örgütlerin lideri olduğunu gördüm, bu memleketin korgenarallerinin orgenerallerinin oğullarının sol lideri*

*olduğunu gördüm, bu memleketin çiftçisinin ve işçisinin de oğullarının sol lideri olduğunu gördüm. Fakat bu çocukların müşterek özelliği ne biliyor musun hepsi zeki çocuklar (Gülüyor). Ama zekayı maalesef doğru kullandıramadık bu çocuklara, onların karşısına 1969'ten sonra Demirel iktidarı sağ öğrencileri çıkardı. (...) Ülkücü öğrenciler, milli gençlik öğrencileri oldu, işte onlar gittiler MTTB'yi işgal ettiler, kurdular. Bizim cumhurbaşkanımız, Abdullah Gül oradan yetişmedir. Kamp oldu, bu iki grup birbiri ile çatışırken 71 muhtırası oldu. Özellikle solcu gençlerin üzerine gittiler (Katılımcı 1, Erkek, Büyük Ölçekli İşletme Yöneticisi, 75).*

Söz konusu sivil oluşumların oluşturmuş olduğu kanallardan geçerek siyasi kadrolara sahip olan kişiler aynı zamanda ilerleyen yıllarda belirli bir toplumsal kesimin mesleki hareketlilik sürecinde önemli bir belirleyiciliğe sahip olmuştur. Bu doğrultuda Kayserili katılımcıların sosyal hareketlilik sürecine dinamizm katan en önemli etkenlerden birisi de hükümet değişimleri olmuştur:

*O zaman kontenjan çok azdı. O yüzden diyordu hocalarımız hiçbir şey olamayacaksınız diye. Ülkede Kur'an kursu diye bir şey yok. Ya da din kültürü dersi diye bir şey yok yani çok az adı var ama atama yok. Öyle olunca siz hiçbir şey olamayacaksınız kızım diye bakılıyorlardı ama bir döndü siyasi olay her yere Kur'an kursu açıldı. O Kur'an kurslarına eleman gerekti, öyle olunca din kültürü derslerinin sayısı artırıldı. Branş öğretmenleri girecek dendi mesela branş öğretmenleri girmiyordu. Beden öğretmeni din kültürü dersine giriyordu. Öyle şartlar 2007-2008'de birçok öğretmenin atandığını biliyorum. Şimdi ben öğretiliminde olabiliyordum KPSS'ye girdim, puanım da iyiydi ama başörtüsü sorunu devam ediyordu kamuda öyle olunca Kur'an kursu hocalığını tercih ettim ben. (Katılımcı 11, Kadın, Öğretmen, 38)*

Katılımcı ilerleyen yıllarda kamu politikalarının dönüşümü ile öğretmen de olabilmıştır. Söz konusu hareketlilik süreci sadece kamu kuruluşların da değil aynı zamanda yerel yönetimlerde de yansımaları bulmuştur. Bir dönem İstanbul'un bir belediye biriminde mesleğini icra etmiş olan bir katılımcı bu durumu şu şekilde ifade etmiştir:

*Orası Büyükşehir Belediyesi o zaman Tayyip Erdoğan dönemiydi 94'te. Hatta cezaevi süreci falan oldu ama onlar pek etkilemedi. Ben normalde icraa takiplerini dışarıdan yapıyordum. O şekilde 2 tane daha avukat varmış benim gibi benim gibi önce*

*dışarıdan çalışıp sonra içeriye giren.. Dışarıdaki elemanı azaltmak isteyip içeri alacağız dediler. Ha kadro olarak isim olarak ilişkinin ne memuru ne de büyük şehrin elemanıydık. Büyükşehir'in ek şirketleri var biz o şirketlerden birinde eleman olarak gözükiyoruz Ama İSKİ'de çalışıyoruz. Yani evrak üzerinde İSKİ ile bir bağlantımız yok. Öyle bi çözümlerle falan. İSKİ'deki üst yönetim, genel müdür zaten muhtemelen Tayyip Bey'e uyumlu birisi bizim üstümüzdeki hukuk müşaviri de ondan önceki yıllardan beri çalışan normal oranın avukatlarından müşavir olmuş bir bayan. Bizi çok sevmese de idare etti. (Katılımcı 10, Kadın, Avukat, 52).*

Alternatif yollarla belediyenin kadrosuna dahil edilmiş olan bu katılımcının yanı sıra başka bir diğer katılımcı da mevcut siyasi atmosferin mesleki sürecine etkisini şu şekilde ifade etmiştir:

*1996-97 yılında İstanbul'da bir kolejde çalışırken Kayseri Büyük Şehir Belediyesi sınav açtı sınava girdim. O dönemden beri aynı siyasi jenerasyon devam ediyor. İSKİ Genel Müdürlüğünde memuriyete başladım yani benim belediye başkanım Tayyip Erdoğan'dı, beni işe alan kişi oydu. Daha sonra Kayseri'ye geldik. X Belediyesine girdim. Orada Y Müdürlüğüne atandım. 2019 yılında Kayseri Büyük Şehir Belediyesine tayin oldum. Halihazırda daire başkanı olarak görev yapıyorum. (...) Ya ben merkezi hükümete bağlı bir yerlerde çalışmadım hep mali idarelerde çalıştım. 1994 yılından itibaren de belediyelerde bu siyasi jenerasyon devam ettiği için dolayısıyla bizim gibi düşünen insanlarla hep birlikte bugüne kadar çalışmış oldum. Dolayısıyla farklı bir partiyle farklı bir siyasi jenerasyonla karşılaşmadık biz. Dolayısıyla olumsuz bir şey de yaşamadık bugüne kadar hamdolsun (Katılımcı 7, Erkek, Yönetici (Yerel Yönetim), 47).*

Aynı katılımcının hukuk fakültesine yapmış olduğu müracaat üniversitelerin “Taktir Hakkı” sebebi ile reddedilmiştir. Bu durum Kayseri özelinde Türkiye'deki günümüz mesleki yapılanmasının geçmiş dönemde uygulanmış olan kamu politikaları sebebi ile belirli kesimlere mütehasıs olmasına zemin hazırlamıştır:

*Okuldan mezun olduğum yıl ilk üçün içerisinde bitirdim. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesine müracaat ettim. Yedi kişi alınacak benim girmem %100'dü. Ama o zaman da senato karar verdiği için biz de İmam Hatip mezunu olduğumuz için bizi almadılar. Bizi de almayınca biz de tekrar sınava girdik hem orada memuriyet yapmış olduk*

*İstanbul Büyük Şehir Belediyesinin sınavını kazandık. (...) O dönem şey takdir hakkıyla alınıyordu. Sınava girildiğinde bir problem yok. Hukuk fakültesinin sınavına herkes girebilir. Ama işte diyor ki burada bir takdir hakkı vardı, ben bu takdir hakkını, kendi dünyevi görüşünden insanları almak istiyorlardı, İmam Hatiplileri almak istemiyorlardı. O dönemlerden bu dönemlere gelmiş bak (Katılımcı 7, Erkek, Yönetici (Yerel Yönetim), 47).*

Siyasi kadroların değişimi eğitim politikalarında da bir takım değişikliklere neden olmuştur. Eğitime ilişkin kamu politikaları başlığı altında ele alınan proje okulları bu politikalar için önemli bir örneklik teşkil etmektedir. Katılımcılar arasında iki kişinin çocuklarının ortaokul sürecinde söz konusu proje okullarını tercih ettiklerini ifade etmiştir. Belirli bir başarının üzerinde olan öğrencilerin kabul edildiği bu okullar, özel olarak seçilmiş öğretmenlerden oluşmuş olmasının yanı sıra hafızlık eğitimi de vermektedirler. Katılımcılar bu okullarda verilen eğitimden oldukça memnun olduklarını ve bu okullardaki eğitim içeriğinin akademik eğitim dışında pek çok konuda çocuklarının gelişimine olanak tanıdığını beyan etmişlerdir. Ancak bu noktada, çocuğunu bahsi geçen proje ortaokuluna göndermiş olan ve çocuğunun oldukça başarılı bir eğitim sürecine sahip olduğunu ifade eden bir katılımcı, söz konusu dönüşümün sebebinin kendi tecrübeleri ile sınırlandırmış olması önemli bir yanılsamaya düşmesine neden olmuştur:

*İşte diyorum ya elinden tutulsaydı diğer çocuklarımın da, yani ne dershaneye gönderdik ne şunu ettik ne bunu ettik. Bizde de var hata yani. Kendi çabasıyla kendi şeyiyle. Bir de ben zaten ilkokul mezunu ne olduğunu bildiğim yok zaten ilkokulu zor bitirmi şim. Ama mesela şimdi küçük kızım ile ilgilendik. Dersleri çok iyi. Şimdi o proje okulunda hafızlığa devam ediyor. (...) Sonra işte teknolojiden dolayı şundan dolayı bundan dolayı tecrübenden... (Katılımcı 5, Erkek, Mikro Ölçekli İşletme Yöneticisi, 43).*

Katılımcının son çocuklarında daha fazla deneyim sahip olan bir ebeveyn olmaları ve bu sebeple son çocuklarının eğitimine daha çok ehemmiyet vermiş olmaları beklenen bir durumdur. Ancak bu noktada ilk çocuklarının son çocuklarının sahip olduğu eğitim mekanizmalarından yoksun oluşu dikkatlerden kaçmaması gereken bir durumdur.

Çünkü 2000’li yıllardan itibaren siyasi kadroların değişimi ile beraber belirli bir toplumsal kesimin kendi inançları doğrultusunda nitelikli bir eğitim alabilmelerine imkan tanımış olan söz konusu proje okulları, çocuklarının eğitim hayatında önemli bir belirleyiciliğe sahip olmuştur. Belirli kamu politikaları ile ortaya çıkmış olan bu okullar katılımcıların beyanına göre aynı zamanda pek çok hayırseverin dahil olduğu geniş bir müteveli heyetine de sahiptir. Bu sebeple söz konusu katılımcıların çocukları arasında bir karşılaştırma yapıldığı zaman içinde buldukları dönemin toplumsal mekanizmalarının varlığını gözden kaçırmamak gerekmektedir. Bu doğrultuda araştırma sahasında söz konusu proje okullarının belirli bir kesimin sosyal sosyal hareketlilik sürecinde yukarıya doğru bir yükseliş olacağının önemli bir habercisi olarak gözlemlenmiştir. Bu nokta, biyografik hikayenin toplumsallıktan bağımsız bir şekilde ele alınmayışının açık bir izahıdır.

## Sonuç

Bu araştırma Kayseri'nin merkez ilçelerinde ikamet eden ve farklı toplumsal konumlara sahip olan katılımcılar ile gerçekleştirilmiştir. Literatürdeki hakim kanıya göre toplumsal konum toplumsal işbölümüne referansla tanımlanır. Yani modern dünyada toplumsal konumun en önemli göstergesi mesleklerdir. Bu sebeple çalışmanın katılımcıları belirlenirken farklı toplumsal konumlara ulaşabilmek amacı ile farklı meslek gruplarına ulaşılmaya çalışılmıştır. Böylece farklı toplumsal konumlarda konumlanan katılımcıların sosyal hareketlilik süreçlerindeki farklılaşmayı gözlemleyebilmek olanaklı bir hale gelmiş ve ortaya çıkan karşıtlıklar ve benzerliklerden hareketle katılımcıların sosyal hareketlilik süreçlerine ilişkin belirli temalara ulaşılmıştır. Bu süreci Sorokin'in (1927) herhangi bir kişinin toplumsal konumunu diğer toplumsal konumlarla ilişkisel bir şekilde ele almış olduğu *toplumsal mekan* kavramı dahilinde açıklamak da mümkündür: Toplumsal ilişkileri *toplumsal mekan* kavramı ile açıklamaya çalışan Sorokin, bireylerin ve grupların söz konusu toplumsal mekan içerisindeki konumunu, herhangi bir bireye ya da gruba referansla tanımlar. Bu sebeple herhangi bir kişinin ya da olgunun konumunu belirlemek ile herhangi bir kişinin ya da olgunun diğer kişi ve olgularla ilişkisini belirlemek aynı şeydir. Toplumsal mekan bu ilişkiler ağının ve konumların toplamıdır. Böylece bu çalışmanın araştırma sahası da Sorokin'in bahsini ettiği *toplumsal mekan* dahilinde kurgulanmış ve katılımcıların toplumsal konumu diğer katılımcıların toplumsal konumuna referansla anlaşılmaya çalışılmıştır.

Katılımcıların yaşam öykülerinin konu edinildiği bu görüşmelerden hareketle katılımcıların sosyal hareketlilik süreçlerini hangi kanallar yolu ile deneyimledikleri keşfedilmeye çalışılmıştır. Bu çalışmanın ulaşılmış olduğu en temel bulgu ise söz konusu kanalların hareketlilik süreçlerindeki etkinliğinin katılımcıların sosyal kökenlerinden bağımsız bir şekilde gerçekleşmemiş olmasıdır. Sönmez'in (2020) kavramsallaştırmasına göre katılımcıların ulaşılmış oldukları *menzil*, kendisinden hareket ettikleri *kökenin* belirleyiciliğine konu olmuştur. Araştırma boyunca şaşırtıcı bir şekilde bütün katılımcıların mevcut toplumsal konumlarında, toplumsal kökenlerine dair izlere rastlanmıştır. *Menzile* ulaşıncaya değin elde edilen bütün başarılarında ya da başarısızlıklarda *kökenin* etkisi açık bir şekilde gözler önüne

serilmiştir. Bu doğrultuda araştırma sahasına çıkmadan önce araştırmacının, araştırma sahasında literatürü inşa etme ihtimaline dair duyduğu endişe ters yüz olmuş, araştırma sahası açık bir şekilde kendi gerçekliğini araştırma kurgusuna dayatmıştır. Sosyal kökenin sosyal hareketlilik sürecine etkisi *Bulgular* bölümünün birinci kısmında *Eğitim Sürecinde Ailenin Rolü ve Mesleki Edinim Sürecinde Ailenin Rolü* olmak üzere iki farklı başlık altında ele alınmıştır:

Katılımcıların bir kısmı eğitim sürecini, yukarıya doğru sosyal hareketliliğine imkan tanıyan bir kanal olarak deneyimlerken diğer bir kısmı ise sosyal hareketlilik sürecini engelleyen ve sosyal kökeninin *yeniden üretimine* neden olan bir mekanizma olarak deneyimlemiştir. Sosyal kökenin yeniden üretimine aracılık etmesi toplumsal konumu görece daha iyi olan katılımcılar için de geçerli olmuş ve böylece eğitim süreci sadece yoksunlukların değil var olan refahın korunmasında da önemli bir işlevselliğe sahip olmuştur. Ancak bu çalışmanın en dikkat çekici bulgularından birisi eğitim aracılığı ile sosyal kökenlerini aşan ve yukarıya doğru sosyal hareketlilik yaşayan katılımcıların dahi bu aşma bu girişimini sosyal kökenlerinden bağımsız bir şekilde deneyimlememiş olmalarıdır. Bu durumun keşfine imkan sağlayan durum ise bu çalışmanın sahip olduğu niteliksel yaklaşımdır. Zira bu çalışmada sosyal köken, sadece babanın mesleğinin gözetildiği nicel yönelimli çalışmaların aksine katılımcının aile yapısına dair genel bir izlenim elde edilecek şekilde kurgulanmıştır. İşçi bir babanın avukat olan kızının sosyal hareketlilik süreci, Blau ve Duncan statü kazanım modeli, sanayicilik tezi ya da meritokratik toplum tartışmalarına göre, kolaylıkla, eğitimin sosyal hareketlilik sürecindeki etkinliğinin sosyal kökene görece daha fazla olduğu yönünde açıklanabilecektir. Ancak bu çalışmanın yöntemsel tercihinin bağlı olarak aileye yönelik gerçekleştirilen bütüncül yaklaşım ile söz konusu hareketlilik süreci sadece babanın mesleğinin sınırlayıcılığı dahilinde ele alınmamış ve bu yönelim babanın mesleği dışındaki sosyal etkenlerin de keşfedilmesine neden olmuştur. Bu konuda annenin sahip olduğu donanımlar ve çocuklarının eğitim süreci konusundaki motivasyonları önemli bir belirleyiciliğe sahip olmuştur. *Kayıp neslin geri dönüşü* bahsinde ifade edildiği üzere kadın katılımcıların bir kısmı, evlilik yaşamlarında da türlü zorluklara maruz kalmış olsalar da çocuklarının eğitimine özel bir ihtimam göstermişler ve kendi deneyimleyemedikleri eğitim yaşamını çocuklarının başarılı bir

şekilde tecrübe etmeleri için ciddi bir çaba göstermişlerdir. Söz konusu katılımcılar çocuklarının geleceği hususunda, sadece eşlerinin mesleki konumunun ve sosyo-kültürel donanımının, tek belirleyici etmen olmamasına aracılık etmiştir. Çünkü söz konusu katılımcıların ev hanımı ya da vasıfsız işçi olarak yaşamlarını sürdürüyor olmalarına esasen belirli kısıtlanmışlıklar sebep olmuştur. Bu durum sosyo-kültürel donanımlarının, mesleki konumlarında takip edilebilen göstergeye dönüşmüş olmasını engellemiş olsa da çocuklarının eğitimine vermiş oldukları önemle yeniden ortaya çıkmış ve çocuklarının sosyal hareketlilik sürecinde belirleyici bir role sahip olmuştur. Annenin etkinliğinin yanı sıra katılımcıların kardeşleri, akrabaları ve yakın çevresi de geleceğe dair sahip oldukları ufuk konusunda ve bu doğrultuda eğitim sürecindeki motivasyonlarında önemli bir etkiye sahip olmuştur. Bir katılımcının ifade ettiği gibi çocuğunun *önüne düşen* bir aile büyüğü ekonomik sıkıntılara rağmen çocuğunun yukarıya doğru sosyal hareketlilik yaşamasında önemli bir kırılmaya sebep olmuştur. Pek çok örneği verilebilecek olan söz konusu hareketlilik hikayelerinde, katılımcıların eğitim yaşamı; ebeveynlerinin çaba ve motivasyonu, kardeşlerin, akrabaların ve aile içi ilişkilerin etkisi ile oldukça ilişkili bir şekilde seyretmiş ve böylece ailenin sahip olduğu ya da olamadığı sosyal, kültürel ve ekonomik kaynaklar katılımcıların sosyal hareketlilik sürecinde önemli bir etkinliğe sahip olmuştur. Bu sebeple bu çalışmanın ulaştığı sonuçlar, eğitim başarısını bireysel çabaya ve motivasyona bağlı olarak açıklayan ve eğitim sürecinin sosyal kökenin etkisinden bağımsız olarak sosyal hareketlilik sürecinin en önemli belirleyenden biri olduğunu ifade eden teorilerden (Blau ve Duncan'ın statü kazanım modeli, meritokratik toplum tartışmaları, sanayicilik tezi gibi liberal görüşler) önemli bir ayrışma yaşamıştır. Bu çalışmada Bertaux ve arkadaşlarının (Bertaux & Thompson, 2017) ulaştığı gibi aileye giren herhangi bir *sermaye* girdisinin (bu çalışma özelinde söz gelimi eğitim imkanı ya da işgücü piyasalarındaki dönüşümün yarattığı fırsatlar) mekanik bir işleyişe tabii olmadığına çünkü her ailenin kendine özgü maddi, kültürel, ahlaki ve psişik kaynaklar etrafında örgütlenmiş açık bir sisteme karşılık geldiğine ulaşılmıştır.

Ailelerin mesleki konumlara olan etkisi sadece eğitim sürecine etkileri ile sınırlı kalmamış, bu sürecin dışında başka kanallar ile de çocuklarının mesleki konumunda önemli bir etkiye sahip olmuşlardır. Bu doğrultuda Kayseri'nin yerlisi ya



da köylüsü olmak mesleki fırsatların yapılandırılmasında önemli bir etken olarak karşımıza çıkmıştır. Yerli ailelerin sahip oldukları iş yeri mülkiyeti ya da Kayseri'nin merkezinde karşılaşılmış olan esnafılık kültürü sebebi ile mesleki konumlarını çocuklarına doğrudan aktarabilmişlerdir. Bu noktada, halihazırda önemli bir ihracat hacmine sahip olan işletmesi için gerekli sermayeyi babasının iş yeri mülkiyetinden edinmiş olan bir katılımcının, sosyal hareketlilik sürecini *kuru söğütten düdük öttürdük biz* cümlesi ile ifade etmesi oldukça dikkat çekici bir beyana karşılık gelmiştir. Mevcut toplumsal konumunu edinmesinde babasının ekonomik katkısının yanı sıra sosyal çevresinin ticari bir atılım gerçekleştirmesine ilişkin teşvikleri de önemli bir yer edinmiştir. Aynı zamanda üniversite eğitimini henüz bitirmiş olan oğlunun kar ortağı olarak söz konusu şirkette çalışmaya başlamış olması da toplumsal konumun kuşaklararası aktarımına önemli bir örneklik teşkil etmiştir. Ancak tüm bu sosyal etkenlere rağmen katılımcının beyanında bireysel çabanın ve motivasyonun ön plana çıkmış olması, sosyal etkenlerin keşfi öncesinde bireysel başarı yönelimli açıklamaların, sosyal hareketlilik sürecinin anlaşılmasında önemli bir yanılsamaya neden olabileceğine işaret etmiştir. Kayseri'nin yerlisi olan bir ailde doğmuş olmanın getirdiği bir başka avantaj ise doğrudan babalarının icra ettiği ya da başka bir zanaat alanında uzmanlaşabilmeleri olmuştur. Yerli bir ailede doğan çocuk eğer başarılı bir öğrenci değil ise ilkokul sürecinin ardında bir zanaat alanında çırak olarak çalışmaya başlamış ve zamanla usta olup kendi işletmesini de açabilmiştir. Ya da çalışanı olduğu bir fabrikanın vasıflı bir işçisi olabilmiştir. Bu sebeple yerli bir ailede doğmuş olmak, mesleki edinim sürecinde eğitime alternatif yolların gerçekleştirebilmesine neden olabilmiştir. Yerli ya da köylü olmanın getirdiği avantajlardaki farklılaşmaya sadece Kayseri'nin merkezinde değil civar ilçelerinde de rastlamıştır. Merkezde yaşamış olmak ile daha uç kesimlerde; tarım işleri ile meşgul olunan yerlerde ikame ediyor olmak, katılımcıların mesleki edinim sürecinde önemli bir etkiye sahip olmuştur. Ancak bu noktada Kayseri'nin civar ilçelerinden birinin merkezinde ikamet etmiş olan bir katılımcının yaşamış olduğu hareketlilik süreci, yerli olmanın getirmiş olduğu avantajlar ile açıklanamayacak derece dikey bir hareketlilik süreci ile sonuçlanmıştır. Bu katılımcı dahilinde yukarıya doğru hareketlilik sürecinde mesleki konumun doğrudan aktarımından ziyade mesleki becerinin aktarımı ön plana çıkmıştır. Bu doğrultuda bahsi geçen katılımcının babası, çocuklarına, içinde kendilerini konforlu

hissedecekleri fırsatlar sunmak yerine her defasında çaba gösterdikleri taktirde ulaşabilecekleri fırsatlar sunmuştur. Böylece katılımcı, mesleki yaşamında karşılaşmış olduğu problemleri çözme konusunda ve aynı zamanda karşısına çıkan imkânları değerlendirme hususunda sahip olduğu cesur tavrı çocukluk döneminde edinme imkanına sahip olmuştur. Son olarak ailenin sosyal hareketlilik sürecine etkisinin gözlemlendiği alanlardan bir diğeri de kadın katılımcıların evlilik süreci ile beraber maruz kaldıkları zorluklar olmuştur. Kadın katılımcılar için evlilik süreci, mesleki fırsatların değerlendirilmesinde engelleyici bir mekanizma işlevi görürken aynı zamanda halihazırdaki mesleki konumlarını daha iyi bir noktaya taşıma ve mesleği ile ilgili özerk kararlar alma konusunda olumsuz bir etkiye sahip olmuştur.

Bu çalışmada ulaşılmış olan ikinci temel bulgu ise sosyal hareketlilik sürecinde ailenin etkinliğinin esasen belirli toplumsal mekanizmalar aracılığı ile işlerlik kazanabilmesi olmuştur. Bu etki karşılıklı bir ilişki içinde gerçekleşmiştir. Aile aynı zamanda; kamu politikaları, işgücü piyasaları ve sivil toplum kuruluşları aracılığı ile yukarıya doğru sosyal hareketlilik imkanının başat eleyici unsuru olmuştur. Sosyal hareketlilik sürecinde ailenin etkinliğinin en önemli tamamlayıcı mekanizmalarından birisi eğitim politikalarında yansımaları bulan kamu politikaları olmuştur. Eğitim sürecinin toplumsal konumların aktarılmasına aracılık eden yapısının kamu politikaları ile daha çok beslendiğine ve sosyal kökenleri konusunda dezavantajlı bir konumda olan birey ya da grupların sosyal hareketlilik imkanını daha da zorlaştırdığına ulaşılmıştır. Öğrencilerin ortaokul ve lise döneminde başarı seviyelerine göre sınıflandırılması yine belirli bir kesimin başarı şansının daha çok artmasına belirli bir kesimin ise başarısızlığının yeniden üretilmesine zemin hazırlamıştır. Bu doğrultuda araştırma sahasında karşılaşılan en dikkat çekici bulgulardan birisi *Eğitim Düzeyi ve Yaşam Süresi Arasındaki İlişki* başlığında konu edinildiği üzere, gerek sosyal kökeni gerekse kamu politikalarının etkisi ile eğitim sürecini yukarıya doğru sosyal hareketlilik için bir avantaja çeviremeyen dezavantajlı grubun diğer gruba görece ölüme daha çok yakın olduğu gerçeği olmuştur. Eğitim materyallerinin ücretsiz olması ve öğrencilere okul bünyesinde verilen ücretsiz kurs hizmetleri gibi eğitim politikaları ile eğitim sistemi geçmişe görece fırsat eşitliği sağlama hususunda daha iyi bir konumda olsa dahi bu gelişmeler eğitim sürecinin

toplumsal konumların aktarımındaki rolüne belirleyici bir etkide bulunamamıştır. Eğitim sürecinin toplumsal konumların kuşaklar boyunca aktarımına hizmet ettiğini gösteren bu bulgular aynı zamanda bu konuya dair önemli bir külliyata sahip olan Boudieu'nun, özellikle *La bonlesse d'Etat: grandes ecoles et esprit de corps* (Devlet Soyluluğu: İktidar Alanında Seçkin Okullar - The State Nobility: Elite Schools in the Field of Power) eserindeki, eğitimin toplumsal sınıfları yeniden üreten yapısına ilişkin görüşleri ile önemli bir paralellik içermiştir (Bourdieu, 1996).

Katılımcıların eğitim süreçlerinin takibi ile ulaşılan bir diğer husus ise bir toplumun sosyal hareketlilik süreçlerinin anlaşılmasına çalışılmasında esasen bireylerin değil grupların hareketliliğine odaklanılması gerektiğidir. Bu noktada Sorokin'in dikkatleri bireysel hareketlilik hikayeleri yerine grupların alçalışına ya da yükselişine yöneltmesi, toplumsal konumlar arasındaki hareketliliği, araştırma sahasının kendine özgü toplumsal süreçleri dahilinde anlamamıza imkan tanımıştır. Nitekim bu çalışmada da eğitim sisteminin grupların alçalışında ve yükselişinde önemli bir işlevselliğe sahip olduğuna ve bu işlevselliği kazanmasında ise belirli kamu politikalarının ve sivil toplum örgütlerinin önemli bir payı olduğuna ulaşılmıştır. Dönemin siyasi karar mekanizmaları ile eğitim sistemi üzerinden uygulanan kamu politikaları katılımcıların inanç ve tercihleri nispetinde bir sosyal hareketlilik süreci deneyimlemesine neden olmuştur. Söz konusu kamu politikalarının belirli bir kesimin yukarıya doğru sosyal hareketlilik sürecine imkan tanıdığına ve belirli bir kesimin de sosyal hareketlilik sürecini engellediğine ulaşılmıştır. Bu doğrultuda dönemin siyasal kadrosunun belirli grupları imtiyaz sahibi kılarken belirli grupların hareketlilik imkanını uzun vadede *geri döndürülemez* bir şekilde etkilediği görülmüştür. Ancak bu noktada pek çok hareketlilik çalışmasının ulaşılmış olduğu (Marks, Zagorski, & Ganzeboom, 1995; Hsiang-Hui & Nguyen, 2000; Solga, 1994; Verhoeven, Jansen, & Dessens, 2003; Wu, 2001; Zhao & Zhou, 2001; Gerber, 1997) kamu politikalarının *geri döndürülemez* etkisi tartışmaya açık bir konudur. Bu kanıya ise grupların alçalışında ve yükselişinde etkili olan bir diğer toplumsal mekanizmanın keşfi ile varılmıştır: Sivil toplum kuruluşları. Kayseri'nin sosyal hareketlilik süreci belirli siyasi kadroların yanı sıra belirli sivil toplum kuruluşlarının belirleyiciliği ile ele gitmiştir. Doğrudan siyasi ya da ekonomik bir yapılanmaya karşılık gelmeyen söz

konusu sivil toplum kuruluşları dahilinde Kayseri toplumun kendine özgü dinamikleri daha şeffaf bir şekilde gözlemlenebilmiştir. Dini cemaatler, vakıflar, dernekler ve bu oluşumların kurmuş olduğu özel okullar özelinde gözlemlenen sivil toplum kuruluşları, katılımcıların sosyal hareketlilik süreçlerine eğitim yaşamları üzerinden önemli etkilerde bulunmuştur. Öyle bu etki söz konusu sivil oluşumların belirli bir kesiminin siyasal kadrolarda yer alması ile sonuçlanmıştır. Sivil bir oluşum olarak ortaya çıkan grubun etkinliği politika yapıcı düzeyinde bir etkinliğe yükselmiş ve belirli kamu politikaları aracılığı ile belirli grupların yükselişinde önemli bir güç odağı haline gelmiştir.

Katılımcıların sosyal hareketlilik süreçlerinde, eğitim politikaları aracılığı ile kamu politikalarının ve sivil toplum kuruluşlarının etkinliğinin yanı sıra bu süreçte aracılık eden bir diğer toplumsal mekanizma ise dönüşen iş gücü piyasaları olmuştur. Bu kanalın sosyal hareketlilik sürecindeki etkinliği de yine katılımcıların aileleri ile ilişkili bir şekilde gerçekleşmiştir. Araştırmaya dahil edilen üç şirket yöneticisinin de dikkat çekici bir şekilde babalarının ve dedelerinin de dönemin en prestijli mesleki kollarına ya da ünvanlarına sahip olduğu gözlemlenmiştir. Kendilerinin ise dönüşen işgücü piyasasında işletme sahibi ya da yöneticisi olarak mesleki yaşamlarına devam ettiğine rastlanmıştır. Bu işverenlerin tamamının sosyal kökenleri konusunda oldukça avantajlı bir konuma sahip olduklarına ulaşılırken kendisi ile görüşülen işçi kesimin ise sosyal kökenleri konusunda önemli kısıtlılıklara sahip olduğuna ulaşılmıştır. Örneğin mesleki yaşamında oldukça riskli kararlar alarak Türkiye'nin ihracat hacmine ciddi katkılar sunmuş olan bir katılımcının sahip olduğu hareketlilik öyküsünde çocukluk ve gençlik döneminde kazanmış olduğu mesleki pratiklerin ve stratejilerin oldukça önemli bir etkinliğe sahip olduğu gözlemlenmiştir. Ancak yeni işgücü piyasasında işçi olarak konumlanmış olan kesimin ise sosyal kökeni sebebi ile eğitimi bir fırsata çeviremediğine ve aynı zamanda yine sosyal kökeni sebebi ile söz konusu yeni piyasada işveren pozisyonuna yükselmesine imkan tanıyacak donanımlardan yoksun olduğuna rastlanmıştır. Bu sebeple işveren ve işçi olan katılımcıların işgücü piyasasının dönüşen yapısından sosyal kökenleri nispetinde pay alabildiklerine ulaşılmıştır. Bu noktada sosyal hareketlilik literatüründe sınıf yönelimli hareketlilik çalışmaları ile tanınan Goldthorpe'nin *mutlak ve göreceli hareketlilik* kavramları söz

konusu durumun ifadesi açısından önemli bir imkana sahiptir. Ona göre modern dünyada ortaya çıkan yeni mesleki konumlara geçişler sınıfsal ilişkilere göre belirlenmiştir. Manuel olmayan meslek gruplarındaki arz artışına rağmen bu konumlardan istifade edebilen kesim sınıfsal kökeni bakımından avantajlı konumda olanlar olmuştur. Bu bakışa göre, örneğin, babası tarım ile meşgul olan bir katılımcının şehir merkezinde manuel iş kollarında çalışmaya başlamış olması *mutlak hareketlilik* türüne karşılık gelmiştir. Çünkü bu hareketlilik mesleki yapıların değişimine bağlı olarak doğal bir süreç olarak gerçekleşmiştir. Katılımcının hareketlilik sürecinin *göreceli hareketlilik* türüne karşılık gelmesi ise ancak toplumsal konumunda önemli bir iyileşmeye sebep olabilecek bir mesleki konuma (bu örnek dahilinde manuel olmayan meslek gruplarına) erişmesi ile mümkün olabilecektir. Bu araştırma boyunca ulaşılan bulgulara göre ise işgücü piyasalarındaki dönüşüm sebebi ile gerçekleşen hareketlilik hikayelerinin toplumsal tabakalar arasında bir değişime neden olmayan *yatay* bir *hareketlilik* sürecine; Golthorpe'nin bakışı ile yapısal dönüşümlerden kaynaklanan *mutlak* bir *hareketlilik* sürecine karşılık geldiğine ulaşılmıştır.

Bu çalışmanın ulaşılmış olduğu bulgular yeniden gözden geçirildiği zaman, eğitim sisteminin toplumsal konumlar arasındaki ayrışmayı derinleştiren ve böylece toplumsal tabakalar arasındaki sosyal hareketlilik imkanını engelleyen yapısının, önemli revizelere ihtiyacı olduğu kanısına varılmıştır. Eğitim sistemi sosyal köken bakımından avantajlı bir konuma sahip olan bireylerin toplumsal faydadan sağladığı avantajın da artmasına sebep olurken sosyal köken bakımından dezavantajlı konumda olan bireylerin ise söz konusu toplumsal faydanın elde edildiği süreçlerden birinde (emek gücüne karşılık gelen yerlerde) konumlanmasına neden olmuştur. Nitekim pek çok katılımcının sosyal kökenlerindeki dezavantajlı konumlarının *Siyasal Güdümün Etkisi Altındaki Sendikaların Toplumsal Konuma Etkisi* başlığında da gösterilmeye çalışıldığı gibi iş yaşamında da devam ettiğine ulaşılmıştır. Eğitim politikaları, başarılı ve başarısız öğrencileri daimi surette ayırıştırarak, katılımcıların sahip olduğu avantajların ya da dezavantajların eğitim yaşamları boyunca yeniden üretilmesine ve sonrasında mesleki konumlarında da sosyal kökenlerinin üretilmesine aracılık etmiştir. *Başarılı* öğrencilerin daha nitelikli bir eğitime erişmesini sağlamak

elbette uzun vadede nitelikli bir insan kaynağının ortaya çıkmasına aracılık edecektir. Bu sebeple söz konusu eğitim politikaları ülkenin geleceği için atılmış önemli bir adıma karşılık gelir. Fakat bu gelecek, ailelerinin sahip olmadığı kaynaklar ve donanımlar sebebi ile *başarısız* olan çocukların da geleceğidir. On iki yıllık eğitim süreci bütün çocukların katılımını gerektiren zorunlu bir kamu politikasına dönüşmüş ise o halde söz konusu eğitim sürecinin sadece belirli bir grubun daha iyi bir toplumsal konuma erişmesine hizmet edecek şekilde kurgulanmış olması kabul edilemez bir durumdur. Söz konusu eğitim sistemi içerisinde eğer bir proje gerçekleştirilecekse bu projeler her iki grubu da kapsamalıdır ve var olan toplumsal farklılaşmayı derinleştirmek yerine daha akışkan bir toplumun ortaya çıkmasına aracılık etmelidir. Bu noktada bu çalışmada ulaşılan sonuçların gösterdiği gibi sivil toplum kuruluşları ile kamu politikalarının işbirliği, söz konusu sınıfsal derinleşmenin yumuşatılmasında ve eğitim sürecinin sosyal hareketlilik için bir fırsata dönüşmesinde önemli bir imkan mesabesinde dir.

Son olarak belirtilmesi gereken bir husus ise bu çalışmanın Kayseri'nin sosyal hareketlilik sürecinin nasıl gerçekleştiğini anlamaya ilişkin sahip olduğu bütüncül perspektif, elde edilen temaların çok boyutlu bir kavrayış ile analiz edilmesini kısıtlamış olsa da; önemli bir çeşitlilik arz eden söz konusu temalar, ilerleyen yıllarda gerçekleştirilecek olan muhtemel çalışmalar için araştırma sahasının keşfine imkan tanımıştır.

## Kaynakça

- Akcan F. (2004) *Sporcularda Toplumsal Hareketlilik*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Spor Bilimleri ve Teknoloji Programı, Ankara.
- Aktürk, E. (2018). *İşçi Sınıf Topluluklarında Toplumsal Hareketlilik ve Mesleki Özelemler: Karaman Örneği*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Niğde.
- Arik, F. (2017). *Umut Mekanlarından Toplumsal Dönüşüm Alanlarına Toplumsal Hareketlilik*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Ankara.
- Barry, B. (2017). *Sosyal Adalet Neden Önemlidir* (Çev. Kılıç, E.). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Baştürk, Ş. (2011). *Türk Toplumunda Sosyal Sermaye, Toplumsal Ağlar ve Sosyal Hareketlilik*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı, Bursa.
- Bertaux, D., Thompson, P. (2017). *Pathways to Social Class 'A Qualitative Approach to Social Mobility'*. New York: Routledge Taylor. (İlk baskı, 1997)
- Blau, P. M., & Duncan, O. D. (1967). *The American occupational structure*. New York: Wiley.
- Bourdieu, P. (1996). *The state nobility: elite schools in the field of power*. (L. C. Clough, Trans.). Stanford, Calif: Stanford University Press.
- Bourdieu, P. (2015). *Ayırım: Beğeni Yargısının Toplumsal Eleştirisi*. (D. Fırat, G. Berkurt, Çev.). Ankara: Heretik Yayıncılık.
- Breen, R. (1997). "Inequality, economic growth and social mobility". *The British Journal of Sociology*, 48(3), 429-449.
- Breen, R. (2014). Neo-Weberci Sınıf Analizinin Esasları. İçinde Wright, E. O. (ED.), Öğütle, V. S. (Çev. Ed.), *Sınıf Analizine Yaklaşımlar* (ss. 49-72). Nota Bene.
- Breen, R., Jonsson, J. O. (2005). "Inequality of opportunity of in comparative perspective: Recent Research on Educational Attainment and Social Mobility". *Annu. Rev. Sociol.*, 31,223–43. Doi: 10.1146/annurev.soc.31.041304.122232
- Breen, R., Karlson, K. B., (2013). "Education and Social Mobility: New Analytical Approaches". *European Sociological Review*, 30 (1), 107–118. Doi:10.1093/esr/jct025
- Cengiz, K. (2013). *Yav İşte Fabrikalaşak*. İstanbul: İletişim.

- Çiçek, A. (2011). *Malatya'da Meslek Yapısı ve Sosyal Hareketlilik*. (Yayımlanmamış doktora tezi). İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Malatya.
- Corak, M. (2013). Income inequality, equality of opportunity and intergenerational mobility. *The Journal of Economic Perspectives*, 79-102.
- Coser, L. A. (2013) *Sosyolojik Düşüncenin Ustaları: Tarihsel ve Toplumsal Bağlımlarında Fikirler* (H. Hülür, S. Toker, & İ. Mazman Çev.). Ankara: De Ki Basım Yayın.
- Creswell, J. W. (2021). *Nitel Araştırma Yöntemleri: Beş Yaklaşımına Göre Nitel Araştırma Deseni*, 6. Baskı (S. M. Demir, M. Bütün, Çev. Ed.). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Crompton, R. (1998). *Class and Stratification, An Introduction to Current in Debates*, 2. Edition <https://archive.org/> (13.01.2022)
- Duncan, O. D. (1961). A socio-economic index for all occupations. İçinde Albert J. Reiss (Ed.), *Occupations and social status* (ss. 139-161). New York: Free Press.
- Ericson, R., & Goldthorpe, J. H. (1992). *The Constant flux: A study of class mobility industrial societies*. Oxford England; New York: Oxford University Press, USA.
- Featherman, D. L., Hauser, R. M., & Sewell, W. H. (1974). "Toward Comparable Data on Inequality and Stratification: Perspectives on the Second Generation of National Mobility Studies". *The American Sociologist*, 9(1), 18-25.
- Fox, T. G., & Miller, S. M. (1965). "Economic, political and social determinants of mobility: An international cross-sectional analysis". *Acta Sociologica*, 9(1/2), 76-93.
- Ganzeboom, H. B. G., Treiman, D. J., & Ultee, W. C. (1991). "Comparative Intergenerational Stratification Research: Three Generations and Beyond". *Annu. Rev. Sociol.*, 17, 277-302.
- Gençoğlu, A. Y. (2012). *Kapitalizm, Kayseri Ekonomisi ve İş Adamları*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- Gençoğlu, A. Y. (2020). *Muğlak Ekonomi ve Bir Mücadele Hikayesi: Geleneksel Ekonomiden Kapitalizme Kayseri Çarşıları*. Konya: Çizgi.
- Giddens, A. (2012). *Sosyoloji* (H. Özel, A. Sönmez, Z. Mercan, İ. Yılmaz, E. Rızvanoğlu, M. A. San, Ş. Pala-Güzel, & M. Özcan, Çev.). İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Glass, D. V. (1954). *Social mobility in Britain*. London: Routledge & Paul.
- Glass, D. V. (1998). *Social mobility in Britain*. London: Routledge.



- Goldthorpe, J. H. & Marshall, G. (1992). "The Promising Future of Class Analysis: A Response to Recent Critiques". *Sociology*, 26 (3), 381-400.  
<http://www.jstor.org/stable/42855066>
- Goldthorpe, J. H. (2019). "On Economic Development and Social Mobility". *The British Journal of Sociology*, 36 (4), 549-573.
- Grusky, D. B. & Hauser, R. M. (1984). "Comparative Social Mobility Revisited: Models of Convergence and Divergence in 16 Countries". *American Sociological Review*, 49(1), 19-38.
- Hammersley, M., Traianou, A. (2017). *Nitel Araştırmalarda Etik: İhtilaflı Konular ve Bağlam* (S. Balcı, B. Ahi, Çev.). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Hassler, J., José V. Rodríguez Mora, Zeira, J., (2007). "Inequality and mobility". *Springer Science+Business Media*, 12:235–259. Doi: 10.1007/s10887-007-9019
- Hatipoğlu, H. B. (2013). *Spatial Entrapment, Social Mobility And Education: The Case of Ankara-Demetevler*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler Anabilim Dalı, Ankara.
- Hout, M. ve Diprete, A. T. (2006). "What we have learned: RC28's contributions to knowledge about social stratification". *Research in Social Stratification and Mobility*, 24, 1–20. Doi:10.1016/j.rssm.2005.10.001
- Jasım, A. K. (2018). *The Theme of Social Mobility in the Novels of Mid-Nineteenth Century: Vanity Fair, Jane Eyre and Great Expectations*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İngiliz Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, İstanbul.
- Kalaycıoğlu, S., Kardam, F., Tılıç, H. R., Çelik, K., & Türkyılmaz, S. (2008). Ankara Kent Merkezinde Toplumsal Tabakalaşma, Hareketlilik ve Sosyoekonomik Statü Araştırması. Ankara: TÜBİTAK. Proje No: SOBAG 104 K 039.
- Kalaycıoğlu, S., Türkyılmaz, S., Çelen, Ü., & Çelik, K. (2010). "Temsili Bir Örneklemede Sosyo- Ekonomik Statü (SES) Ölçüm Aracı Geliştirilmesi: Ankara Kent Merkezi Örneği". *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 13(1), 183–220.
- Karaarslan, F. & Dereli, M. D. (Ed.). (2017). *Bir Şehrin Hafızası Kayseri'de Sosyokültürel Hayat*. İstanbul: Büyüyenay Yayınları.
- Karademir Hazır, I., Çelik, K., & Kalaycıoğlu, S. (2016). "Kuşak-ıç ve kuşaklararası toplumsal hareketliliğin yörüngesi: Ankara ili örneği". *Sosyoloji Dergisi*, 36(1), 175–205. Doi: 10.16917/sd.68905
- Karakaya, M. (2016). "Son Klasik, İlk Modern: Pitirim Aleksandroviç Sorokin ve Toplumsal Hareketlilik". *Sosyoloji Dergisi*, 36(1), 207-226.
- Kemerlioğlu, E. (1973). *Erzurum'da Meslekler ve Sosyal Tabakalaşma*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyoloji Anabilim Dalı, Erzurum.

- Keyman, E. F., & Koyuncu-Lorasdağı, B. (2010). *Kentler: Anadolu'nun Dönüşümü, Türkiye'nin Geleceği*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Köse, E. (2013). *Ayanlar Çağında İçel Sancağında Sosyal Hareketlilik*. (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, İstanbul.
- Lipset, S. M. & Zetterberg, H. L. (1956). *A theory of social mobility*. Indianapolis: Bobbs-Merrill.
- Lipset, S. M. & Zetterberg, H. L. (1956). Social Mobility in Industrial Societies. İçinde Seymour M. Lipset & Reinhard Bendix (Ed.), *Social Mobility in Industrial Society* (ss. 11-75). Berkeley University of California Press.
- Milli Eğitim Bakanlığı. (2016). Milli Eğitim Bakanlığı Özel Program ve Proje Uygulayan Eğitim Kurumları Yönetmeliği. T.C. Milli Eğitim Bakanlığı. <https://resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/09/20160901-32.htm>
- Nacak, İ. (2015). *Merkezi Taşrada Kurmak: Kayseri Örneği*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Konya.
- Nacak, İ. (2018). *Taşra: Kentin Ötekisi*. Konya: Çizgi.
- Neuman, W. L. (2013). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri* (S. Özge, Çev.). Ankara: Yayınodası.
- Öksüz, U. (2018). *Günümüz Resim Sanatında Toplumsal Hareketlilik ve Kaos*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Bileşik Sanatlar Anabilim Dalı, Ankara.
- Özbolat, A. (2011). *Sosyal Hareketlilik ve Dini Hayatta Farklılaşma: Gerdibi Köylüleri Örneği*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Kayseri.
- Özsöz, C. (2017). *Yeni Muhafazakar Orta Sınıf, Din ve Gündelik Hayat: Kayseri Müsiad Örneği*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Eskişehir Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Öztürk, Ü. (2018). *Social Mobility in Athens in The Fourth Century BC*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul.
- Payne, G. (1989). "Social Mobility", *The British Journal of Sociology*, 40(3), 471-492. <https://www.jstor.org/stable/591043>
- Savage, M. (1994). "Social mobility and class analysis a new agenda for social history?" *Social History*, 19(1), 69-79.
- Savage, M., Devine, F., Cunningham, N., Taylor, M. Li, Y., Hjellbrekke, J., Roux, B. L., Friedman S., & Miles, A. (2013). "A New Model of Social Class? Findings from the BBC's Great British Class Survey Experiment". *Sociology*, 47(2), 219-250. <https://www.jstor.org/stable/24433338>
- Semiz, Y. & Toplu, G. (2019). "Cumhuriyet Döneminde Devlet Tarafından Kurulan İlk Sanayi Kuruluşu: Kayseri Sümerbank Bez Fabrikası". *Selçuk Üniversitesi*

*Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 45, 29-59.  
<https://doi.org/10.21563/sutad.636097>

- Shavit, Y., Blossfeld, H. P. (1994). "Persistent inequality Changing educational attainmentin thirteen countries". *Westview Press*, 413-415.
- Slomczynski, K. M. & Krauze, T. K. (1987). "Cross-National Similarity in Social Mobility Patterns: A Direct Test of the Featherman- Jones-Hauser Hypothesis". *American Sociological Review*, 52(5), 598-611.  
<https://www.jstor.org/stable/2095597>
- Sönmez, A. (2006). "The measurement of social-class mobility and a discussion of some of the methodological issues involved". *Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 23(2), 163-173.
- Sönmez, A. (2007). "The Transformation of Occupational Structure and Chances for Mobility in Turkey in the Context of Studies on Social-Class", *bilig*, 41, 175-204.
- Sönmez, A. (2020). "Yapısallaşmış Toplumsal Eşitsizlikleri Tarif Etme ve Yorumlamada Bir Araç Olarak Toplumsal Hareketlilik Oranlarını Hesaplama Yöntemleri". *İnsan ve Toplum*, Doi: 10.12658/M0612
- Sunar, L. (2014). "Türkiye’de Sosyal Bilimlerde Toplumsal Değişim". *Sosyoloji Dergisi*, 29(3), 83-116.
- Sunar, L., Kaya, Y., & Otrar, M. (2016) Türkiye Sosyo-Ekonomik Statü Endeksi Geliştirme Projesi. İstanbul: TÜBİTAK. Proje No: 113K506.
- Sunar, L. (2018). *Sosyal Tabakalaşma: Kavramlar, Kurumlar ve Temel Meseleler*. Ankara: Nobel.
- Şengönül, T. (2007). *Toplumumuzda Eğitimin Dikey Sosyal Hareketliliğe Etkisi*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, İzmir.
- Şenoğuz, H. P. (2014). *Demarcating Kilis As a Border Town: Community, Belonging and Social Mobility Among Socio-Economic Strata on The Syrian Border of Turkey*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Ankara.
- Toplumsal Yapı Araştırmaları Programı. Erişim adresi:  
<https://tyap.net/sosyalhareketlilik> (11.04.1021)
- Torun-Hakverdi, Y. (2014). Eğitim ve Toplumsal Hareketlilik ilişkisine Dair Biyografik Bir Araştırma. (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Eğitim Yönetimi ve Politikası Anabilim Dalı, Ankara.
- TÜSES, TÜSES hakkında detaylı bilgi. Kitapçığa erişim adresi: <https://tyap.net/tuses> (17.04.2021)